

T.C.
MARDİN ARTUKLU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

Yüksek Lisans Tezi

KÜRDİSTAN EYALETİ'NİN İDARİ YAPISI
(1847-1867)

Cemal Ülke

Tez Danışmanı
Doç. Dr. İbrahim Özcoşar

Mardin 2014

T.C.
MARDİN ARTUKLU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ ONAYI

Enstitümüzün Tarih Anabilim Dalı 11751008 numaralı öğrencisi Cemal ÜLKE'nin hazırladığı "Kürdistan Eyaleti'nin İdari Yapısı (1847-1867)" başlıklı Yüksek Lisans tezi ile ilgili Tez Savunma Sınavı, Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği uyarınca 30/12/2013 Çarşamba günü saat 14:00'te yapılmış, tezin onayına oy birliğiyle karar verilmiştir.

Başkan _____

Doç. Dr. İbrahim ÖZCOŞAR

Üye _____

Yrd. Doç. Dr. Ahmet KÜTÜK

Üye _____

Yrd. Doç. Dr. Musa ÖZTÜRK

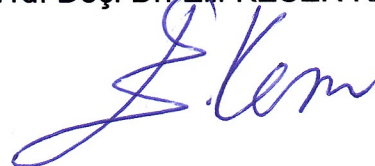
ONAY:

Bu tezin kabulü, Enstitü Yönetim Kurulu'nun 08/01/2014 tarih ve 2014/02 sayılı kararı ile onaylanmıştır.

13./01/2014

Enstitü Müdürü

Yrd. Doç. Dr. Elif KESER KAYAALP



İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	iii
ABSTRACT.....	v
ÖNSÖZ.....	vii
ÇALIŞMANIN YÖNTEMİ.....	viii
Amaç.....	viii
Çalışmanın Önemi.....	viii
Çalışmanın Yöntemi	viii
Sınırlar	viii
KISALTMALAR LİSTESİ.....	x
GİRİŞ	1
A. Kürdistan Coğrafyası.....	1
B. Kürtlerin Osmanlı Hâkimiyetine Girmesi	5
C. Osmanlı Yönetiminde Kürtler	9
D. Klasik Osmanlı Sancak Sistemi ve Kürtler	13
E. Yurtluk-Ocaklık ve Hükümet Sancakları (Ekrad Sancakları).....	14
1. BÖLÜM: 19. YÜZYILIN BAŞLARINDA KÜRTLER.....	18
1.1. Tanzimat Fermanı ve Kürtler	23
1.2. Tanzimat'ın Kürdistan'da Uygulanması ve Tepkiler.....	25
1.3. Bohtan Emirliği ve Bedirhan Bey	29
1.3.1. Kürdistan Madalyası	35
1.4. Emirliklerin Ortadan Kaldırılması	36

2. BÖLÜM: KÜRDİSTAN EYALETİ'NİN KURULUŞU	38
2.1. Eyaletin Kuruluşu.....	38
2.2. Eyaletin Merkezi	43
2.3. Eyaletin Sınırları	45
3. BÖLÜM: KÜRDİSTAN EYALETİ'NİN İDARİ YAPISI	47
3.1. Kürdistan Eyaleti'nde İdareciler	47
3.1.1. Valiler.....	47
3.1.2. Kaymakamlar	51
3.1.3. Defterdarlar... ..	54
3.1.4. Müftüler (Molla)	55
3.1.5. Kadılar ve Naibler	56
3.2. Kürdistan Eyaleti'nde Meclisler	59
3.3. Sosyo-Politik Bir Yapı Olarak Kürt Aşiretleri.....	61
3.4. Kürdistan'da İdari Problemler	63
SONUÇ.....	67
EKLER.....	70
KAYNAKÇA	80
ÖZGEÇMİŞ.....	95

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

Kürdistan Eyaleti'nin İdarî Yapısı

(1847-1867)

Cemal ÜLKE

Mardin Artuklu Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı

2013: 95 Sayfa

Osmanlı Devleti'nin batıda Doğu Roma İmparatorluğunu ortadan kaldırdıktan sonra doğuya yönelmesi Türklerle Kürtlerin, Malazgirt'ten sonra yeni bir döneme girmesine neden olmuştur. Yavuz Sultan Selim'in İran'a yönelik seferi aynı zamanda bölgedeki Kürt emirlikleri ile ittifak sürecini de başlatmıştır. Bu ittifak bölgenin Osmanlı hâkimiyetine girmesinin ardından yerel Kürt yöneticilere (emirliklere) imtiyazlar tanıyan idari düzenlemelerle devam etmiştir. Yavuz Sultan Selim döneminden, 1639 yılında İran'la imzalanan Kasr-ı Şirin Antlaşması'na kadar süren Osmanlı-İran savaşlarında Kürt emirlikleri genellikle Osmanlı Devleti saflarında yer almışlardır. Kürt emirliklerinin Osmanlı Devleti'nden yana tavır takınmalarında pek çok sosyal, siyasal, ekonomik faktör bulmak mümkündür. Ancak genel olarak bu ilişki düzeyinin karşılıklı çıkarlar çerçevesinde yürüdüğünü belirtmek gerekir. 17. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devlet-İran ilişkilerinin yoğunluğunu ve önemini kaybetmesine paralel, Kürt emirlerinin de önemi azalmıştır. Bu sebeple Osmanlı Devleti merkezi refleksle fırsat buldukça emirliklerin imtiyazlarına son vermiştir.

19. yüzyıla gelindiğinde Kürt emirliklerin önemli bir kısmı ortadan kalkmıştı. 19. yüzyılın ilk yarısında ise Kürdistan Eyaleti'nin kuruluşu, Yavuz Sultan Selim ile başlayan ve "Kürt Emirlikleri" üzerine bina edilmiş dönemin sonu sayılabilir. 1847'de Bedirhan Bey isyanı bastırıldıktan hemen sonra yapılan yeni idari yapılanmada Diyarbekir Eyaleti, Kürdistan Eyaleti'ne (26 Zilhicce 1263/5 Aralık1847) dönüştürülmüştür. Yeni kurulan bu eyalet ile Osmanlı Devleti yüzyıllardır bölgede egemen olan emirliklerin/yerel güçlerin hâkimiyetine son verip özellikle Rusya ile mücadelesine katkı sağlayacak merkezi bir

yönetim tesis etmeyi planlamıştı. Bu sebeple yeni eyalet kurulurken üzerinde en çok tartışılan konu eyalet merkezinin değiştirilmesi olmuştur. Yeni eyalet ve aynı zamanda Anadolu Ordusu'nun merkezi olarak "Kürdistan'ın kalbinde" yer aldığı belirtilen Van Gölü Kıyısındaki Ahlat Kasabası seçilmiştir. Ancak büyük umut ve heyecanla kurulan yeni eyaletin merkezi değiştirilemediği gibi daha sonraki düzenlemelerde de klasik bir Osmanlı eyaletinin ötesine geçmemiştir.

Anahtar Kelimeler: Kürdistan Eyaleti, Tanzimat Fermanı, Bedirhan Bey, I. Abdulmecid, Emirlik.

ABSTRACT

Master's Thesis

The Administrative Structure of the Province of Kurdistan

(1847-1867)

Cemal ÜLKE

Mardin Artuklu University

Institute of Social Sciences

Department of History

2013: 95 Pages

Ottoman State, after destroying Eastern Roman Empire in west turned her face towards east. This new policy started a new era in the relations of Kurds and Turks, a long time after Malazgirt. The military campaign of Sultan Selim started an alliance with the local Kurdish rulers (Mirs). When eastern regions taken under the rule of Ottoman State, this alliance continued with certain privileges granted to local Kurdish rulers/mirs. From the time of Sultan Selim up to Qasr-i Shirin treaty in 1639, during all Ottoman –Iran wars, local Kurdish emirates had generally been on the side of the Ottomans. There are many social, political and economic factors affecting their choice. However it must be stated that this relation had been based on mutual interests of both sides. From 17th century onwards Ottoman-Iran relations lost its intensity and importance. Parallel to this development the importance of Kurdish emirates declined and Ottoman State, with centralist reflexes, started to give an end to the privileges of these emirates.

Until the 19th century most of the Kurdish emirates had already been destroyed. The establishment of “Kurdistan Province” in the first half of the 19th century can be regarded as the end of a period based on “Kurdish Emirates”. In 1847, following the suppression of Bedirkhan Beg’s revolt, “Diyarbekir Province” had transformed into “Kurdistan Province” (5 December 1847). With the establishment of the new Province, Ottoman State planned to give an end to the hundreds years of rule of local Kurdish notables/mirs and create a new central administration which will contribute to her struggle with Russia. Therefore the hottest debate was about the centre of the new province. Ahlat district, on the western shores of Van Lake, selected as the centre of new province, and simultaneously centre of Anatolian Army

was “in the heart of Kurdistan”. The Province was established with great expectations and enthusiasm, but the attempt to change the centre of the province failed and in the following years the province was nothing more than another ordinary Ottoman province.

Key Words: Kurdistan Province, Tanzimat Reform, Bedirkhan Beg, Abdulmajid I, Kurdish Emirates.

ÖNSÖZ

Bedirhan Bey ve Han Mahmud'un sürgünü ile son bulan 1846-47 Kürt isyanları neticesinde Osmanlı Devleti'nin elde ettiği başarı "*Kürdistan'ın yeniden fethi*" olarak değerlendirilmiş ve bölgede yeni idari düzenlemelere gidilerek bir Kürdistan Eyaleti tesis edilmiştir. Bölgede yapılacak ıslahat çalışmaları açısından büyük umutlar bağlanan bu yeni eyalet, zamanla klasik bir Osmanlı eyaletine dönüşmüştür. Osmanlı idari yapılanmasına dair birçok çalışmada ideolojik kaygılarla göz ardı edilen, görmezden gelinen bu eyalet hem Osmanlı idare tarihi hem de Kürtler açısından önem arz etmektedir. Bu çalışma da bu öneme binaen yapılmıştır.

Çalışmamız üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde; 19. yüzyılın başlarında Kürdistan'da genel durum ile 1839 yılında ilan edilen Tanzimat Fermanı'nın Kürdistan'a etkisi ve Kürtlerin Tanzimat'a tepkileri; ikinci bölümde, Kürdistan Eyaleti'nin kuruluşu, eyaletin sınırları ve eyaletin merkezi; üçüncü bölümde ise Kürdistan Eyaleti'nin idarî ve sosyal yapısı konuları ele alınmıştır. Çalışmanın dayandığı temel kaynaklar; Başbakanlık Osmanlı Devleti Arşiv Belgeleri, Salnâme-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye olmuştur. Bunların yanında; Kürtler, Kürdistan ve Osmanlı Devleti'nde idarî yapılanmayı konu edinen araştırma eserlerden de istifade edilmiştir.

Bu çalışmanın konu seçiminden ve yazılmasına kadarki tüm aşamalarda bana yol gösteren, değerli vakitlerini ayırarak konuları müzakere etme imkânı sağlayan ve yapıcı eleştirileriyle tezin şekillenmesinde önemli katkıları bulunan kıymetli danışman hocam Doç. Dr. İbrahim ÖZCOŞAR'a teşekkür ederim. Ayrıca değerli katkılarından dolayı Yrd. Doç. Dr. Ahmet KÜTÜK'e de teşekkür ederim

Cemal ÜLKE

30.12.2013

ÇALIŞMANIN YÖNTEMİ

Amaç

Bu çalışmamızın amacı, Başbakanlık Osmanlı Arşivinde bulunan Kürdistan Eyaleti'ne dair belgelerden yola çıkarak 19. yüzyılın ikinci yarısında Diyarbekir Eyaleti ile Van, Muş, Hakkâri sancakları ve Cizre ve Bohtan ve Mardin kazaları birleştirilip, Kürdistan Eyaleti'nin kurulmasıyla başlanan süreci ele almaktır. Bunun yanı sıra Kürdistan Eyaleti'nin; kuruluşunu, sınırlarını, idarî yapısını ve idarecilerini incelemektir.

Çalışmanın Önemi

Çalışmamız, Başbakanlık Osmanlı Arşivinde ve Devlet Salnâmelerinde yer alan bilgiler ışığında Kürdistan Eyaleti'ni inceleyen ilk çalışmalardan biri olmasından dolayı önem taşımaktadır. Ayrıca Osmanlı teşkilat tarihi içerisinde Kürdistan Eyaleti'ne yeterince yer verilmemesi ve bölge hakkında yapılan akademik çalışmalarda Kürdistan Eyaleti'ne detaylı bir şekilde değinilmemesi tezimize ayrı bir önem kazandırmıştır.

Çalışmanın Yöntemi

Çalışmamızda Osmanlı tarihi araştırmaları açısından temel kaynakları içeren Başbakanlık Osmanlı Arşivi ile Devlet Salnâmeleri taranarak elde edilen verilerin yorumlaması yöntemi kullanılmıştır. Öncelikli olarak daha önce bu alanda yapılan çalışmalar taranarak konunun sınırları takip edilmiş metot vb. hakkında bilgi sahibi olunmuştur. Konumuzla ilgili tüm ayrıntılarıyla ele alınmasını ve bunların bilimsel ve metodolojik bir değerlendirmeye tabi tutulmasını sağlamıştır.

Sınırlar

Çalışmamızın konu, zaman, mekân ve kaynak sınırları şunlardır:

Konu olarak; Kürdistan Eyaleti'nin idari yapısıyla sınırlandırılmıştır. Zaman bakımından 1847-1867 tarihleri üzerinde yoğunlaşmıştır. Mekân veya coğrafi olarak; Kürdistan Eyaleti'nin kapsadığı Diyarbekir, Van, Muş ve Hakkâri sancakları ile Cizre-Bohtan ve Mardin kazalarıyla sınırlandırılmıştır. Kaynak bakımından, 1847-1867 yılları arasında kurulan Kürdistan Eyaleti'ne gönderilen veya eyaletten

merkez gönderilen fermanlar, arizalar, şukkalar ile Salnâme-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye temel kaynakları oluşturmuş aynı zamanda Kürtler, Kürdistan ve Osmanlı Devleti'nde idarî yapılanmayı konu edinen araştırma eserlerden de istifade edilmiştir.

KISALTMALAR LİSTESİ

- A.AMD : Sadaret Âmedi Kalemî Evrakı
A.DVN : Sadaret Divan Kalemî Evrakı
A.DVN.MHM : Sadaret Divân-ı Hümayûn Mühimme Kalemî Evrakı
A.M : Sadaret Müteferrik Evrakı
A.MKT : Sadaret Mektubî Kalemî Evrakı
A.MKT.MHM : Sadaret Mektubî Kalemî Mühimme Evrakı
A.MKT.MVL : Sadaret Mektubî Kalemî Meclis-i Vâlâ Evrakı
A.MKT.NZD : Sadaret Mektûbî Kalemî Nezaret ve Devâir Evrakı
A.MKT.UM : Sadaret Mektubî Kalemî Umum Vilayet Evrakı
A.TŞF : Sadaret Teşrifat Kalemî Evrakı
AD : Ayniyât Defteri
AÜDTCFD : Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi
B : Receb
BEO : Bâb-ı Âlî Evrak Odası
Bkz : Bakınız
BOA : Başbakanlık Osmanlı Arşivi
BTDD : Belgelerle Türk Tarihi Dergisi
C : Cemaziyyel Ahir
C.AS : Cevdet Askeriye
C.DH : Cevdet Dâhiliye
C.ML : Cevdet Maliye
Ca : Cemaziyyel Evvel
Çev : Çeviren
D.B.B : Diyarbakır Büyük Şehir Belediyesi
Der : Derleyen
DİA : Diyanet İslâm Ansiklopedisi
Ed : Editör

H : Hicri
HAT : Hatt-ı Hümayun Evrakı
Haz : Hazırlayan
İ.DH : İrade-i Dâhiliye
İ.ML : İrade Maliye
İ.MMS : İrade-i Meclis-i Mahsus
İ.MSM : İrade-i Mesâil-i Mühimme
İ.MVL : İrade-i Meclis-i Vala
İA : İslâm Ansiklopedisi
İd : İrade Dâhiliye
İMM : Başbakanlık Osmanlı Arşivi
İMV : İrade Meclis-i Vâlâ
L : Şevval
M : Miladî
M : Muharrem
Mad : Madde
MAÜ : Mardin Artuklu Üniversitesi
MEB : Milli Eğitim Bakanlığı
MV : Meclis-i Vükela Mazbataları
MVL : Meclis-i Vâlâ Riyâseti Evrakı
N : Ramazan
Nr : Numara
OTAM : Osmanlı Tarih Araştırma Merkezi
R : Rebiül Ahir
Ra: Rebiül Evvel
s : Sayfa
S : Sayı
Sa : Safer
Sade : Sadeleştiren
Ş : Şaban

T.A : Türkler Ansiklopedisi

T.K.A.E : Türk Kùltürünü Araştırma Enstitüsü

Ter : Tercüme

Ts : Tarihsiz

TTK : Türk Tarih Kurumu

vb : ve benzeri

vd : ve devamı

Yay : Yayınları

Z : Zilhicce

Za : Zilkade

GİRİŞ

A. Kürdistan Coğrafyası

Son yıllarda Kürtler ve Kürdistan araştırmacıların ilgi odağı ve bu alanda yapılan araştırmaların sayısında bir artış gözlenmektedir. Bilim insanlarının ilgi odağı olan konuların başında; Kürtlerin kökeni, yaşadığı coğrafya, komşu halk ve devletler ile ilişkileri ve Kürdistan'ın sınırları gelmektedir. Bu konularla ilgili birçok kitap ve akademik metin kaleme alınmıştır. Ancak Kürtlerin erken dönem tarihi ve Kürdistan coğrafyası ile ilgili mevcut bilgiler oldukça sınırlıdır. Erken dönem tarihçi ve coğrafyacılarının Kürtler hakkında çok az bilgi vermesinin yanı sıra son dönemlerin siyasi kaygıları da Kürtler hakkındaki malumatın sınırlı olmasına neden olmuştur.

Kürdistan terimi, ilk kez Büyük Selçuklular tarafından idarî bir yapıyı belirtmek için kullanılmıştır. 12. yüzyılda Sultan Sencer (öl. 1157), Zağroslar'ın doğu kısmında, Hemedan yakınlarında idarî bir bölge kurmuş ve bu vilayete Kürdistan adını vermiştir¹. İlhanlılar zamanında devlet muhasipliği yapmış Arap asıllı bir aileden gelen Hamdullah Mustavfi Kazvinî, 1340 yılında yazmış olduğu Nuzhet'ul Kulub adlı eserinde Kürdistan'ın sınırlarını ve yıllık gelirini kaydedip Kürdistan'ın 16 eyalete ayrıldığından bahsetmektedir. Bu eyaletler:

1. Aynı isimli önemlice bir kenti kapsayan, güzel iklimli, avı bol Alani,
2. Vaktiyle Aruhş ya da Ardehş adlı bir Ateşgede'nin (Zerdüşt tapınağı) bulunduğu Alişter,
3. Yukarıda adı geçen Bahar,
4. Zap kıyısında bulunan ve civarında birkaç kasabası olan Kuftiyan kalesi, 5.
5. Küçük bir şehir olan Derbend-i Tac Hatun,
6. İklimi güzel, ama ahalisinin tümü haydut olan Derbent-i Zengi,
7. Dezbil,
8. Üzümlüyle ünlü büyük bir şehir olan Dinavar,

¹ Vladimir Minorsky, "Mardin", İA, Cilt VII, MEB Yayınları, İstanbul, 1987, s.319.; Thomas Bois, *Kürtler ve Yurtları: Kürdistan*, Doz Yayınları, İstanbul 2004, s. 11; Hakan Özoğlu, *Osmanlı Devleti ve Kürt Milliyetçiliği*, Çev: Nilay Özok (Gündoğan) ve Azat Zana Gündoğan, Kitap Yayınevi, İstanbul 2005, s. 39.

9. *Bisutun dağı eteğindeki, Muhammed Hudabende Olcaytu (14. yzyıl) tarafından kurulan Sultan Abad-ı Cemcemal,*
10. *Yakut'a göre Zerben-Zohhak adlı biri tarafından kurulmuş olan şehirzur,*
11. *Önceleri Karmisin adını taşıyan Kermaşah,*
12. *Kerend ve Hoşan köyleri,*
13. *Kasr'ul Lesus (Haydutlar Kalesi) adı verilen Kengever,*
14. *Elli yerleşme merkezini kapsayan Mahideşt ya da maideşt,*
15. *Hersin Kalesi,*
16. *Vestam kasabası².*

Kürdistan'ın sınırlarını ve yıllık gelirlerini de kayıt altına alan Hamdullah Mustavfî; “*Arap Irak'ı, Kuzistan, Farsî Irak'ı, Azerbaycan ve Diyarbakır'ı kapsamaktadır. (Selçuklu Sultanı) Süleyman şah Abuh zamanındaki gelirleri bugünün parasıyla yaklaşık 2.000.0000, dinardı. Ancak şimdiki kayıtlardaki miktar yalnızca 201.500 dinar*” olduğunu belirtir³.

1074'te Kaşarlı Mahmut tarafından çizilen dünya haritasında Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı bölgeye Kürtlerin lkesi anlamında “*Erdu'l-Ekrad*” denilmiřtir⁴. (Bkz: Ek 1) Daha nce Roma Cumhuriyeti döneminde yaşamış Yunanlı tarihçi ve coğrafyacı Strabon, (M 64 - MS 24), Geographika adlı eserinde “*Gordyaia-ore*” (Karduka) adını, “*Muş*” ve “*Diyarbakır*” arasındaki dağlık bölgeyi tanımlamak için kullanmıřtır⁵.

Atinalı Filozof ve tarihçi Ksenefon (M..430-355), Anabasis (On Binlerin Dönüşü) adlı eserinde İranlılar ile Yunanlılar arasında yaşanan olayların yanı sıra olayların geçtiği bölgelerde yaşayan halklar konusunda birçok bilgi vermekte ve Kürtler olduğu tahmin edilen “*Kardukh*”lardan şöyle bahseder:

“Yunanlılar Dicle'nin derinliği ve genişliği dolayısıyla aşılmasının imkânsız olduğu yere varınca ve suların dimdik inen 'Kardukh' dağları yüzünden kıyısının izlenmesi de söz konusu olmayınca, komutanlar, dağlarda ilerlemeye karar verdiler. Tutsaklar

² Basil Nikitin, *Kürtler*, ev. E. Karahan, H. Akkuş, N. Uğurlu, rgn Yayınevi, İstanbul 2010, s. 68.

³ Hamdullah Mustavf-î, *Nuzhetu'l-Kulub*, Ed. G. Le. Strange, M. A, At The University Press Cambridge, London 1915, s. 22-223; Nazmi Sevgen, *Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, Ankara 1982, s. 18.

⁴ Kaşarlı Mahmud, *Divan-ı Lugati't-Türk*, evirme, Uyarlama, Düzenleme: Seçkin Erdi, Serap Tuğba Yurteser, Kabcacı Yayınevi, İstanbul 2005.

⁵ Strabon, *Coğrafya*, Anadolu, (Kitap XII, XIII, XIV), ev. Adnan Pekman, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul Ts, s. 27-29.

onlara ‘Kardukh’ dağlarını aştıktan sonra isterlerse “Dicle’yi ‘Armenia’daki kaynağından aşacaklarını, isterlerse de çevresini dolanacaklarını söylemişlerdi. Ayrıca Fırat’ın kaynağının ‘Dicle’ninkinden uzak olmadığı söyleniyordu. Kardukh’lar ülkesini şöyle istila etmeleri üzerine ‘Kardukh’lar köylerini boşaltıp karıları ve çocuklarıyla tepelere kaçtılar”⁶.

İngiliz bilim adamı G.R. Driver “*The Name Kurt And Its Philological*” adlı makalesinde Kürtlerin kökeniyle ilgili şunları söyler:

“Kürtlere dair en eski kayıtlar milattan önce üçüncü bin yıla ait, üzerinde “Kar-da” ya da “Qar-da” diye anılan bölgenin isminin geçtiği eski bir Sümer kil tabletini ileri sürer. Van Gölü’nün güneyindeki bu bölgede, bir grup dağ sakini olan “Qur-ti-e” lerle ilişkilendiren “Su” halkı yaşamaktaydı. İşte burada Driver ilk etimolojik bağlantısını “Qur-ti-e” adıyla yapar⁷.

Şerefhan’ın 1597 yılında Farsça yazdığı “*Şerefname*”sine göre Kürdistan’ın sınırları şöyledir:

“Kürdlerin memleketlerinin sınırları, Okyanustan ayrılan Hürmüz Denizi Kıyısından başlar; bir doğru çizgi üzerinde oradan Malatya ve Maraş illerinin nihayetine kadar uzanır. Böylece bu çizginin kuzey tarafını Fars, Acem Irak’ı Azerbaycan, Küçük Ermenistan ve Büyük Ermenistan teşkil eder. Güneyine ise Arap Irak’ı, Musul, Diyarbekir illeri düşer. Bununla birlikte, bu insanların soyundan birçok halk ve kabile, doğudan batıya kadar birçok ülkede yayılmıştır”⁸.

İslâm tarihçileri ve İslam coğrafyacıları ise Kürtlerin yaşadığı bölgeler için “*Bilad’ül-Ekrad*”, “*Memalik’ül-Ekrad*” veya “*Menatik’ül-Ekrad*” terimlerini kullanmışlardır⁹. Kâmus-i Türkî’de Şemseddin Sâmî, Kürdistanı; “*Memalik-i Osmaniye’de Hudud-u İmraniye’nin iki cihetinden ve Cezire’nin şark-ı şimal taraflarından ibaret yer*” olarak aktarır¹⁰. Yine Şemseddin Sâmî “*Kâmus’ül Âlâm*” da Kürdistan’dan şöyle bahseder:

⁶ Ksenophon, *Anabasis: On Binlerin Dönüşü*, Sosyal Yayınları, Çev. Tanju Gökçöl, İstanbul 2010, s. 110 - 111.

⁷ Özoğlu, s. 35-36.

⁸ Şerefhan, *Şerefname Kürd Tarihi*, Çev. M. Emin Bozarslan, İstanbul 2006, s. 20.

⁹ el-Belâzurî, *Fütûh’ul- Buldan*, Çev. Mustafa Fayda, Kültür Bakanlığı Yay, Ankara 1987, s. 478 - 480; Bekir Biçer, İslâm Tarihi Kitaplarında Kürtler Hakkındaki Rivayetler (7. Ve 12. Yüzyıl Arası), *International Journal of Social Science Volume*, 5 Issue 6, p. 51-80, December 2012, s. 56.

¹⁰ Şemseddin Sami, *Kâmus-î Türkî*, İkdâm Matbaası, Dersaadet, s. 1317-1157.

“Asya-i Garbîde kısm-ı azâmı Memalik-î Osmanîye’de ve bir kısmı İran’a tabi büyük bir memleket olup, ekseriyet üzere ahali bulunan Kürt kavminin ismi ile tesmiye olunmuştur. Bu isim taksimat-ı mülkiye ve siyâsiyyeye dâhil olmayıp, vaktiyle bizde “Kürdistan Valiliği” ve şimdi İran’da “Kürdistan Eyaleti” bu isimle müsemma memleketin bütününi ihata etmediği gibi, Kürtler dahi dağınık ve sair akvamlarla karışık bulduklarından, Kürdistan’ın hududunu tamamıyla tayin etmek müşküldür. Coğrafik olarak da Kürdistanı; Urmiye ve Van Göllerinin sevahilinden, Kerhe ve Diyale Nehirlerinin menabîne ve Dicle’nin mecrasına dek mümted olup garb-ı şimalîye doğru hududu Dicle’nin mecrasını takible Fırat’ı terki eden Karasu mecrasına ve oradan şimalîye doğru Aras Havzası’nı Fırat ve Dicle Havzası’ndan ayıran taksim-i miyah hattına kadar vasil olur. Bu itibarla Memalik-i Osmanîye’de Musul Vilâyeti’nin kısm-ı azâmı, yani Dicle’nin solunda bulunan yerleri ve Van ve Bitlis vilayetleriyle Diyarbakir ve Ma’muratul-Aziz Vilayetlerinin birer parçası ve Dersim Sancağı Kürdistan’dan ma’dud olduğu gibi, İran’da dahi Kürdistan namıyla ma’ruf olan eyaletle Azerbaycan Eyaleti’nin nisfi, yani cenub-i garbî kısmı Kürdistan’dır. Bu vecihle Kürdistan; şimal-ı şarkî cihetinden Azerbaycan, şarken Irak-ı Acemî, cenuben Loristan ve Irak-ı Arabî, Garb-ı Cenubi cihetinden Cezîre, garb-ı şimalî tarafından dahi Anadolu ile mahduttur. Bu hudut dâhilinde 34 derece ile 39 derece arz-ı şimalî ve 37 derece ile 46 derece tül-i şarkî aralarında mümted olup, büyük bir müselles ve daha doğrusu sivri tarafı garb-ı şimalîye doğru dönmüş bir armut şeklini ibraz ediyor. Fırat’ı teşkil etmek üzere Karasu ile Murat Çayı’nun mültekasında olan en şimal-i garbî noktasından Loristan’ın hududuna dek olan tül-î azâmın takriben 900 kilometre ve arzı 100 ile 200 kilometre aralarındadır. Kürdistan’ın medar-ı tefrikî, ahalsinin cinsiyeti olduğu halde, Kürtler yalnız bu memlekette münhasır olmayıp, Cezîre’nin kısm-ı şimalisinde, Şam ve Haleb cihetlerinde, Anadolu’nun her tarafında, Rusya’ya tabi olan Mavara-i Kafkas Eyaletlerinde ve İran’ın her tarafında, hatta Horasan’da ve Afganistan’da ve Belucistan’da bile birçok Kürt aşiretleri bulunur. Bir taraftan dahi, hududu zikrolunan Kürdistan dâhilinde Arap, İranî, Türk ve sair cinsiyetlere mensup ahali vardır. Yalnız ekseriyete itibarla hudud-u mezkûrde tayin olunabilir. İran’ın Loristan Eyaleti ahali olan Lorîleri dahi Kürtlerle münasebet ve karabet-i cinsiyeleri olduğu halde, lisanlarında bir dereceye kadar muğayyerat ve beynlerinde münaferet bulunduğundan, Lorîler kendilerini Ekrad’dan saymak istemiyorlar ve Kürdler dahi Lorîleri kendi cinslerine kabul etmeye meyil göstermiyorlar. Alelumum Kürdlerin miktarı iki buçuk milyona karib tahmin olunup, bir buçuk milyonu Memalik-î Osmanîye’de, yedi bin beş yüzü İran’da, on üç bini Rusya’nın Maveray-ı Kafkas Eyaletinde, kusûri dahi Afganistan ve Belucistan’da ve sair taraflarda dağınık bir halde bulunuyorlar. Kürdistan’ın her tarafı dağlık ve mürtafî olup, yalnız enharın vadilerinde bazı dar ovaları vardır. En düz ve alçak ciheti cenûb-i şarkî kısmı yani Şehrezor ve Süleymaniye Sancaklarıyla İran’daki Kürdistan olup, o cihette dağlar daha alçak, vadiler daha geniş ve ovalar daha çoktur...”¹¹ diye aktarır.

Ahmet Rıfat Tarih ve Coğrafya kitabında Kürdistan’ı şöyle tarif etmektedir:

Ermenistan, El-Cezire, Irak-ı Arabiye Acemistan beynindedir (arasındadır). Şehrizor ve Musul vilayetleriyle Bağdat vilayetinin bir kısmını teşkil eder. Tülen (uzunlukça, boylamca) üç yüz seksen, arzen(genişlikçe, ence) dört yüz kilometre ittisa’ında(genişliğinde) olup mürtefi (yüksek) dağları ve mahsûl-dâr (verimli) vadileri hâvîdir (içerir). Mahsûlât-ı arzîyesi (tarım ürünleri) pirinç, buğday, arpa, susam, yemiş, tütün, pamuk, mazı; kudret-i havası ve ma’denleri kükürt ve şap misillü(gibi) şeylerden

¹¹ Şemseddin Sâmî, *Kâmüsu’l-A’lâm*, Kaşgar Yayınları, Ankara 1996, s. 1802-1804.

ibaretdir. Ve üç yüz elli bin tahmin olunan ahâlisi eğerçi (gerçi, her ne kadar) ekseriya (çoğunlukla) cehl û nadanî(cehalet ve bilgisizlik) içinde ve hâl-i bedevide (bedevi yani göçebe halde) müte'ayyiş (yaşıyor) iseler de şeca'at (cesaret) ve kanaat ve mihmân nüvâzlıklarına (misafirperverliklerine) diyecek yoktur. Sultan Selim-i Evvel (1.Sultan Selim-Yavuz) Hazretleri İran seferinden sonra Kürdistan'ın dahi Devlet-i Âliye'ye (Osmanlı Devleti'ne) iltihâkını (katılmasını) arzu eylediğinden Dersaadet'te (İstanbul'da) bulunan meşhûr İdris-i Bidlîsî Hazretlerini Miladi 1515 Hicri 921 tarihinde Kürdistan ümerâsına (mîrlerine) gönderib mûmâ-ileyh (adı geçen kimseler yani mîrler) zaten sünniyü'l-mezheb (sünnî mezhepli) olan yirmi, otuz kadar Kabâil-i Ekradı (Kürt kabilelerini) nesâyih-i müessere (tesirli nasihatler) ile celb (tarafına çekmek) ve Şah İsmail aleyhine teşvik eylediğine binaen (etmesi üzerine) kabâil-i mezkûre (adı geçen kabileler) memleketlerini Acemlerden harben (savaşla) tahlîs (kurtarma) ve Devlet-i Âliye'ye iltica eylediler (katıldılar). Yalnız Diyarbekir ciheti (tarafı) biraz harb ile alınmıştır. Kürdler bir aralık Devlet-i Âliyye'nin bazı tekâlîfîni (vergilerini) kabulde tereddüd eylediklerinden Miladi 1845/Hicri 1262 tarihinde Müşir Osman Paşa epeyce bir kuvvet ile Kürdistan'a gönderilmiş idi. Mûmâ-ileyh (adı geçen yani Müşir Osman Paşa) biraz tazyik (baskı, sıkıştırma) ve ufak tefek muharebelerden sonra birinci reisleri Bedirhan Beg'i müte'allakâtıyla (yakınları, akrabalarıyla) beraber tutub Dersaadet'e göndermekle o tereddüd dahi bertaraf oldu. Ve mîr-i mûmâ-ileyh (adı geçen mîr yani Bedirhan Beg) ve müte'allikâtı (akrabası, yakınları) maaş tahsîsiyle memâlik-i sâire-i Devlet-i Âliye'de (Osmanlı Devletinin çeşitli yerlerinde) iskân idildi (yerleştirildi)...¹².

B. Kürtlerin Osmanlı Hâkimiyetine Girmesi

Mezopotamya'nın dağlık kuzey sınırları üzerinde yükselen Kürt coğrafyasının siyasi bir oluşumdan yoksun olması ve sürekli yer değiştirmeler nedeniyle kesin sınırlarını belirlemek imkânsızdır. Fakat genel olarak Kürtlerin etnik çoğunluğu oluşturduğu yerler “Kürdistan” olarak adlandırılmaktadır¹³.

Kürtlerin yaşadığı bölgenin jeopolitik önemi, tarih boyunca coğrafi açıdan Anadolu'ya giriş bölgesi olması ve sahip olduğu fizikî imkânlar sebebiyle bu coğrafyada kurulmuş olan devletler için sahip olunmak istenen kilit bir bölge olmuştur. Doğuya ve batıya açılan ticarî yolların bu bölgeden geçmesi, Fırat ve Dicle Nehirleri başta olmak üzere birçok akarsuyun varlığı, hayvancılığa elverişli

¹² Ahmet Rıfat, *Lugat-ı Tarihiyye ve Coğrafiyye*, İstanbul, Cilt VI, H.1299, Sayfa 77–78.

¹³ Nejat Abdulla, *İmparatorluk Sınır ve Aşiret-Kürdistan ve 1843-1932 Türk-Fars Sınır Çatışması*, Avesta Yayınları, İstanbul 2009, s. 35.

yüksek yaylalarının olması ve siyasî hâkimiyet açısından önemli geçit noktalarına sahip olması, bu bölgenin dikkat çeken diğer özellikleridir¹⁴.

Kürdistan, yukarıda değindiğimiz nedenlerle tarih boyunca bölgenin hâkim devletleri arasında mücadelelere sahne olmuştur. İlkçağda Yunanlılar ile Med/Persler, daha sonraları ise Romalılar ile Sasaniler arasında sık sık el değiştirmiştir. 639'da Müslümanların bölgeyi fethiyle Kürtler rahat bir nefes alsada, Moğol istilasından sonra yine ciddi hâkimiyet mücadeleleri baş göstermiştir¹⁵.

16. yüzyıl başlarında Safevî Devleti, Akkoyunlu hâkimiyetine son vererek bölgeyi hâkimiyetine almıştı. Şah İsmail'in bölgedeki faaliyetleri bir yandan Kürt emirlerinin memnuniyetsizliğine sebep olurken diğer taraftan Trabzon'da bulunan Şehzade Selim'in de dikkatini çekmiştir. Şah İsmail'in Anadolu'nun diğer kısımlarında olduğu gibi Kürtlerin yaşadığı bölgelerde de izlediği Şii politika, Kürt aşiretlerinin kendilerini Safevî egemenliğinden kurtaracak çareler aramalarına yol açacaktır. O dönemde buna en uygun alternatif 'Sünnî' Osmanlı Devletiydi¹⁶.

Osmanlı Devleti, güneyde fetihler gerçekleştirirken Sultanı II. Bayezid 1485 yılında Memlûklulara karşı büyük bir başarı elde etmişti. Bu başarısından dolayı Akkoyunlu Hükümdarı Yakup Bey, II. Bayezid'e bir tebrik-name göndermiştir. Bu tebrik-nameyle edebi ve diplomatik hünerlerini gösteren İdris-i Bidlisî, hem Yakup Beyin ve hem de II. Bayezid'in büyük teveccühlerini kazanmıştır. İdris-i Bidlisî'nin yazdığı tebrik-nameden etkilenen II. Bayezid, Bidlisî'yi sarayına davet etmiştir. Şah İsmail'in Şii mezhebine olan aşırı düşkünlüğü ve 1501 yılında Akkoyunlu Devletini yıkarak Tebriz'i işgal etmesi Bidlisî'nin, Tebriz'den ayrılmasına neden oldu. Davete icabet ederek II. Bayezid'in yanına gitmeye tekrar karar veren Bidlisî, Mekke ve

¹⁴ Göknur Gögebakan, "Doğu Anadolu'nun Osmanlı Hâkimiyetine Girişi", TA, Cilt IX, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 459 - 468.

¹⁵ M.S. Lazarev; Ş.X. Mihoyan, *Kürdistan Tarihi* Çev. İbrahim Kale, Avesta Yayınları, İstanbul, 2010, 27-50.

¹⁶ Martin Van Bruinessen, *Kürdistan Üzerine Yazılar*, Çev. Nevzat Kıracı, İletişim Yayınları, İstanbul 2005, s. 131.

Medine üzerinden İstanbul'a gider¹⁷. Sultan II. Bayezid tarafından memnuniyetle karşılanan Bidlisî, saraya alınmış ve çeşitli hediyelerle taltif edilmiştir¹⁸.

Yavuz Sultan Selim'in Osmanlı tahtına geçmesi üzerine Mekke'de bulunan İdris-i Bidlisî, tekrar İstanbul'a çağrılır ve 1514'te Kürt Emirliklerini Safevîlere karşı örgütlemesi için Kürdistan'a gönderilir. Safevî yönetiminden memnun olmayan Kürt emirleri İdris-i Bidlisî'nin de aracılığıyla Osmanlı'ya bağlılıklarını bildirmişlerdir¹⁹.

Kürt Emirlerinin Yavuz'a biat ettiklerini gösteren mektup özetle şöyledir:

“Can ü gönülden Sultan-ı İslam'a bî'at eyledik ve Kızılbaş-ı zâhir'ül-ilhaddan teberrî eyledik. Memâlik-i Kürdistan ki, bir aylık yola karîb memleketlerdir, bid'at ve dalâlet-i Kızılbaş kaldırıp gerü âyîn-i sünnet-i cemâ'at ve mezheb-i Şafi'îyi icra eyledik. Sultan-ı İslâm ile müşerref edüb hutbede çihar-ı yâr-ı izâmı yâd edüb kudûm-ı mevhib-i hümayûna intizâr üzere idük ki, ... ü leşker zafer-şi'ârolub meyân-ı meydan-ı cihâddasa'y ü içtihad göstere idik. Çünkü Sultân-ı İslâmın Alâüddevele memleketine avdetleri mesmû'imuz oldu; müttefik'ül-kelâm olubdâ'î-i devletleri olan Mevlânâ İdris'i rikâb-ı kâmyâblarına gönderdük. Cümlemizin matlûbı budur ki, Bu muhlis bendelere takvîyet ve imdad buyuralar. Zira ki, bizim mesâkin ve bilâdımızın bilâd-ı Kızılbaş kurb-i civarı vardır; belki muhtelittir. Nice yıllardır ki, bu mülhidler, şimşir-i sitem ile bünyâdımız kazmışdır. On dört sene bizimle azîm cenk ü cidal ederler. Mücerred Sultân-ı İslâma muhabbet üzere olduğumuz için eğer bu tâife-i pâk-ı't kadı ol zâlimlerin cevri ü sitemlerinden halâs-ı inâyetleri olmazsa, kendümüz istiklâl üzere ol kavme mukâvemete tâkat edemeyüz. Zira ki, Ekrâd-ı mülûktavâif ve akvâm ve aşâir-i muhtelifâtdır. Allah Te'âlâ'yı bir bilüp Muhammed ümmeti olduğumuzda müttefikleriz. Sâirhusûsda birbirlerimize mütâba'at mümkün değildir. Sünnetullâh böyle cârî olmuşdur. Lakin ümidvarız ki, Hüdvendigâr'danimdâd olursa, Bilâd-ı Irak-ı Arab ve Acem ve Azerbeycan'dan ol sitemkârların elleri kesilüb intizâ' oluna. Hususan Âmid-i Mahrûse ki, kilid-i fütûh-ı Memâlik-i İran ve pay-ı taht-ı Selâfîn-i Bayındırhânî'dir, şimdi bir yıldır ki, ol şehrin ahali Sultân-ı İslâmın merhameti ümidiyle mahsûr-ı leşker-i Kızılbaşdır ve elli binden mütecâviznüfûs anda helâk olmuşdur. Eğer bu sene de Sultânın nazarı bizim hâlimize olub bu bilâd-ı müslümanîyei'âne ve iğâseleri erişürse, ümididir ki, mesûbât-ı uhrevî ile envâ'-ı fütûhât ve fevâid-i dünyeviyyeye müsta'kib ve mestetbi' olacaklardır ve cemâhîr-i mü'minân andan müstefîd ve müntefî' olacaklardır. Bâkî ferman Dergâh-ı Mualla'nındır²⁰.

Çaldıran Savaşı (1514) esnasında ve daha sonra, büyük bir kısmı Sünni olan bölge halkı ve mirler Yavuz Selim'in tarafını tutmuş ve başta Diyarbakir olmak üzere birçok şehir, kapılarını Osmanlılara açmıştır. Yavuz, Bidlisî aracılığıyla

¹⁷ M. Törehan Serdar, *Mevlâna Hakîmuddin İdris-i Bitlisî*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2008, s. 64.

¹⁸ Mehmet Bayraktar, *Kutlu Müderris İdris-i Bitlisî*, Biyografi Net Yayınları, İstanbul, 2006, s. 7.

¹⁹ Serdar, s. 110.

²⁰ Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, Cilt III, Yavuz Sultan Selim Kanunnameleri, Fey Vakfı Yayınları, İstanbul 1992, s. 245 - 246.

Kürdistan'daki melik ve hâkimlere, Acem memleketlerindeki durumu düzeltmesi için birer mektup göndermiştir. Bu gelişmeleri Bidlisî şöyle anlatmaktadır:

“Amasya’da kışladıkları o kış, gelecek baharın başlarında acem memleketlerinin durumunu düzeltmek için padişahın kutlu azmi ve gündün güne artan ikbâli niyeti kesindir diye Kürdistan meliklerine ve hâkimlerine çağrı mektupları gönderdiler. Yüce emirlerin tebliği ve ileri gelenlerin yüce dergâha itaate çağrılmaları bu hakir kula (İdris’e) yüklendiğinden ve başta Diyarbekir olmak üzere bölge meliklerinin müjde dolu mensurları ve fetihnameleri bendenizin uhdesinde olduğundan her hâlükârda İslam fethinin ve sûfi adlı mülhitlerin (kızılbaşların) yenilip hezime uğramalarının müjdelerini yayıp bildirmiş, ben fakirle arkadaşlığı ve din kardeşliği bulunan Amid şehri ileri gelenleri itikatlarının temizliğinden ve ilhatları zahir olan güruhun zulüm ve baskılarından usanmalarından dolayı İslam sultanının davetçisinin davetine uymuşlar ve hiç beklemeden Amid şehrinde yönetimde kam sahibi olan ve Muhammed Hân Ustaclu’ya bağlı bulunan bütüin Kızılbaşlardan bazılarını ihraç, bazılarını da katledip minberlerin başların İslam sultanının adıyla taçlandırıp canlandırmışlardır. Amid’e komşu bulunan bazı Kürdistan beyleri bu konuda çaba gösterip Sultan’ın devleti için davetçilik yapmışlardır. Bunlardan büyük bir topluluk Amid halkının yardımına gelip dileklerini Sultan’ın dergâhına gönderdiler. Bu davetçi kul Kürdistan memleketlerinde Beradust beylerinin tasarrufunda olan Urmi vilayetinden başlayarak sırasıyla İmadiye, Soran, Bühtan, Nemran, Rojgan, Eyyubiler ve diğer memleketlerden güçlü sözleşme ve antlaşmalar yoluyla İslam sultanı için biat almıştı. Onlar, mekruh Kızılbaş güruhunun geri kalanlarıyla vuruşup savaşıma hazırlıklarına başlamışlardı. Önce Şeref Bey, Bitlis kalesini, şehrini ve kendi hanedanından kalma olan bağlı yerleri Kızılbaş’tan aldı”²¹.

Yavuz Sultan Selim, 1514 yılında Şah İsmail’in üzerine sefere çıktı ve Çaldıran’da Şah İsmail’e karşı zafer elde etti. Savaş esnasında Safevî ordusunda yer alan 16 Kürt beyi taraf değiştirerek, Osmanlı tarafına geçti. Daha sonra İdris-i Bidlisî’nin tavsiyesi üzerine, Erzurum Beylerbeyi Bıyıklı Mehmed Paşa ve Rumeli Beylerbeyi Şadi Paşa bölgenin fethiyle görevlendirildi²². Bölgenin tam olarak Osmanlı hâkimiyetine girmesi için bölgedeki Kürt beylerinin de Osmanlı hâkimiyetini kabul etmesi gerekiyordu. Çaldıran savaşından sonra Kürt beylerinin Osmanlı hâkimiyetini kabul etmesi için İdris-i Bidlisî tekrar görevlendirildi. İdris-i Bidlisî Mukri, Bradost, Baban ve Soran beylerini ziyaret ederek, Rumiye bölgesindeki Safevî kuvvetlerine karşı kuvvetlerini birleştirme konusunda onları ikna etti. Daha sonra İmadiye, Cizre, Hizan ve Bidlis’teki Kürt beyleri ile görüşerek

²¹ Hicabi Kırlangıç, *İdris-i Bidlisî-Selim Şah-nâme*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001, s. 253.

²² Nejat Göyünç, *XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991, s. 18.

Osmanlı'ya bağılılıklarını sağladı²³. Osmanlı kaynakları bu çalışmalarla 25 Kürt emirinin Osmanlı hâkimiyetini kabul ettiklerini belirttiler²⁴. Bölgenin Osmanlı'ya bağlanmasının ardından Diyarbakir bir eyalet olarak teşkilatlandırılıp, Bıyıklı Mehmet Paşa Beylerbeyi olarak atandı²⁵. Kürt emirlerinin Osmanlı'ya bağlanmasıyla Osmanlı bölge hâkimiyeti için müttefikler elde ederken²⁶, Kürt emirleri de Safevîler döneminde kaybettikleri hâkimiyetlerine tekrar kavuşuyorlardı²⁷. (Bkz: Ek 2)

Bu birliktelik ile daha geniş ve daha güçlü bir siyasal yapının bir parçası haline gelen Kürt beyleri, kendi tebaaları üzerindeki siyasal iktidarlarını güvence altına aldılar ve pekiştirdiler. Bunun karşılığında Osmanlı Devleti de Safevî tehdidine karşı bir bölge oluşturdu ve yeni bir vergi geliri kaynağı elde etti. Başlangıçta Erzurum ve Sivas'ın güneyinde kalan bütün yeni elde edilmiş Kürt toprakları Diyarbakir beylerbeyliği çatısı altında bir araya getirildi²⁸.

Osmanlı Devleti'nin bu dönemde Kürdistan'da izlediği iki temel politika mevcuttur. Bunlardan birincisi Şii-Sünni ayrımı, ikincisi ise Kürt emirlerini hâkim oldukları bölgelerde özgür bırakarak kendi yanına çekmeye çalışmasıdır. Böylece Osmanlı Devleti Kürdistan'daki hâkimiyetini sağlamlaştırırken, doğu sınırlarını da Kürt Emirlikleri vasıtasıyla emniyete almış oluyordu.

C. Osmanlı Yönetiminde Kürtler

Osmanlı Devleti, hâkimiyet kurduğu bölgelerin idarî ve siyasî statülerini belirlerken, o bölgelerin ekonomik, coğrafi, beşerî, etnik ve dinî özelliklerini mutlaka dikkate alır ve buna göre idarî statülerini belirlerdi. Osmanlı Devleti'nin temel

²³ Nazmi Sevgen, "Kürtler", BTTD, Cilt III. S. 7, Ankara, 1968, s. 57-61.

²⁴ Mustafa Nuri Paşa, *Netayic'ul-Vukuat*, Cilt I, TTK Yayınları, Ankara, 1987, s. 83.

²⁵ Nejat Göyünç, "Diyarbakir Beylerbeyliğinin ilk İdari Taksimatı", *İstanbul Ün. Edebiyat Fak. Tarih Dergisi*, S. 23, Mart 1969, s. 23-34; Mustafa Nuri Paşa, s. 82.

²⁶ Şakir Epiözdemir, *1514 Amasya Anlaşması, Kürt-Osmanlı İttifakı ve Mevlana İdris-İ Bitlisi*, Pêri Yayınları, İstanbul 2005, s.1.

²⁷ İbrahim Özcoşar, *Merkezileşme Sürecinde Bir Taşra Kenti Mardin (1800-1900)*, Şarkiyat Enstitüsü Hazırlık Yay. 1, Mardin 2009, s. 58.

²⁸ Özoğlu, s. 70.

siyaseti buydu ve bu siyasetin hedefi de hâkim olunan bölgelerdeki insanların rahat, huzur ve refahını sağlamaktı²⁹.

Osmanlı egemenliğine giren Kürtler, yaşadıkları coğrafyada bir dizi emirlik oluşturmuşlardı. Oluşturulan bu emirliklerin her biri, miras yoluyla ailelerine geçen emirler tarafından yönetiliyordu. Bu emirliklerin kendilerine has meclisleri de vardı. Bu meclislerde aşiret reislerinin dışında, önde gelen ilim ve din adamları, şeyhler ve seyitler yer almaktaydı. Aşiret reisleri aynı zamanda emirin danışmanı olup izlenen birçok politikayı onlar belirliyorlardı. Her aşiret reisi oğullarından birini veya birkaçını emirin konağına gönderir ve bunlara “hizmete mir” (mirin hizmetinde) denirdi³⁰. Aslında bu reisler iyi muamele gören birer rehineydi. Onları elde tutmakla mir, aşiret üzerinde belli bir denetim sağlıyordu. Bununla birlikte, emirin yanında herhangi bir aşiretten olmayan bir seçkinler grubu vardı ki bunlar emirin hizmetindeki zanaatkârlar, âlimler ve din adamlarından oluşuyordu. Kendi silahlı gücü ve bürokratik yapısına sahip bir yönetici aile (hanedan), aşiretler arasında denetim ve denge sağlamaktaydı ki bunlar, reislikle devlet arasındaki bir aşamanın örnekleri sayılabilir³¹.

Osmanlı Devleti bu emirliklerin aile bireylerinden uygun gördüğü birini emir seçebildiği gibi mevcut emiri de tanıma yoluna gitmiştir³². Bu emirliklerin siyasal yapılanmaları, karmaşık bir durum arz ettiğinden, Osmanlı Devleti merkeze dayalı idarî bir yapı kurmak yerine bazen mevcut emirlere fermanlar göndererek Kürt Emirlerinin yönetimini olduğu gibi kabul etmiştir³³. Osmanlı öncesinde, bölgede kurulmuş olan önemli Kürt emirliklerinin bazıları şunlardır: Hakkâri Emirliği, Cizre

²⁹ M. Ali Ünal, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, Fakülte Kitapevi, Isparta 1999, s. 32.

³⁰ Cabir Doğan, “XVI. Yüzyıl Osmanlı İdari Yapısı Altında Kürt Emirlikleri ve Statüleri”, *SDÜ Fen- Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 23, Mayıs 2011, s. 31-43.

³¹ Martin Van Bruinessen, *Ağa, Şeyh, Devlet*, Çev. Banu Yalkut, İletişim Yayınları, İstanbul 2006, s. 251.

³² Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 305 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu Dizini, Yapı Kredi Yayınları. (Haz: Y. Dağlı vd.), İstanbul 2001, s. 204; McDowel, *Kürtler*, Avesta Yayınları, İstanbul 2000, s. 46.

³³ Joseph Van Hammer, *Osmanlı Devleti Tarihi*, Çev. Mümin Çevik, Erol Kılıç, Neşriyat Yayınları, Cilt IV, İstanbul 1984, s.160 - 188.

Emirliği, Bitlis Emirliği, İmadiye (Bahdinan) Emirliği, Soran Emirliği, Baban Emirliđi³⁴.

Çaldıran Zaferi'nden sonra Kürdistan'ın Osmanlı Devletine bağlanmasıyla beraber Kürdistan üç yeni eyalete ayrılmıştı. Bu eyaletler: Diyarbekir, Rakka, Musul Eyaletleriydi³⁵. Bu eyaletler arasında ilk idarî örgütlenme Diyarbekir'de uygulandı. İdarî yapıyı kurmakla görevlendirilen İdris-i Bitlisî' ye boş ahkâm kâğıtları gönderilerek, eyaletin onun tavsiyelerine göre yönetilmesi yoluna gidildi. İdris-i Bitlisî'nin tavsiyesiyle Erzurum Beylerbeyi Bıyıklı Mehmed Paşa, Diyarbekir beylerbeyi olarak atandı³⁶. Bitlisî, Kürdistan'ın eski yönetici ailelerini önemli mevkilere getirdi. Böylece bu ailelerin politik durumu sağlamlaşmış ve güçlenmiş oluyordu. Yapılan idarî düzenlemeyle Diyarbekir Eyaleti, Kürdistan'ın merkezi hâline getirildi. Ancak, daha sonraki dönemlerde Erzurum, Van ve Rakka eyaletlerinin teşkil edilmesi ile Diyarbekir Eyaleti'ne bağlı olan sancakların bir kısmı yeni oluşturulan bu eyaletlere bağlanmıştır³⁷. Diyarbakır ile Van'ın hem İran sınırında bulunmaları hem de ordunun hareket noktası olmaları bu sancakları önemli merkezler durumuna getirmiştir.³⁸

Yeni idarî yapı içerisinde Osmanlı öncesinde bölgede var olan emirliklerin statüleri korunmuş ve bölge daha güçlü ve yönetilebilir birimler haline getirilmek istenmiştir³⁹. Ulaşılması çok güç olan bazı yerler, tamamıyla özerk bırakıldı; yöneticilerine, resmen atandıklarına (daha doğrusu tanındıklarına) ilişkin bir belge gönderiliyor; ama kimin yönetici olacağına devlet aslında karışmıyordu. Bu mevkiler miras yoluyla geçmekteydi ve asıl yöneticinin seçimi her seferinde yöre halkına bırakılıyordu. “*Kürt hükümeti*” denilen bu özerk yöreler, merkezi hazineye vergi

³⁴ Şerefhan, s. 71 vd.

³⁵ M. Halil Yinanç, “Diyarbakır”, İA, Cilt III, MEB Yayınları, s. 623.

³⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Cilt II, 7. Baskı, TTK Yayınları, Ankara 1995, s. 579 - 582.

³⁷ Yinanç, s. 623.

³⁸ Bayram Kodaman, *Sultan II. Abdülhamid Devri Doğu Anadolu Politikası*, TKAE Yayınları, Ankara 1987, s. 12.

³⁹ Doğan, s. 31 - 43.

vermek ya da sipahi ordusunda askeri hizmet görmek zorunda değildi; toprakları da tımar veya zeamet haline getirilemiyordu. Bu tarzla yönetilen sancak sayısı yirmi taneydi. Bunların bazıları merkezce atanan sancakbeylerince yönetiliyor, Yurtluk-Ocaklık ya da Ekrad Beyliği (Kürt sancağı) adı verilen yerler ise Kürt ailelerin kontrolündeydi⁴⁰.

Eyaletin diğer bölgeleri ise yirmi sancağa bölünmüştü. Bunların bazıları merkezden atanan sancakbeylerince yönetiliyordu. Yurtluk-Ocaklık ya da Ekrad beyliği (Ekrad sancağı) adı verilen diğerleri aşiret reislerinin yönetimine bırakılıyordu⁴¹. Merkezi hükümetin bu sancaklara müdahale hakkı vardı. Her görevli beylerbeyi tarafından atanıyor; ama bu resmî görevlere sadece yönetici ailelerin üyeleri seçilebiliyordu. Yani devlet, aile içi çekişmeler ortaya çıktığında, kendi çözümünü dayatmak, kendine en uygun adayı görevlendirmek imkânına sahipti; ama yönetici aileyi tamamıyla aradan çıkarması mümkün değildi. Görüldüğü kadarıyla Osmanlı yöneticileri, 19. yüzyıla kadar bu düzenlemeye büyük ölçüde bağlı kalmışlardı. Bu durum Osmanlıların verdiği sözü tutma eğiliminden çok, Kürtlerin bağımsızlık eğilimi ile açıklanabilir. Örneğin 1655'te Bitlis Miri Abdal Han merkezi otoriteye karşı ayaklanmış resmen bağlı olduğu Van valisinin ciddi ihtarlarına aldırmış etmemişti. Ancak vali güçlü bir orduyla üzerine gelince, kaçmak zorunda kaldı. Abdal Han'ın mal varlığına el koyan vali, Bitlis halkının genel isteğine uyarak onun yerine oğullarından Ziyaeddin'i atamaya razı oldu⁴².

1527 tarihli Kürt emirliklerinden eyalet olarak bahsederken, 16. yüzyılın sonundan itibaren Osmanlı kaynakları bunlardan Ekrad sancağı (Kürt sancakları) ve hükümet sancakları olarak bahseder ki bu tabir daha az özerkliğe işaret etmektedir. 17. yüzyıl sonunda Kürt sancakları ve hükümetleri sıradan Osmanlı sancaklarına nazaran hala imtiyazlı bir konuma sahiptirler. 1632-1633 yılları arasında Aziz Efendi tarafından yazılmış olan bir risalede Kürt yöneticilerinin, Osmanlı taşra valilerinin

⁴⁰ Bruinessen, *Ağa, Şeyh, Devlet*, s. 239.

⁴¹ İbrahim Yılmazçelik, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır (1790-1840)*, TTK Yayınları, Ankara 1995, s. 127.

⁴² Evliya Çelebi, s. 127.

imtiyazlarına karşı mütecaviz davranmalarından dolayı giderek artan hoşnutsuzlukları aktarılmaktadır⁴³.

Yukarıda da bahsedildiği gibi bazı emirlerin zamanla başlarına buyruk hareket etmeleri ile bazı eyalet ve livaların merkeze bağılıkları zayıflamasıyla, bu bölgelerdeki emirlikler, keyfî bir yönetim kurarak merkezi idareye karşı gelmeye başlamışlardı. Bunun sonucunda 17. yüzyılın ortalarından itibaren emirliklere karşı önlemler alınmaya başlanmış ve II. Mahmut merkezileşme çabalarına girişmiştir. II. Mahmut, Doğu Vilayetlerindeki merkezileşme çabalarına gerçekleştirmek amacıyla Sivas valiliğine Reşit Paşa'yı atamıştır⁴⁴.

Reşit Paşa'nın Revanduz, Hakkâri ve Sincar bölgesinde yapmaya çalıştığı idarî düzenlemeler, bölgede 1830'da birçok isyanın başlamasına sebep olmuştur. Bu isyanlar içerisinde en önemlileri; Baban İsyanı, Revanduz Beyleri İsyanı, Said Bey İsyanı, Revanduz'lu Kör Muhammed Paşa ve Soran aşireti reisi Mir Muhammed ve Bedirhan Bey İsyanlarıdır⁴⁵.

D. Klasik Osmanlı Sancak Sistemi ve Kürtler

Osmanlı Devleti, hâkimiyeti altına aldığı yerlerde, idarî sistemde mutlak merkeziyetçilik yerine, bölgelerin özelliklerine göre değişik idare tarzları uygulamıştır. Sınırların genişlemesine paralel olarak, Osmanlı Devleti toprakları idarî bakımdan eyaletlere, eyaletler de temel idarî birim olan sancaklara ayrılmıştır.

Osmanlı taşra idaresinin en temel idaresi ve askeri birimi olan sancaklar 16. yüzyılın sonlarından itibaren siyasal, sosyal ve ekonomik sebeplerin tesiriyle yavaş yavaş bir değişim sürecine girdi. Bu değişim sürecinde merkezi idare giderek taşra üzerindeki denetimini artırmaya ve eyaletleri sancaklardan daha ön plana çıkardı⁴⁶.

⁴³ Özoğlu, s. 78.

⁴⁴ Martin Van Bruinessen, *Ağa, Şeyh, Devlet*, s. 269.

⁴⁵ Minorsky, s. 319.

⁴⁶ İlhan Şahin, "Sancak", *DİA*, Cilt XXXVI, Ankara, 2003, s. 97.

Sancaklar daha çok askeri amaçlar gözetilerek oluşturulan, eyaletlerin bir alt birimiydi⁴⁷.

Klasik Osmanlı sancakları, devletin bütün diğer sancaklarıyla aynı statüdeydiler. Yöneticileri doğrudan merkezden atanıyordu ve diğer sancakların askeri ve mali yükümlülüklerine tabii idiler. Bunlar için herhangi bir özerklik söz konusu değildi ve tımar sisteminin uygulandığı eyaletlerde bağlı sancaklardı. Tahrire tâbi tutulan bu sancaklar, merkezden gönderilen bir sancakbeyi tarafından idare ediliyordu. Sancak Beylerinin başarısız olması durumunda görevden azledilir veya başka bir göreve tayin edilirdi⁴⁸.

Eyalet yönetimi beylerbeyi denilen üst düzeyde bir yöneticiye bırakılmıştı. Sancaklar ise sancak beyi denetimindeydi. İlk dönemlerde beylerbeyinin sancak beyi üzerinde, idarî, askerî denetimi söz konusuydu. Beylerbeyi eyalet sınırları içerisinde bulunan bütün sancaklardaki tımarlı sipahilerin birinci derecede yöneticisi ve komutanıydı⁴⁹.

E. Yurtluk-Ocaklık ve Hükümet Sancakları (Ekrad Sancakları)

Osmanlı Devleti'nde Yurtluk-Ocaklık genel olarak devlete ait idarî bir bölgenin veya mali bir birimin tasarruf hakkının belli bir aileye bir hizmet karşılığında verilmesidir⁵⁰. Yurtluk-Ocaklık, Osmanlı Devleti tarafından mülkiyetleri sahiplerine ait olarak kabul edilmiş olan ve buna karşılık devletin yüksek hâkimiyetini tanıyan sancaklardı. Bunlar her sene belirli bir vergi verirler ve gerektiğinde askerleriyle savaşa katılırlardı. Büyük-küçük bazı yerler ise yerli beylere sancak itibarıyla verilmiş olup, bu sancaklar, boş kalınca dışardan kimseye verilmeyerek o sancak-

⁴⁷ Musa Çadircı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, TTK Yayınları, Ankara 1997, s. 8.

⁴⁸ Mehmet Ali Ünal, "Diyarbakır'da Osmanlı Hâkimiyetinin ve Diyarbakır Beyliği'nin Kurulması", *I. Uluslararası Oğuzlar'dan Osmanlı'ya Diyarbakır Sempozyumu Bildirileri*, 20-22 Mayıs, Diyarbakır 2004, s. 571.

⁴⁹ Çadircı, s. 10.

⁵⁰ Nejat Göyünç, *Yurtluk-Ocaklık Deyimleri Hakkında*, Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, İstanbul, 1991, s. 271.

beyinin oğullarına, kardeşlerine v.s. ye verilmekteydi ki bunlara Yurtluk-Ocaklık sancaklar denirdi. Bu sancakbeyleri hangi eyalete tabi iseler o eyaletin beylerbeyleri ile savaşa giderlerdi⁵¹.

Osmanlı Kanunnamelerinde ve birçok risalede, Hükümet ve Yurtluk-Ocaklık sancaklar için birçok tarif yapılmıştır⁵². Bu konu hakkında ileri sürülen görüşlerde de çoğu kere bu kanunname hükümleri esas alınmıştır⁵³. Ayn-ı Ali Efendi, Yurtluk-Ocaklık sancakları şöyle tarif edilmektedir:

“...Ve bir bahşi dahi ocaklık dur ki, hîn-i fetih deba’zümerâya hizmet ve itâ’atleri mukâbelesind eber vech-i te’bîd arpalık ve sancak hâssı tarikiyle tevcîh olunmuştur. Erbâb-ı divân ve kanun istilâhında bu makûlelere yurdruk ve ocaklık derler. Sancak i’tibâr olunur ve sâirümerâ gibi tabi u ‘alem sahibleridiür. Selâtîn-i selefdin ellerinde olan temessükâtleri mûcibince cidden bunlar azl ü nasb kabul eylemezler. Ammâelviye-i sâire gibi kurâ ve mezâri’inin mahsulâtı tahrîr olunmuştur. içlerinde ze’amet ve timâr vardır. Sefer-i hümayûn vâki’ oldukça, zu’amâ ve erbâb-ı fîmarı alay-beğleri ile kendülerima’ansâir sancak-beğleri gibi hangi eyâlete tâbi’iler ise, beğlerbeğleriyle ma’an konub ve göçüb, sefer hizmetin edâ ede gelmişlerdir. Ve bunlardan birisi fevt olsa yâhudedâ-i hizmet eylese, yurdı ve ocağı olmağla, sancağı ve ocağı, evlâdına ve akrabasına verilir; hâricden kimesneye verilügelmemişdir. Meğer ki, evlâd ü akrabası müinkariz ola, ol zaman da sancak tasarruf eylemiş bir umûrdîde kimesneye verilir. Amma yurdruk ve ocaklık i’tibârı olmaz, belki sâir elviye gibi tasarruf olunu.r...”⁵⁴.

Osmanlı Devleti’nin Yurtluk-Ocaklık sancaklara müdahale hakkı vardı. Beylik yöneticileri, Osmanlı tarafından atanmış beylerbeyi tarafından belirleniyordu; ama bunlar sadece geleneksel yönetici aileler arasından seçiliyordu. Başka bir ifadeyle kimin bey olacağı konusunda yönetici aile içinde çıktığında, Osmanlı duruma müdahale edip kendi çözümünü dayatabiliyordu. Fakat aileyi dışlayarak, dışarıdan

⁵¹ Yusuf Halaçoğlu, *Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı*, TTKB, Ankara 1991, s. 45.

⁵² Kılıç, “Ocaklık Sancakların Osmanlı Hukukunda ve İdarî Tatbikattaki Yeri”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, XI/1, Elazığ, 2001, s. 257-274.

⁵³ İlhan Şahin; “Timâr Sistemi Hakkında Bir Risâle”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Sayı 32, İstanbul, 1979, s. 923.

⁵⁴ Ayn-ı Ali Efendi, *Kavânîn-i Âli Osman der Hülsâ-i Mezâmin-i Defter-i Divan*, Haz. M. Tayyib Gökbilgin, Enderun Yayınları, İstanbul 1979, s. 29-30.

yönetici atama hakkı yoktu ve Osmanlı ordusu sefere çıktığı zamanlarda bu sancak beyleri sefere katılmak zorundaydılar⁵⁵.

Hükümet sancaklarında ise yöneticinin seçimine devlet hiç karışmıyor, ancak geleneksel yöntemle seçilen yöneticiyi padişah fermanıyla tanıyordu. Yöneticilik sadece veraset yoluyla el değiştirebiliyordu. Bu beylikler her türlü idarî ve mali işlerini kendileri yürütüyorlardı ve vergi vermiyorlardı. Osmanlı, beylik yöneticisini değiştiremiyor, resmi yerel yöneticiler bu beyliklere hiçbir şekilde müdahalede bulunamıyordu. Osmanlıya karşı tek yükümlülüğü savaş zamanı Osmanlı ordusuyla birlikte hareke etmektir. Bu şekilde Osmanlı Devleti bünyesine dâhil edilen bölge halkı, devletin siyasetine bağlı kalmış ve uzun süren Osmanlı-İran savaşlarında Osmanlı Devleti'nin yanında yer aldığı gibi aynı zamanda Rumeli'deki savaşlara da iştirak etmiştir.

Kanunî devrinde hazırlanan *Kanunnâme-i Hümayûn*'da Diyarbekir Eyaleti'ne bağlı Hükümet sancakları şöyle tarif edilmektedir:

“...Bunlardan mâ'ada dokuz hükümet vardır ki, hîn-i fetihde hudmet ü itâ'atleri mukâbelesinde ashâbına tevfiż ü temlik olunmuşdur. Mülkiyet tarîki üzere tefrîk ederler. Hatta memleketleri mefrûzü'l-kalem ve maktû'ü'l-kademdir. Ebvâb-ı mahsulâtı dâhil-i defter-i sultanî olmamışdır. İçlerinde ümerâ'-i Osmâniyye'den ve kul tâifesinden hiç bir ferdyokdur. Cümle kendülere mahsusdur. Ve bunların 'ahidnâmeleri mûcibince azl ü nash kabul eylemezler. Amma cümlesi mutî'-i fermân-ı Hazret-i Sultandır. Sâiriümerâ'-i Osmâniyye gibi kangı eyâlete tâbi'ler ise, beğlerbeğileriyle ma'an sefer eşerler. Kavm ü kabîle ve başka asker sâhibleridir. ...”⁵⁶.

Kanunname ve risalelerde Hükümet ve Yurtluk-Ocaklık sancaklar için yapılan tariflerde görülen belli başlı özellikler şunlardır:

1. Hükümet ve yurtluk-ocaklık sancaklar fetih sırasında hizmeti görülen mahalli beylere veya ümeraya tevcih edilmiştir.
2. Hükümet sancaklar mülkiyet, yurtluk-ocaklık sancaklar ise arpalık ve sancak hassı yoluyla tevcih olunmuştur.
3. Hükümet sancaklarda tahrir yapılmamaktadır. İçlerinde tumar ve zeamet yoktur. Sancak gelirinin tamamı hâkimlere aittir.

⁵⁵ Feridun Bilgin, Osmanlı Hâkimiyetindeki Cizre'de Değişim ve Merkez-Çevre İlişkisi, *Uluslararası Bilim Düşünce ve Sanatta Cizre Sempozyumu*, İstanbul 2012, s. 71.

⁵⁶ Kılıç, *Yurtluk-Ocaklık*... s. 119.

4. *Hükümet sancaklarda ümeradan ve kul taifesinden hiçbir fert bulunmamaktadır. Kendi özel askerleri mevcuttur.*
5. *Yurtluk-ocaklık sancaklarda tahrir yapılmaktadır. İçlerinde tımar ve zeamet vardır.*
6. *Azl ve nasb kabul eylemezler. Beyler öldüklerinde veya beylerin hizmette kusurları görüldüğünde, sancaklar evlâd ve akrabalarına verilir, aile dışından kimseye tevcih yapılmaz.*
7. *Sefer zamanında bağlı buldukları beylerbeyinin emri altında sefer hizmetini eda ederler⁵⁷.*

Hükümet ve Ekrad sancaklarının varlığına müsaade edilmesinin başlıca nedeni bölgedeki Kürt beylerinin nüfuzundan faydalanarak bölgeyi merkezi otoriteye tabi kılmaktı⁵⁸. Öte yandan devlet ordusunun seferber edilmesinin maliyetinin yüksek olduğu ve uzun zaman aldığı bir çağda bu idare biçimi hem etkili hem de ekonomik idi⁵⁹. Osmanlı yönetimi oluşturulan bu düzen sayesinde bölgenin fethi sırasında beylerin desteğini alarak onların gücünden yararlanmayı başarmıştı⁶⁰. Diyarbakır Eyaleti içerisinde bu tür sancaklar; Sağman, Kulb, Mihrani, Tercil, Atak, Pertek, Çapakçur, Çermik ve Meyafarikin sancaklarıdır⁶¹.

⁵⁷ Kılıç, *Ocaklık Sancakların...*, s. 257-274.

⁵⁸ Kılıç, *Yurtluk-Ocaklık ...*, s. 122.

⁵⁹ David McDowall, *Kürt Sorunu: Tarihsel Bir Bakış*, Kürtler, Ed. Philip G. Kreyenbroek-Stefan Sperl, Çev. Yavuz Alagon, Cep Kitapları, İstanbul 1992, S. 18.

⁶⁰ Doğan, s. 2.

⁶¹ İbrahim Yılmazçelik, “XVIII. Yüzyıl İle XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır Eyaletinin İdari Yapısı ve İdari Teşkilatlanması”, *AÜDTCFD*, Cilt 18, S.29, s. 217.

1. BÖLÜM: 19. YÜZYILIN BAŞLARINDA KÜRTLER

19. yüzyılın başlarında, Osmanlı Devleti'nin zayıflığı herkes tarafından fark edilir hale gelmişti¹. Özellikle; Batı Avrupa'da siyasi düzen hızla feodalizmden ulus-devlete, iktisadi düzen ise sanayi devrimiyle beraber el üretiminden seri üretime geçiyordu². Bütün dünyayı etkisi altına alan bu devrim Osmanlı Devleti'ni, Kürdistan'ı ve Kürdistan'ın hemen yanı başındaki İran'ı da derinden etkiledi. Avrupa'nın hem silah hem de savaş stratejileri bakımından güçlenen orduları karşısında art arda aldığı yenilgiler ve Fransız Devrimi'nin etkisiyle ortaya çıkan milliyetçi ayaklanmalar Osmanlı'yı yeni arayışlara itti. Osmanlı elitleri, devletin bekası için orduyu modernleştirmeyi ve devlet kurumlarını da merkezileştirmeyi en önemli reçete kabul ettiler³.

Merkezi otoriteyi yeniden tesis etmek amacıyla reformlara başlayan III. Selim, “*Nizam-ı Cedid*” adıyla bir ordu kurdu ve bu ordunun masraflarını karşılamak amacıyla da “*İrad-ı Cedid*” adı altında bir hazine oluşturdu; fakat III. Selim'in başlattığı merkezileşme, dışı güçlerin tepkilerine neden olmuştur. Bu tepkiler III. Selim'i tahttan indirmiş ve tahta II. Mahmud geçmiştir⁴.

Merkezileştirmeyi zorunlu kılan üç önemli etken vardı. Bunlar; Osmanlı Devleti'nin çeşitli yerlerinde merkezi otoriteye başkaldıran ayanlar ve başına buyruk valiler, ikincisi Fransız devrimiyle beraber Osmanlı Devleti'nin gayrimüslim nüfusu arasında ayrılıkçı milliyetçi akımlarda etkilenenler üçüncüsü ise Kürdistan'daki Kürt emirlikleriydi. Kürt emirliklerinin yoğun olarak yaşadığı bölge, Osmanlı hâkimiyetine girmesinden sonra kurduğu idarî, siyasî ve iktisadî düzen II. Mahmud

¹ Wadie Jwadih, *Kürt Milliyetçiliğinin Tarihsel Kökeni ve Gelişimi*, Çev. İsmail Çek ve Alper Duman, İletişim Yayınları, İstanbul 2012, s. 118.

² Abdulvahap Akıncı, “Modern Ulus Devletlerin Doğuşu”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 34, Aralık 2012. s. 62.

³ Cabir Doğan, *Cizre ve Bohtan Emiri Bedirhan Bey, (1802 – 1869)*, Afyon Kocatepe Üniversitesi SBE, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Mart 2010, s. 88.

⁴ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010, s. 110.

dönemine kadar devam etti. Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı bölgeler, merkezden atanmış valiler yerine, kendilerine Osmanlı unvanları verilmiş, etkili Kürt aileleri tarafından yarı otonom bir şekilde yönetiliyordu. Kürt emirliklerinin zamanla güçlenmesi ile birlikte bu durum, merkezce tanınan bazı ailelerin diğer aileler üzerindeki nüfuzunu da artırmıştı. Kürdistan'daki bu emirliklerin özerkliklerinin boyutları farklıydı. Çoğunlukla emirlerin bağlı buldukları bölge valileri ile olan ilişkileri mevcut askerî ve ekonomik dengelere göre değişebiliyordu. Bazı emirlikler 18. yüzyılın başlarından itibaren merkezin denetimi altına alınmıştı; ancak merkezi yönetim boyunca güçten düştükçe, devletin farklı bölgelerinde farklı yapılanmalar ortaya çıktı. Bunlar arasında en önemlileri; güneyden kuzeye doğru Süleymaniye'yi merkez alan Baban; Revanduz'u merkez alan Soran, Amidiye'yi (İmadiye) merkez alan Bahdınan, Çölemerik'i merkez alan Hakkâri, Cizre'yi merkez alan Bohtan Emirlikleridir⁵. Bu önemli emirliklerin bir başka ayırt edici özellikleri ise hemen hepsinin İran sınırını oluşturan Zağros Dağları boyunca konumlanmış olmalarıdır⁶. Sınırdan uzak daha iç bölgelerde yer alan özerk diğer emirliklerin hakları, Tanzimat sonrasındaki merkezileştirme dalgalarında hemen sonra yavaş yavaş ellerinden alındı⁷.

II. Mahmud, Kürdistan'daki yarı otonom Kürt emirliklerini ortadan kaldırmaya kararlıydı ve temel amacı; Osmanlı otoritesini bölgede yeniden kabul ettirmeyi amaçlamaktan ziyade bu toprakları yeniden ele geçirmek ve Kürt emirliklerini ortadan kaldırarak bölgeyi doğrudan Osmanlı hâkimiyeti altına almaktı⁸.

Kürt emirliklerinin özerkliklerini doğrulayan ve pekiştiren birçok uygulama söz konusuydu. Özerk emirlikler, sadece doğuya yapılan seferler sırasında seraskerin

⁵ Doğan, “*Tanzimat'ın Van'da Uygulanması...*”, s. 510.

⁶ Muhammed Emin Zeki Beg, *Kürtler ve Kürdistan Tarihi*, Çev. Vahdettin İnce, Mehmet Dağ vd, Nubihar Yayınları, İstanbul 2012, s. 205.

⁷ Çadırcı, s. 193.

⁸ Wadie Jwadih, s. 118.

emrine askerî birlikleriyle katılmakta ve lojistik destek sağlamaktaydılar. Zaman zaman da güçlü eyalet paşalarına, değerli armağanlar göndererek bölgesel otoritelerini devam ettiriyorlardı. Bilhassa emirlikler ve hanedanlar arası güç mücadelelerinde devleti arkasına alanlar sınırlarını genişletebiliyordu⁹. 1833 Kütahya antlaşmasıyla Mehmet Ali Paşa İsyanı'na son veren II. Mahmud, reform hareketlerine hız verdi ve Sivas valiliğine Mehmet Reşit Paşa'yı atadı. Mehmet Reşit Paşa'yı çok zor bir görev bekliyordu; çünkü bu bölge yüzyıllardır kendi haline bırakılmıştı ve aşiret reisleri ve emirler başlarına buyruk hareket ediyorlardı¹⁰. Mehmet Reşit Paşa'nın, 1830'da Revanduz, Hakkâri ve Kuzey Irak'ın Sincar bölgesinde yapmaya çalıştığı idarî düzenlemeler, bölgede birçok yeni ve büyük isyanın başlamasına sebep oldu. Bu isyanlar içerisinde en önemlileri şunlardır:

Babanzade Abdurrahman Paşa İsyanı (1806 - 1808)

Baban aşiretinden Süleymaniye kentinin kurucu lideri olan İbrahim Paşa'nın ölümünün ardından, aşiretin artan gücünden endişe duyan Osmanlı idaresinin, rakip aşiretten Halid Paşa'yı emir olarak atamasıyla patlak vermiştir. İbrahim Paşa'nın torunu Abdurrahman Paşa'nın 3 yıl süren bu isyanı, 1808 yılında bastırılmış ve Abdurrahman Paşa, İran'a sığınmıştır. İsyan, İran tarafından desteklenmiştir. 1823'e kadar sürmüştür¹¹.

Babanzade Ahmet Paşa İsyanı (1812)

Süleymaniye'deki bu ayaklanma, II. Babanzade Ayaklanması olarak da adlandırılmaktadır. Türk-Rus Savaşı'nın (1806-1812) sonlarına doğru ve Osmanlı Devleti'nin Sırp isyanıyla uğraştığı bir dönemde, yine aynı aileden, Babanzade

⁹ Martin Van Bruinessen, *Ağa, Şeyh, Devlet*, s. 239-241.

¹⁰ Wadie Jwaideh, *Kürt Milliyetçiliğinin Tarihsel Kökeni ve Gelişimi*, Çev. İsmail Çek, Alper Duman, 7. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2012, s. 118.

¹¹ Muhammed Emin Zeki Beg, s. 205.

Ahmet Paşa'nın başlattığı isyan 1812'de bastırılmıştır ve Ahmet Paşa'nın idamıyla sonuçlanmıştır¹².

Zaza Aşiretleri İsyanı (1818-1820)

Dersim ve çevresinde etkili oldu. 19. yüzyılın ortalarına kadar Osmanlı bölgede hâkimiyet sağlayamadı¹³.

Yezidi Kürtleri İsyanı (1830-1834)

Hakkâri, Revanduz ve bugün Irak'ta bulunan Sincar Dağı bölgesinde, Yezidilerin yapılmak istenen bazı idarî düzenlemeleri kabul etmemeleri üzerine çıkardıkları isyandır. Yaklaşık 3 yıl süren bu isyan Osmanlı ordu komutanı Semih Paşa tarafından bastırılır¹⁴.

Mir Muhammed-ê Kor İsyanı (1832-1833)

Revanduz hâkimi Mir Muhammed-ê Kor Paşa liderliğinde Kuzey Irak'ta gerçekleşmiş olan isyan 1810'larda temelleri atıldı. 1832 yılında Soran, Hewler, Musul ve Şirwan gibi bölgelerde etkili oldu. 16 yıl hüküm Soran Kürdistan Emirliği'nin kurulmasını sağladı. Osmanlı'nın, Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın Ordusuna Nizip'te yenilmesi üzerine; 1833'de Mardin ve Diyarbakır'a kadar genişlemiştir. Ancak, bir sene sonra, Mehmet Reşit Paşa komutasında ilerleyen Osmanlı Ordusunun etkisi ve Kürt dini liderlerin tepkisi ile isyana son verilir. Mir Muhammed-ê Kor, 1836'da yakalanarak, İstanbul'a götürülmüştür¹⁵.

Garzan İsyanı (1839)

Diyarbakır, Mardin ve Siirt çevrelerinde etkili olan bu başkaldırı Osmanlıya asker ve vergi vermeyi reddeden Garzan Aşiretleri tarafından başlatıldı. Kısa sürede

¹² Nikitin, s. 356.

¹³ Orhan Türkdoğan, *Doğu ve Güneydoğu Anadolu Kabile-Aşiret Yapısı*, İstanbul, 2005, s. 424-425.

¹⁴ Celilê Celil, *XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Kürtler*, Özge Yayınları, Ankara 1992, s. 104.

¹⁵ Sovyetler Birliği Bilimler Akademisi Doğu Bilimleri Enstitüsü ile Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Bilimler Akademisi Doğu Bilimleri Enstitüsü Kürt Komisyonu Çev. M. Aras, *Yeni ve Yakın Çağda Kürt Siyaset Tarihi*, Pêrî yayımları, İstanbul 1998, s. 16.

birçok bölgeye sıçrayan ve 214 gün süren isyan, Hafız Paşa tarafından kanlı bir şekilde bastırılmıştır¹⁶.

Han Mahmud İsyanı (1842-1847)

Daha önce (1833) de başkaldıran Han Mahmud'un sürgünden döndükten sonra başlattığı ayaklanmadır. Başladıktan bir süre sonra Bedirhan Bey başkaldırısı ile birleşmiş ve Osmanlı'nın bölgedeki otoritesini yok etmeye yönelik büyük bir harekete dönüşmüştür¹⁷.

Bedirhan Bey İsyanı (1842-1846)

Cizre'de başlayan bu ayaklanma Kürtlerin en kapsamlı bağımsızlık denemelerinden biridir. Bedirhan bey isyanı aşağıda detaylı bir şekilde verilecektir.

Yezdan İzzeddin Şer İsyanı (1855)

1855 yılında Bedirhan Bey'in yeğeni Yezdan İzzeddin Şer Bitlis'te isyan etmiş ve Musul'dan Van Gölüne kadar geniş bir bölgeyi kontrol altına almıştır. Rus Ordusu çekildikten sonra, umduğu İngiliz desteğini sağlayamayınca çökmüştür. Daha sonra Yezdan İzzeddin Şer tutuklanmıştır¹⁸.

Şeyh Ubeydullah Nehrî İsyanı (1880-1881)

Şemdinli merkezli başkaldırı, en geniş katılımlı Kürt isyanıydı. Önceleri İran'a karşı başlatıldıysa da Osmanlı'nın İran tarafında yer alması sonucu Osmanlı'ya yöneldi ve neredeyse bütün Kürdistan coğrafyasında etkili oldu. Ubeydullah Nehrî, Seyit Taha'nın oğlu, Osmanlı Şurayı Devlet Reisi ve Kürt Teali Cemiyeti'nin başkanı Seyit Abdülkadir'in babasıydı¹⁹.

¹⁶ Tuncay Ögün, *Doğu'nun Mirlerine Son Veda Cizreli İzzeddin Şir Bey ve İsyanı*, Yedi Tepe, Yayınları, İstanbul 2010, s. 34.

¹⁷ Sinan Hakan, *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kürtler ve Kürt Direnişleri*, Doz Yayıncılık, İstanbul 2011, s. 56-64.

¹⁸ Ögün, s. 353.

¹⁹ Celil, s. 86.

1.1. Tanzimat Fermanı ve Kürtler

3 Kasım 1839'da Gülhane Parkı'nda Sadrazam Mustafa Reşit Paşa tarafından okunarak ilan edilen ferman, "*Tanzimat Fermanı*" olarak adlandırılmış; bu fermanla başlatılan sürece "*Tanzimat Dönemi*" denmiştir. Osmanlı Devleti, Tanzimat Fermanı'yla merkezi hükümetin gücünü artırmak, ülkenin ekonomik kaynakları üzerinde merkezi denetim kurmak, taşradaki yerel güçlerin iktidarlarını zayıflatmayı hedeflenmişti²⁰.

Bu dönemde devletin merkezileşmesi yolunda yeniden bir yapılanma süreci başlatılmıştır. Hemen her alanda gerçekleştirilmiş olan reform hareketleriyle, merkezi hükümet ile taşra yönetimi yeni baştan oluşturulurken askerlik, hukuk, eğitim, maliye, sanayi ve bayındırlık alanlarında pek çok düzenleme yapılmıştır²¹. Bütün bunların amacı eyaletlerin idaresinde merkezin kontrolünü daha etkili hâle getirmek ve sancak merkezleri ile köylerde meclisler kurarak ırk ve mezhep ayrımı yapmaksızın halkın devlet idaresinde söz sahibi olmasını sağlamaktır²².

Tanzimat ile birlikte askerlik zorunlu görevi hâline getirildi ve Asker-i Redife Miralaylığı kuruldu. Doğan Cabir, devletin nasıl asker toplamakta zorluk çektiğini şöyle aktarır.

"...Bu dönemde askerlik alanında yapılan yeniliklerden birisi de Buna göre, ülkenin her yerinden bölgenin genişliğine ve nüfusuna göre asker toplanıyordu. Fakat Müslüman halkın, henüz göçebe hâlinde yaşayanları ve dağlık bölgelerde yarı bağımsız bir hayat sürenleri, askerlik görevini kabul etmek istemediler... Osmanlı Devleti'nin Tanzimat sonrası redif askeri toplamakta en çok zorlandığı yerlerden birisi de Diyarbakır Eyaletinin dağ kazaları olan Cizre, Bohtan, Zaho, Garzan, Midyat ve Şirvan gibi dağ kazaları idi. Bu bölgede asker toplanmaya başlanmasıyla birlikte Midyat ve Garzan bölgesinde bir takım

²⁰ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi Islahat Devri (1856-1861)*, Cilt VI, TTK Yayınları, Ankara 1988, s. 169.

²¹ Mehmet Seyitdanlıoğlu, "Tanzimat Dönemi İmar Meclisleri", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S. 3, Ocak 1992, s. 1.

²² Halil İnalcık, "Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkiler", *Bellekten*, Cilt XVIII, S. 112, Ankara 1996, s. 368.

olaylar ortaya çıkmıştır. Hükümet burada meydana gelen olaylardan Bedirhan Bey'i sorumlu tutmuştur. Hem Diyarbakır ve çevresinde meydana gelen bu olaylara karşı hem de asker toplanmasını kolaylaştırmak amacıyla Emin Paşa komutasında iki tabur Nizamiye Askeri ile Siverek'te bulunan İsmail Paşa komutasında Nizamiye Askeri taburunu bölgeye yerleştirilmiştir...”²³.

Yukarıda değindiğimiz gibi Tanzimat'ın ilan edilmesinden sonra idarî alanlar başta olmak üzere birçok alanda düzenlemeler yapılmıştır. Yapılan idarî düzenlemelerle vilayet yönetiminde ve valilerin yetki, görev ve sorumluluklarında önemli değişikliklere gidilmiştir. Bu dönemde, valilerin yetkilerinin kısıtlanması, vilayetlerin doğrudan merkeze bağlanması ve yerel hanedanların güçlerinin kırılması için merkezden yerli olmayanların atanması gibi uygulamalarla daha sık karşılaşmaktadır. Özellikle yeni yönetimin uygulandığı eyaletlerde Muhassıllık Meclisi oluşturularak maliye işleri muhassıllara verilerek valilerin mali işlere doğrudan karışmaları önlenmiştir²⁴.

Tanzimat ilân edilirken ülkenin tamamında uygulanması düşünülmüştü; fakat Tanzimat'ın içeriğini geniş halk kitlelerine anlatacak, yapılmak istenenleri halka açıklayacak yenilikçi kadroların eksikliğinden bütün eyaletlerde aynı anda uygulanmamıştı²⁵. Tanzimat'ın uygulamaları, daha acil olduğundan önce Rumeli'de Elviye-i Selâse denilen, Yanya, Tırhala, Manastır eyaletlerinde başladı. Kürdistan'da ise Cizre'nin Musul'a bağlanmasından sonra 1845 Mart'ında, Diyarbakır ve Erzurum'da uygulanmaya başlandı²⁶. Yeni nizamın uygulaması için de Bağdat Valisi Mustafa Paşa Diyarbakır'e vali olarak atandı²⁷.

²³ Doğan, *Bedirhan Bey İsyanı...* s. 49.

²⁴ İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İletişim Yayınları, İstanbul 2011, s. 152.

²⁵ Ayla Efe, “Tanzimat'ın Eyalet Reformları 1840-64: Silistre Örneği”, *Karadeniz Araştırmaları*, Cilt VI, S. 22, Yaz 2009, s. 87-113.

²⁶ Karal, s. 192.

²⁷ Ahmed Lütfi Efendi, *Vakaniivis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999, s. 1187.

1.2. Tanzimat'ın Kürdistan'da Uygulanması ve Tepkiler

Tanzimat'ın bölgede uygulanmasına yönelik idarî alanda yeni düzenlemelere gidilmiştir. Tanzimat'ın yürürlüğe konması ile birlikte hükümete karşı büyük isyan hareketleri baş gösterdi. Ortaya çıkan tepkiler üzerine buradaki uygulamalar belli bir süre ertelense de ayaklanmalar önlenemedi²⁸.

Bölgede Tanzimat'a karşı ilk ciddi tepki, Van'da Han Mahmud önderliğinde başlayan isyan hareketidir. Tanzimat'tan önce bölgede Müküs Emiri olarak görev yapan Han Mahmud, Tanzimat'ın Van'da uygulanması ile birlikte sahip olduğu gücü ve nüfuzunu kaybedeceğinden korkarak bazı muhalif Kürt beylerini de yanına almış ve devlete karşı büyük bir isyan hareketine girişmiştir²⁹.

Tanzimat'a karşı asıl direnme topraklarını Yurtluk-Ocaklık olarak tasarruf edenlerden gelmiştir. Nitekim Diyarbakır'da bu biçimde toprak tasarruf edenlerden bazılarının toprakları hazineye devredilerek, kendilerine maaş bağlanmış, bir kısmına ise kaza müdürlüğü verilmiş ve burada herhangi bir sorun ortaya çıkmamıştı. Aynı durumun Erzurum Eyaleti ve Van merkezde yapılıp yapılmayacağı vali ve defterdardan sorulduğunda verilen cevapta, şimdilik böyle bir girişimin sakıncalı sonuçlar doğuracağı, ancak Beyazid sancağında bulunan Yurtluk-Ocaklıkların kaldırılarak sahiplerine maaş bağlanması konusunda anlaşma sağlandığı, diğer yerlerde uygulamanın gelecek yıla bırakılması istenmişti. Meclis-i Vâlâ, bu kararı yerinde görmüş, durum Sadrazam tarafından Erzurum Valisi ile defterdarına bildirilmişti³⁰.

Yukarıda da değinildiği gibi uygulamanın bir süre ertelenmesi bölgede ayaklanmayı önleyememiştir. Daha başka gerekçelerle Hakkâri yöresinde isyan etmiş olan Bedirhan Bey'in akrabalarından bazıları, Van'da ayaklanarak Tanzimat'ın vergi

²⁸ Çadircı, s. 193.

²⁹ Sinan Hakan, *Müküs Kürt Mirleri Tarihi ve Han Mahmud*, Pêrî Yayınları, İstanbul 2002, s. 97.

³⁰ Çadircı, s. 193.

alanında öngördüğü yeniliklerin bölgede uygulanmaya konulmasını bir süre daha engellemişlerdir³¹.

Erzurum Müşiri Esad Nuri Paşa, Sadaret'e gönderdiği 23 Cemaziyülahır 1261 (28 Haziran 1845) tarihli raporda, Van İsyanıyla ilgili şu önemli bilgileri vermektedir:

*"... Van isyanında zikredilen halkın, Kürt emirleri ile ittifak ve ittihatları açık ve kesin bir haber olarak rivayet edilmektedir. Zikrolunan maruzatla ifade edildiği üzere müşarünileyh hazretlerinin mühürdarları Dursun Ağa'nın bu defa ulaşan yazısında Bohtan Bey'i Bedirhan Bey'in işbu Van vak'asında fikri ve müdahalesi olmadığını beyan ile bu konuda elinden geldiğince ibraz-ı hüsn-i hizmet edeceğini beyan etmiştir"*³².

Raporun devamından anlaşıldığına göre, Van'a kaymakam tayin edilen Behlül Paşa'ya yardımcı olmak üzere Ferik Bahri Paşa, emrindeki taburlarla birlikte Van'a görevlendirilmiştir. Bunun amacı, diğer Kürt aşiretlerinin ve emirlerin isyancılara yardım etmelerinin önüne geçmektir. Bahri Paşa ve Behlül Paşaların Van'a görevlendirilmeleri Bedirhan Bey'e yazılmış, bu konuda kendisinin devlete daha önce vaat ettiği hizmetini göstermesi istenmiştir³³.

Diğer yandan Han Mahmud, Osmanlı devlet adamlarının bu girişimlerini fark etmiş olmalı ki bölgedeki Kürt emirleriyle ittifak arayışlarına hız vermiştir³⁴. 1846 yılında Bedirhan Bey ile Hakkâri Emiri Nurullah Beyle ittifak ederler³⁵. Ayrıca Musullu Şeyh Muhammed ve Zaholu Şeyh Yusuf Kürdistan'daki; Ahlâtlı Mustafa Bey, Vanlı Timuroğlu (Timur paşazade) ailesinden Mustafa Bey, Hakkâri yöresi reislerinden Fettah Bey, Han Mahmud'un kardeşlerinden Han Abdal, Derviş Bey ve Abdürrezzak Beyler, Kisan Beyi Halid Bey ve Abdi Beylere çağrıda bulunarak ittifaka girmelerini ister³⁶.

³¹ Karal, s. 128.

³² BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ (BOA), A.MKT,MHM, Dosya: 1, Gömlek No: 75, 23 Cemaziyülahır 1261 tarihli belge; Cabir Doğan, "Bedirhan Bey İsyanı Tanzimat'ın Diyarbakır ve Çevresinde Uygulanmasına Karşı Bir Tepki Hareketi", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* Yıl: 2010/2, S. 12, s. 167-162.

³³ Doğan, s. 167-162.

³⁴ BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ (BOA), İ.MSM, Dosya: 48, Gömlek No: 1225-4, Zilkade 1257 tarihli belge.

³⁵ BOA. İ.MSM, 48/1225-38.

³⁶ Malmisanij, *Cizira Botanlı Bedirhaniler*, 2. Baskı, Avesta Yayınları, İstanbul 2000, s. 55-63.

Erzurum Valisi Esad Paşa, Han Mahmud ile başlayıp Van'a sirayet eden isyanın, diğer Kürt beylerinin de ittifaka katılmasıyla daha da büyüdüğünü görerek meseleyi müzakere yoluyla çözmeye çalışmıştır. Esad Paşa, bölgenin ileri gelenleriyle görüşmüş, yapılan görüşmelerde Tanzimat'ın halka anlatılması, uygulanması ve isyancıların önde gelenlerinin Erzurum'a gönderilmeleri için söz almıştır; çünkü Van'ın ileri gelenleri Tanzimat'ın, vilayetlerinde uygulanmasına karşıydılar ve konu ile ilgili Erzurum Müşiri Esad Paşa'ya net cevap vermekten kaçınmışlardı³⁷.

Uzun bir süre sonra Esad Paşa'ya, Van halkının ileri gelenlerinden 47 Müslüman ve 16 gayrimüslim olmak üzere, toplam 63 kişinin mührü olduğu bir mektup gönderilir. Mektupta daha önce Erzurum Müşiri Esad Paşa ile Van halkının ileri gelenleri arasında yapılan görüşmelerde kendilerinden talep edilen Van'da Tanzimat'ın uygulanması ve Van Kalesi'ne iki tabur asker yerleştirilmesi konusunda, sözlü ve yazılı olarak yapılan isteklerin değerlendirildiği ifade edilmektedir. Mektubun devamında, Van halkının bugüne kadar Saltanat-ı Seniyye'ye muhalefet etmediği; fakat halkın içine düşmüş olduğu yokluk ve sefalet nedeniyle kötülüğe yönelebilecekleri belirtilmiştir. Tanzimat-ı Hayriye'nin Erzurum, Muş ve Bağdat taraflarında uygulanmakta olduğu her ne kadar bilinse de Van halkının henüz bu uygulamaya hazır olmadığı söylenmektedir. Tanzimat'ın halka iyi anlatıldığı takdirde zamanla halkın bu yeni düzenlemeleri kabul edeceği, fakat bunun için uygulamanın bir müddet daha geciktirilmesini istemişlerdir³⁸.

Erzurum, Diyarbakır, Musul eyalet valilerinin gönderdiği raporlar ile Anadolu Ordusu Komutanı Ferik İsmail Paşa'nın gönderdiği raporlar doğrultusunda Van İsyanı ve Han Mahmud ile Kürt beylerinin tutumları, Meclis-i Hâss-ı Vükelâ ve Meclis-i Valâ'da görüşülerek bazı önemli kararlar alınmıştır. Bu kararlara göre; asilere karşı bir an önce kuvvet kullanılarak mesele çözülecek, önce Han Mahmud,

³⁷ Hakan, *Osmanlı Arşiv Belgelerinde...*, s. 177.

³⁸ BOA, İ.MSM, 49/1235.

Nurullah Bey ve Şerif Bey'in üzerine gidilecek, onları etkisiz hâle getirdikten sonra onun Bedirhan Bey üzerine gidilecektir³⁹.

Müşir Osman Paşa uzun süren askerî hazırlıklardan sonra, Han Mahmud ve isyancı Kürt beylerine yönelik askerî harekâtı kuzey ve güney yönlerinde olmak üzere, iki koldan birden başlattı. Ferik Ahmed Paşa komutasındaki ordu birliklerinin kuzeydeki isyancı Kürt beylerini yenerek Van'a doğru ilerlemesi ve güneyde bulunan Bohtan'ın yeniden Devlet-i Âliyye'nin kontrolüne geçmesi, Han Mahmud'u güç duruma düşürmüştür. Ferik Ahmet Paşa da Han Mahmud'a teslim olması için araçlar göndererek kendisini ikna etmeye çalışmışsa da önce başarılı olamamıştır. Daha sonra Behvanis Kalesi'ne ordu birliklerinin gelmesiyle birlikte Han Mahmud, Vanlı Fazıl Bey vasıtasıyla görüşme talebinde bulunmuştur. Binbaşı İsmail Bey, kendisine gönderilmiş, güven verilerek teslim olmaya ikna edilmiştir. Han Mahmud, 4 Temmuz 1847 tarihinde Tatvan'a gelerek Ferik Ahmed Paşa'ya teslim olmuştur. Onunla birlikte kardeşi Derviş Bey, Kisan Beyi Halit Bey, Hakkâri beylerinden Selim Bey ve Fettah Bey, Van eski müftüsü Mustafa Efendi, Van hanedanından Natırzade Abdullah Ağa ve Çamuşçuzade Numan Ağa, tüccardan Rüstem Ağa ve Hasan Ağa, Ermeni milletininde önde gelenlerinden Mıgırđıç ve Marik Efendiler teslim olmuşlardır⁴⁰.

Han Mahmud ve yanındakiler, Van Kalesi'nin alınmasından üç gün sonra, iki yüz kadar süvariyle birlikte Van'a getirildiler. Han Mahmud burada sekiz gün bekletildikten sonra Van'a gelen Müşir Osman Paşa tarafından bir tabur askerle birlikte ailesiyle beraber İstanbul'a gönderilmek üzere Dergül'e sevk edildiler. Buradan da Samsun üzerinden İstanbul'a gönderildiler. Kısa bir süre İstanbul'da kalan isyancı Kürt beylerinden Han Mahmud ve Bedirhan Bey aileleriyle beraber Rusçuk'a sürüldüler, Bedirhan Bey aşağıda detaylı bir şekilde ele alınacaktır⁴¹.

³⁹ Doğan, s. 167-162.

⁴⁰ Doğan, s. 167-162.

⁴¹ BOA, İMSM, 51/1297.

1.3. Bohtan Emirliği ve Bedirhan Bey

Kürdistan'ın eski emirliklerinden olan Bohtan Emirliği'nin⁴² başına Bedirhan Bey'in babasının ölümünden sonra Bedirhan Bey'in amcaoğlu Sevdin (Seyfettin) getirilir; ancak sorumluluklarını yerine getiremeyen Sevdin'in yerine büyük kardeşi Salih Bey getirilir. Salih Bey de derviş ruhlu olduğu için bölgede düzensizlik ve kargaşa meydana gelir. Bunun üzerine Salih Bey emirliği kendi isteği ile Bedirhan Bey'e bırakır⁴³.

II. Mahmut döneminde bölgeye yönelik olarak yapılan askeri hareket sırasında (1835) merkezi otoriteyi tesis etmek amacıyla Reşid Paşa komutasında bir ordu bölgeye gönderilir. Cizre kırk gün boyunca kuşatma altında kalır ve Bedirhan Bey teslim olup Reşid Paşa'nın bölgedeki faaliyetlerine katılır. Devletin yanında yer almış, bu tutumu onun hem tasfiye olmasını önlemiş hem de bu süreçten önemli bir güç elde ederek çıkmasını sağlamıştır. Cizre Beyi Bedirhan Bey, izlediği bu politikayla bölgede elde ettiği aşiret güçleri üzerindeki nüfuzuna hükümetin de desteğini eklemiştir⁴⁴.

1839 Nizip Savaşı, Osmanlı Devleti için Kürdistan'da yeni bir safhanın başlangıcı olmuştur⁴⁵. Bu savaşta alınan yenilgi, bölgedeki askerî gücünün nispeten kırılmasına ve siyasî egemenliğin büyük ölçüde azalmasına sebep olmuştur. Mevcut durumdan yararlanan Bedirhan Bey, bir süre sonra bölgenin tek hâkim gücü olmaya başladı. Bu durum, hükümet tarafından da fark edildi; ancak, ilk zamanlarda herhangi bir müdahalede bulunulmadı. Hatta Bedirhan Bey, belli bir süre desteklendi. Bunun sebebi ise, böyle karışık bir dönemde bölgeyi denetim altında tutabilmek için onun bölgedeki gücü ve nüfuzundan yararlanmak istenmesiydi. O

⁴² Şerefhan, s. 94.

⁴³ Ahmet Kardam, *Cizre-Bohtan Beyi Bedirhan Direniş ve İsyân Yılları*, Dipnot Yayınları, Ankara 2011, s. 77-78.

⁴⁴ İbrahim Özcoşar, Osmanlı Merkezileşmesi ve Kürt Emirlikleri (Bedirhan Bey İsyanı), *Uluslararası Bilim Düşünce ve Sanatta Cizre Sempozyumu Bildirileri, (14-15 Nisan-Cizre)*, MAÜ Yayınları, İstanbul 2012, s. 103.

⁴⁵ Hakan, *Osmanlı Arşiv Belgelerinde...*, s. 56-64.

güne kadar devletten yana politikalar izleyen Bedirhan Bey, strateji değiştirerek mevcut ortandan yararlanıp bölgede etkisini ve nüfuzunu artıracak politikalar izlemeye başladı. Bu amaçla, dağınık hâldeki Kürt aşiretlerini kendi etrafında toplayarak aşiretler arasındaki düşmanlık ve ihtilafları ortadan kaldırmak için sıkı bir çaba harcadı⁴⁶.

Bedirhan Bey daha sonra küçük aşiretleri kolayca kendi çevresinde topladı; çünkü 1838 yılında Osmanlı'nın Doğu harekâtı sırasında güçlü aşiret reisleri ya dağılmış ya da sürgün edilerek bölgeden uzaklaştırılmışlardı. Başsız kalan bölge halkı, Bedirhan Bey'in siyasî gücü ve nüfuzundan dolayı ona sığınmayı kendileri için daha uygun görmüşlerdi. Bu dönemde hükümetin Irak'taki Arap ayaklanmalarını bastırmakla meşgul olması, onun bu siyasî ortandan iyice yararlanmasını sağladı. Bedirhan Bey'in mütesellimi olduğu Cizre, Bohtan ve Hacı Behram kazaları ile kendi idaresi altındaki halktan çok düşük miktarda vergi alması, Musul ve çevresindeki köy ve kasabalardan birçok kişinin onun bölgesine göç etmesine sebep oldu. Yapılan göçler zamanla birçok kaza ve nahiyenin atıl ve harap olmasına yol açmıştır. Bedirhan Bey'in bölgesine yapılan bu göçler, bir yandan emirliği dışındaki bölgelerde de nüfuzunun artmasını sağlarken, diğer yandan da merkeze vermesi gerekli olan vergiyi veremeyen kaza, nahiye ve sancakların sadarete kadar uzanan şikâyetlerine sebep olmuştur⁴⁷. Bedirhan Bey'in egemenlik ve nüfuz alanı Van, Sabala, Revanduz, Siverek, Siirt ve Sincar'ı da içine alarak Diyarbakır'a kadar dayandı. Bununla yetinmeyen Bedirhan Bey, Musul yakınlarında kendine karşı gelişen birtakım olayları yatıştırdıktan sonra Aşna ve Urmiye'yi işgal etti⁴⁸. Bedirhan Bey, Kürdistan'ın bu kadar geniş bölümünü egemenliği altına alabilmiş tek Kürt beyidir. Onun sahip olduğu yeni konum İran Şahı'nın da dikkatinden kaçmamıştı.

⁴⁶ Celile Celil, *Bedirhan Bey Ayaklanması Dar Üçgende Üç İsyân*, Evrensel Yayınları, İstanbul 2005, s. 247 - 248.

⁴⁷ Doğan, *Bedirhan Bey İsyânı...* s. 15-38.

⁴⁸ David McDowall, *Modern Kürt Tarihi*, Çev. Neşenur Domaniç, Doruk Yayınları, İstanbul 2004, s. 79.

Şah, Bedirhan'ı yanına çekebilmek için zaman zaman kendisine kıymetli hediyeler göndermekteydi⁴⁹.

Bu gelişmelerden rahatsız olan Osmanlı Devleti Kürdistan'da farklı bir idarî bir yapıya giderek bölgeyi Musul'a bağladı⁵⁰. Diyarbakır, Bağdat ve Erzurum valileri ile Bab-ı Âli arasında çeşitli yazışmalar olur. Musul valisi ise Bedirhan beyin cezalandırılmasını istedi ve Bedirhan Bey'in isyan etmesi halinde Musul, Erzurum ve Diyarbakır valilerinin Bedirhan Bey ile baş edemeyeceğine dikkat çekerek, böyle bir durumda İstanbul'dan müstakil bir ordunun gönderilmesi gerektiğini vurguladı⁵¹.

Bu arada Bedirhan Bey, bir yandan Diyarbakır üzerinden Bab-ı Âli'yi Cizre'nin tekrar Diyarbakır'e bağlanması için ikna etmeye çalışıyor diğer yandan Mehmed Paşa'nın muhtemel saldırısına karşı bazı hazırlıklar yapıyordu. Öncelikle etraftaki kazaların desteğini sağladı, daha sonra Van taraflarına doğru giderek Han Mahmud ile ittifak kurup kuvvet toplamaya başladı. Hakkâri Emiri Nurullah ve İmadiye (Amedî) Emiri İsmail Paşa'yla da görüşerek onların desteğini sağladı. Bu çalışmaları takip eden Mehmed Paşa'ya göre Bedirhan ve müttefiklerinin amacı Kürdistan'da büyük bir isyan çıkarmaktır⁵².

Osmanlı Devleti'nin Bedirhan Bey'in bölgedeki özerk yönetimine son vermesine neden olan önemli olay, Bedirhan Bey'in Nasturilere karşı giriştiği harekâttir. Bedirhan Bey'in ise Nasturiler üzerine harekete sevk eden sebep, Tiyari aşiretinin saldırgan tutumu ve vergilerini vermemeleridir. Bu aşiret, nüfusunun çokluğuna ve mevkiine güvenerek 1843 yılında, etrafındaki Kürt aşiretlerine meydan okumaya ve saldırmaya başlamıştır. Hatta bir ara tâbi oldukları Bedirhan Bey'in emirlerini dinlemedikleri gibi, gönderdiği adamlarını da kılıçtan geçirmişlerdir. Daha sonra Tiyariler, Yukarı-Pervari Köyü'nün kuzeyinde, Büyük Zap nehrinin batı

⁴⁹ Malmisanij, s. 54.

⁵⁰ Salnâme-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, Def'a 1, Sene 1263; Def'a 2, sene 1264.

⁵¹ BOA, İ.MSM 48/1225.

⁵² Özcoşar, *Bir Taşra Kenti Mardin*, s. 66.

tarafında bir Müslüman köyü olan Sersepi’de de iki Kürt seyyidini öldürmüşlerdir⁵³. Akabinde hem seyyidlerin hem de daha önce öldürülmüş olan Bedirhan Bey’in adamlarının kanlı gömleklerini kendisine göndermişlerdir⁵⁴. Bu hadise, zamanla iki taraf arasında kan davasına dönüşmüştür. Buna karşılık, Bedirhan Bey de öcünü dört Nasturi’yi öldürerek almıştır. Nasturi Tuhuba ve Tiyar aşiretleri de, altta kalmamak için Musul dâhilinde bulunan Pervar-Bâlâ aşiretine saldırarak bu aşiretten on kişiyi öldürmüş ve mallarını yağmalamışlardır⁵⁵.

Bedirhan Bey tarafından gerçekleştirilen bu harekâtın sonunda, gerek Nasturi toplumu ve gerekse Müslüman unsurların tamamı, Hakkâri Emiri Nurullah Bey’e itaat ettirilmiştir. Bedirhan Bey, Tiyari bölgesinde yaşayan Nasturileri itaat altına aldıktan sonra Zeynel Bey adında birisini başlarına mütesellim olarak tayin etti⁵⁶. Daha sonra Cizre’ye döndü. Beraberinde çok sayıda esir götürdü. Bedirhan Bey, Cizre’ye vardığında daha önceki dönemlerde olduğu gibi, almış olduğu esir ve malların beşte birini kendine ayırmış; geri kalan kısımları âlimler, şeyhler ve ileri gelenler arasında dağıtmıştır⁵⁷.

Bedirhan Bey’in bu hareketi Osmanlı hükümeti tarafından yersiz, zamansız ve usulsüz bir hareket olarak görülmüş ve hükümet nezdinde kendisini şüpheli bir kişi konumuna getirmiştir. Ayrıca Hükümet, hadiseyle ilgili olarak kendisinin de bu işin arkasında ve Bedirhan Bey’in malûm girişimini onaylıyormuş gibi gösterilmesinden dolayı ciddi rahatsızlık duymuştur⁵⁸.

Hükümet, Bedirhan Bey’in Nasturilere karşı giriştiği harekâtın amacının bölgede kendi sınırlarını ve nüfuzunu genişletme amacına yönelik olduğunu düşünmekteydi. Konu ile ilgili olarak Bab-ı Âli ile Erzurum, Diyarbakır, Musul ve

⁵³ Cabir Doğan, “1843–1846 Nasturi Olayları ve Bedirhan Bey”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Aralık 2010, S. 22, s.1 - 18.

⁵⁴ Sevgen, *Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da Türk Beylikleri*, s. 77.

⁵⁵ BOA, İ.MSM, 49/1238- 5.

⁵⁶ BOA, İ.MSM, 48/1229-13.

⁵⁷ Hatip Yıldız, “*Bedirhan Bey ve Nasturiler*”, *Süryaniler ve Süryanilik I*, Orient Yayınları, Ankara 2005, s. 161-187.

⁵⁸ Hatip Yıldız, *Bedirhan Bey Vak’ası (1842-1848)*, s. 31.

Şam Eyaletleri arasında yoğun bir yazışma trafiği başlamıştır. Bu eyaletlere gönderilen emirlerde, Bedirhan Bey'e emniyet ve güvenlik hissi verilerek devletin yanına çekilmesi, bu suretle itaatinin sağlanması üzerinde durulmuştur. Bunun yanında hadisenin ileri götürülmemekle kendisinin oyalanması ve hâlihazırdaki durumu dikkate alarak nüfuzunu genişletmesine müsaade edilmemesi istenmiştir. Ayrıca, meselenin özellikle İngiltere ve Fransa tarafında şikâyet konusu olmasından dolayı, bundan böyle Bedirhan Bey'in Nasturiler'den el çektirilmesi, bir daha böyle bir katliamın meydana gelmemesi, esirlerin memleketlerine geri gönderilmesi ve Nasturi taifesinin himaye edilmesi gibi hususlara yer verilmiştir⁵⁹.

Bedirhan Bey'in 1846'daki ikinci Nasturi harekâtına karşı İstanbul'daki Fransız elçisi de çok sert bir tepki göstermiştir. Dönemin Hariciye Nazırı Ali Paşa'ya gönderilmek üzere elçilik baş tercümanı Mösyö Loksrai tarafından kaleme alınan 3 Kasım 1846 tarihli mektupta, Bab-ı Âli'den, Bedirhan Bey'in vücudunun ortadan kaldırılmasını talep etmiştir⁶⁰.

Hükümet, Müşir Osman Paşa'yı gizli bir görevle Anadolu Ordusu komutanlığına atamıştır. Konu ile ilgili olarak bölgede görevli Tayfur Paşa, İzzet Paşa, Bahri Paşa ve Esad Paşalara gizli kaydıyla gönderilen yazılarda Osman Paşa'nın bu göreve atandığı bildirilmekle birlikte Bedirhan Bey'in ortadan kaldırılabilmesi için kendi aralarında görüşmelerde bulunarak harekât için gerekli hazırlıkların yapılması ve sonucun raporla Sadarete bildirilmesi istenmiştir⁶¹.

Müşir İsmail Paşa, Sadarete gönderdiği raporda⁶², harekâta 1847 Nisan ayı öncesinde başlanması gerektiğini ve o zamana kadar her türlü hazırlığın tamamlanacağını ifade etmiştir. Ayrıca son ana kadar meselenin yumuşaklıkla çözülmesi üzerinde durmuştur. Yaşanan bunca hadiseden sonra Bedirhan Bey'in tasfiyesi için geri sayım süreci başlamıştır. Hükümetin kendisine karşı askerî bir

⁵⁹ Doğan, *1843–1846 Nasturi Olayları ve Bedirhan Bey*, s. 1 - 13.

⁶⁰ Sevgen, s. 61.

⁶¹ Doğan, *1843–1846 Nasturi Olayları ve Bedirhan Bey*, s. 1 - 18.

⁶² BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ (BOA), AD, Nr. 609, s. 48.

harekât düzenleyeceği haberini alan ve bundan dolayı endişeye kapılan Bedirhan Bey, Musul'daki İngiliz konsolosu vasıtasıyla, kabul edeceği şartları içeren bir mektup ile hükümetle anlaşma teklifinde bulunduysa da Bab-ı Âli, onun bu isteğini kabul etmeyerek ve şartsız teslim olmasını istemiştir⁶³.

Bunun üzerine Bedirhan Bey en yakın adamı Şeyh Yusuf'u İngiltere'nin Musul Konsolosuna göndererek şu şartlar altında Osmanlı Devleti'ne itaat edeceğini bildirir:

- 1-İngiltere'nin Musul konsolosu onun emniyet ve güven içerisinde gidip gelmesine kefil olursa Bedirhan Bey İstanbul'a gidecektir.
- 2-Hakkâri ve bazı kazalarına hiçbir şekilde müdahale edilmeyecek, Tiyari ve Tuhaba aşiretlerine bir daha karışmayacak.
- 3-Yanında bulunan Nasturi esirleri derhal serbest bırakacak
- 4-Kendi adına hutbe okutmayacak ve bundan sonra hutbeleri padişah adına okutacaktır. Ayrıca imamlık haklarından da vazgeçecektir.
- 5-Zeynel Bey'i Musul'a gönderecektir.
- 6-Kendisinin idare edeceği kaza için hükümetçe uygun görülen miktarda akçeyi her sene ödemeye hazırdır.
- 7-Marşemun'u Nasturi halkının patriği olarak tanıyacak ve kendisini hiçbir şekilde onların iç işlerine karışmayacaktır.
- 8-Müslüman ve Hıristiyanları bir tutup, haklarında eşit muamele uygulayacaktır.
- 9-Bundan sonra halkı yurtlarından sürgün ve idamla cezalandırmaktan vazgeçecektir.
- 10-Daha önce yaptığı gibi Musul'a maiyetinde çok sayıda silahlı adamla ile gitmemeyi taahhüt eder.
- 11-Devlet-i Aliye tarafından kendisine her ne teklif yapılırsa kabul edecektir⁶⁴.

Osmanlı kuvvetlerinin, Bedirhan Bey ve müttefiki Kürt beyleri üzerine başlattığı askerî harekât sonrasında Müşir Osman Paşa, Cizre'de onun birliklerini ağır bir yenilgiye uğrattı⁶⁵. Bunun üzerine Bedirhan Bey ailesi ve yanındaki kuvvetleriyle ile birlikte kendisi açısından güvenli bir yer olarak gördüğü Orak Kalesi'ne çekildi. Bir ara İran nezdinde girişimlerde bulunarak sığınma talebinde bulunduysa da bu isteği, İran tarafından ret edilmiştir⁶⁶. Osmanlı birliklerinin kaleyi kuşatma altına alması üzerine zor durumda kalan Bedirhan Bey, kuşatmanın üçüncü

⁶³ Doğan, "1843–1846 Nasturi Olayları ve Bedirhan Bey, s. 1 – 18.

⁶⁴ BOA, İ.MSM, 50/1258,-4.

⁶⁵ BOA, İ.MSM, 50/1281-5.

⁶⁶ BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ (BOA), HR. MKT, Dosya: 18, Gömlek No: 49, 22 Receb 1263 tarihli belge.

günü (30 Haziran 1847) Anadolu Ordusu'na gelerek teslim oldu⁶⁷.Doğu harekâtı sonrası ele geçirilen Bedirhan Beyden miralaylık nişanı geri alınarak ile ailesi birlikte önce İstanbul'a getirilmiş, burada kısa bir süre kalıktan sonra Girit Adası'na gönderilmiştir⁶⁸.

1.3.1 Kürdistan Madalyası

Meclisi Hass-ı Vükela, Bedirhan Bey isyanından sonra harekâta katılan bütün askerlerin, komutanların ve hizmeti görülen diğer memurların özel nişanlar verilmek suretiyle ödüllendirilmelerini kararlaştırır. Bu nişanların bir tanesi de “*Kürdistan'ın Fatih-i Hakikisi*” olan Sultan Abdülmecid'e takdim edilecekti⁶⁹. Meclisin aldığı kararı onaylayan sultan Abdülmecid⁷⁰ çıkardığı bir hattı hümayun ve bir fermanı aliyle Müşir Osman Paşa'dan başlamak kaydıyla bütün komutanların ve neferlerin özel nişanlar verilmek suretiyle ödüllendirileceklerini ilan etti⁷¹. Bir yüzünde galibiyete payı bulunan Osmanlı sultanının tuğrası diğer tarafında ise Kürdistan 1263 yazılı bir resmi bulunan madalya dört ayrı şekilde darp edilmişti⁷². (Bkz: Ek 3)

Birinci tür madalya; kıymetli taşlarla süslü altın (29 mm, 22,2 gr). Murassa altın ve gümüşlendi. Bu madalyalar sadrazam serasker paşa ve Anadolu komutanı için hazırlanmıştı⁷³.

İkinci tür madalya; kıymetli taşlarla daha az süslü altın ve gümüşten yapılmıştı. Bu tür madalyalar Kürdistan seferine katılmış ferik ve liva paşalar ile Anadolu defterdarı; Musul Harput, Diyarbakir, Sivas ve Erzurum valileri için hazırlanmıştı⁷⁴.

⁶⁷ BOA, AD, Nr. 609, s. 31; BOA, A.MKT. MHM, 2/70.

⁶⁸ BOA, İ.MSM, 51/1297; Özcoşar, *Bir Taşra Kenti Mardin*, s. 103.

⁶⁹ BOA, A.MKT. 103/64.

⁷⁰ M. Zeki Pakalın, “*Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*”, MEB Yayınları, İstanbul 1983, s. 344.

⁷¹ Aktaran: Tuncay Öğün, s. 59.

⁷² Ahmet Kardam, *Cizre-Bohtan Beyi Bedirhan sürgün Yılları*, Dipnot Yay., Ankara 2013, s. 77.

⁷³ Malmisanij, s. 69.

⁷⁴ Kardam, *Cizre-Bohtan Beyi Bedirhan Direniş ve İsyân Yılları*, s. 78.

Üçüncü tür madalya; taşsız, sadece altın (26 mm, 14,5gr) dan yapılmıştı. Bu tür madalyalar Kürdistan seferine katılmış, miralaydan mülazıma kadar olan subaylar için hazırlanmıştı⁷⁵.

Dördüncü tür madalyalar ise taşsız, gümüş (26 mm, 8,9 gr) dı. Bu tür madalyalar Kürdistan seferine katılmış, bölük eminleri, erler ve diğer gerekli görülenler için hazırlanmıştı⁷⁶.

1.4. Emirliklerin Ortadan Kaldırılması

Bedirhan Bey isyanı sonrasında Kürt emirliklerinin tek tek ortadan kaldırılması, bölgedeki dengeleri radikal biçimde değiştirmiştir, zira Kürt emirlikleri, aşiretlerin devlete bağlılıklarında bir nevi aracı rolünü üstlenmişlerdi. Bu yönleriyle emirlikler, bölgedeki aşiretler arasında hem denge unsuruydular, hem de merkezi otoritenin aşiretler üzerinde hissedilmesi gibi önemli bir işlevi yerine getiriyorlardı. Devletin resmi temsilcisi konumundaki emirliklerin ortadan kaldırılması, bir yandan bölgede “aşiretler zamanı”⁷⁷ adı verilen bir dönemi başlatırken diğer yandan aşiretlerin başıboş hareket etme eğilimini arttırmıştır. Daha kötüsü ise, emirliklerin tasfiyesine rağmen, merkezi otoritenin tam anlamıyla tesis edilememiş olması, sonrasında aşiretlerin bölge hâkimiyeti için kanlı güç mücadelelerine girmelerine sebep olmuştur⁷⁸.

19. yüzyılda Kürtlerin yaşadığı bölgede Baban, Revanduz, Bohtan, Bahdınan gibi özerk bölgeler vardı. Özerk bölgelerin himayesinde asayişin sağlanması, dış tehdit algısını büyük ölçüde azaltmıştı. Bunun sonucu bu emirliklerin bünyesindeki aşiretler çözülme sürecine girmişti. Ancak Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyılda yaşadığı toprak kayıpları karşısında hâkim olduğu topraklar üzerinde egemenliğini devam ettirmek için merkezi yapıyı güçlendirmeye çalıştı. Bunun için de yerel güçlerin

⁷⁵ Muhammed Emin Zeki Beg, s. 222.

⁷⁶ Özoğlu, s. 94.

⁷⁷ Epözdemir, s. 123.

⁷⁸ İbrahim Özcoşar, DİA için yazılmış olan Osmanlı'da Kürtler Mad, (baskıda).

hâkimiyetinde olan özerk bölgelere merkezden yönetici atadı. Osmanlı'nın merkezileşme politikaları 19. yüzyılın ortalarına doğru bütün emirliklerin ortadan kaldırılması ile sonuçlandı⁷⁹.

Osmanlı Devleti, bölgede meydana gelen kargaşanın önüne geçmek, bir an önce Tanzimat sistemini uygulamak için bazı düzenlemeler yapmıştır. Aslında Bedirhan Bey isyanı devam ederken, 1845 yılında, bölgedeki en önemli eyaletlerden biri olan Diyarbakır eyaleti, resmen Tanzimat sistemine dâhil edilmişti⁸⁰. Ancak Mardin, 1842'den 1848'e kadar Musul eyaletine bağlı olduğundan⁸¹ Tanzimat uygulamalarının dışında kalmıştır.⁸²

⁷⁹ Nazmi Sevgen, *Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, s. 104.

⁸⁰ Yılmazçelik, *XVIII. Yüzyıl İle XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır Eyaletinin İdari Yapısı ve İdari Teşkilatlanması*, s. 212.

⁸¹ Salnâme-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, Def'a 1, Sene 1263; Def'a 2, Sene 1264 ve Def'a 3, Sene 1265.

⁸² Özcoşar, *Bir Taşra Kenti Mardin*, s. 79

2. BÖLÜM: KÜRDİSTAN EYALETİ'NİN KURULUŞU

2.1. Eyaletin Kuruluşu

Osmanlı Devleti'nin klasik idarî taksimatı yukarıdan aşağıya doğru; Beylerbeyi (Eyalet, Vilayet), Sancak (Liva), Bucak (Nahiye), Köy (Karye) ve Mezra'a birimlerinden oluşmaktaydı¹. Kendisine bağlı köylerle birlikte nahiyelerin birleşmesiyle kazalar meydana gelmişti. Kazaların birleşmesinde sancaklar, sancakların birleşmesinde ise eyaletler ortaya çıkmıştı². Eyalet sisteminde yönetsel alt bölüm sancaktır. Beylerbeyinin bulunduğu yönetsel bölgeye de “*paşa sancağı*” denirdi. Reayanın *şer'i* ve *örfi* vergi yükümlülükleri ve çıkarılacak tımarlı sipahi sayısı sancak ölçeğinde belirlenirdi. Dolayısıyla nüfus ve arazi tahrirlerinden (sayımlarından) sonra, sancak kanunnameleri çıkarılırdı. Sancaklar genel taksimatta eyalete bağlı olmakla birlikte müstakil olanları da vardı. Örneğin Osmanlı şehzadelerine “*has*” olarak verilen mıntikalara da “*sancak*” denilirdi³.

1846 yılında Bedirhan Bey isyanının bastırılıp bölgedeki emirliklere son verilmesinin ardından, Anadolu Ordusu Müşiri Osman Paşa, merkezi hâkimiyetin (*asayiş ve kontrolün*) sağlanması için bölgede özel ve bağımsız bir eyaletin teşkilini teklif etti. Osman Paşa'ya göre; “...*Diyarbakir eyaleti, Van, Muş ve Hakkâri sancakları ile Cizre, Bohtan ve Mardin kazaları birleştirilip, dirayetli ve vukuflu bir zat vali olarak tayin edilirse merkezi hâkimiyeti...*”⁴ sağlamak mümkün olacaktı. Ayrıca Diyarbakir defterdarına gönderilen şukkada; “*bu gün eyadi-i eşkiyadan tahlisi buyurulmuş olan havali-i Kürdistan'da tesis-i nizam-ı daimiyesi zımında bir idare-i mahsusa konulması lazım gelerek Diyarbakir eyaleti ile sair mahal-i malume*

¹ Tuncer Baykara, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I*, T.K.E.A Yayınları, Ankara 1988, s. 21 - 42.

² Yusuf Halaçoğlu, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, Ankara 1998, s. 83.

³ Erol Özbilgen, *Bütün Yönleriyle Osmanlı*, İstanbul 2007, s. 215-216.

⁴ BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ (BOA), A.MKT, Dosya 103, Gömlek No: 64, 27 Cemaziyyel Evvel 1263 tarihli belge.

*birleştirilip Kürdistan eyaleti tesmiyesiyle*⁵ kurulacak eyaletin özel bir statüde olacağını kararı alındı. Sultanın Abdulmecid'in cevabı ise:

*"...havâli-i Kürdistan'ın te'sîs-i nizâmât dâiyesiyle ahâlinin te'mîn-i sa'âdet ve asâyiş-i halleri lâzımeden olduğuna binâen mahâll-i merkûmenin ol suretle bir eyâlet ittihâz olunarak kürdistan eyaleti tesmiye ve kasaba-i merkûmenin merkez olmasına..."*⁶ olur.

Osman Paşa, 27 Kasım 1847 günü Bab-ı Âli'de; Serasker Paşa ve Fethi Paşa ve re'îs paşa ve müşârünileyh Müşir Paşa ve atüfetlü Nâzır Efendi ve Müsteşar Bey Efendi hazerâtıyla bâb-ı âlide akd-i encümen müzâkere olunup, görüşlerini bildirdi⁷. Anadolu Ordusu'nun yumruğunu daima bölgenin tepesinde bulundurmak için ordu merkezinin "*Anadolu ordu-yı hümayununun merkezi Harput kasabası olarak zaten asker ikâmesi şâyân bir yer olduğundan başka ordu-yı hümayûnunun mezkûr dâ'iresinin kenarında olduğuna ve Van gölüniün karşı yakasın bulunan Ahlatkasabası ve havaca etrafının feyzanı asker ikamesine*" teklifini sundu ayrıca:

*"...Ve dâ'ire-i ordu-yı hümayunun tamamıyla ordasında ve o cihetle evvelki merkezden ziyâde İrana ve Rusya hududlarına kurbiyette bulunduğu hasebiyle mevâki-i askeriye ile emr-i muhâberede ve her tarafa asker sevkinde, sühûlet olduğuna ve husûsân Kürdistan'ın kalbinde olduğundan ordu-yı hümayunun re's-i kuvveti dâ'ima pençe-i satvet altında tutulması lazım olan ekradın başı üstünde olacağına binâ'en kasaba-i mezkûrenin bundan böyle ordu-yı hümayûna merkez ittihâz olunması"*⁸

ile ordunun, İran ve Rus tehdidine karşı orada hazır olacağı vurgulandı.

Ancak askeri bir mesele olduğu için bu konunun askerî şuraya havale edilerek; "*...askeriye üzerine mübteni olmasıyla muvafık hal olduğu bi-iştibah olup fakat bu keyfiyet umur-ı askeriye müteferri'mevaddan bulunduğu cihetle bir kere dâr-ı şûra-yı askeride müzakere olunarak kararını hâk-pây-ı hümayundan istizanıyla badehu icabına bakılmak üzere...*"⁹ karara bağlanması istendi.

⁵ BOA, A.MKT, 103/28, 27 Recep 1263 tarihli belge.

⁶ BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ (BOA), İ.MSM, Dosya: 51, Gömlek No: 1310, 20 Cemaziyyel evvel 1263 tarihli belge.

⁷ BOA, İ.MSM, 51/1310.

⁸ BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ (BOA), İ.MMS, Dosya No: 51, Gömlek No: 1316, 27 Zilhicce 1263 tarihli belge.

⁹ BOA, İ.MSM, 51/1310-5,6.

Osman Paşa'nın diğer önerisi bölgenin mülkî teşkilâtının yeniden düzenlenmesi hakkındaydı¹⁰. Birkaç ay süren yoğun çalışmaların ardından 1847 yılı Aralık ayında Kürdistan Eyaleti'nin kuruluş çalışmaları tamamlandı. Bu arada görev yapacak olan vali, defterdar, kaymakam ve eyaletin şeri işlerine bakmak üzere “*cenâb-ı mülûkâne berekâtıyla bu kerre feth ve teshîr olunan Kürdistan Eyaleti mevleviyetinin münâsib bir zâta tevfiî*”¹¹ edilerek Kürdistan Eyalet Mevleviyeti ihdas edildi¹². Daha sonra naib, kethüda ve idarî memurların atamaları yapıldı. Bu görevlilerin *halde kürsi-i eyalet dahi oranın ittihaz olunması ve bunun idaresine tayin olunacak zatın fi'l hakika her cihetle müntahab ve mücerreb olması lazımeden olduğuna*¹³ deneyimli ve güvenilir kişiler arasından seçilmesine özen gösterildi.(Bkz: Ek 4)

Bedirhan Bey hadisesi esnasındaki hizmetleriyle beğeni toplayan Musul valisi Esad Paşa'ya *Kürdistan eyaleti tesmiye olunarak eyalet-i mezkurenin dirayet ve iffet ve ittikamını ve ol havalice malumat-ı kamilesi Müslim olarak Musul valisi atufetlü Esad Paşa hazretleri uhdesine tevciye ve ihale olunması*'na karar verildi¹⁴. “...Musul eyaletine bir diğerinin tayini lazım gelerek Belgrad muhafazası esbak atufetlü Vecihi Paşa hazretleri dirayetli ve vukuflu vüzera-yı azamdan olup eyalet-i mezkure ise şimdiye kadar müstesna olarak idare olunmakta ise de bazı ifadata göre ahali-i memleket Tanzimat-ı hayriyenin icrasını ârzu-ı istidâ ettiklerinden...”¹⁵ Belgrad Valisi Vecihi Paşa Musul'a atandı ve Tanzimat'ın burada uygulanmasına kararı verildi.

“...Kürdistan Eyaleti nezareti dâhilinde bulunacak Van ve Diyarbekir sancaklarıyla Cizre ve Bohtan ve Mardin kazaları cesimce mahaller olduğundan buralara mahsus kaymakamlar ile idare ettirilmesi usulü iktizası

¹⁰ BOA, İ.MMS, 51/1316.

¹¹ BOA, İ.MMS. 51/1316.

¹² BOA, İ.MMS. 51/1316.

¹³ BOA, İ.MSM. 51/1310.

¹⁴ BOA, A.MKT. 103/64

¹⁵ BOA, A.MKT. 103/64.

*bulunduğundan...*¹⁶ atanacak kaymakamların da aynı şekilde vasıflı kişiler arasından seçilmesine dikkat edildi. Van kaymakamlığı Anadolu Ordusu'ndan Mîrimîrân Mehmet Reşit Paşa'ya verildi. Diyarbekir kaymakamlığına Diyarbekir Defterdarı *Mîrimîrân Süleyman Paşa* atandı. Cizre, Bohtan ve Mardin kaymakamlığına ise Van kaymakamı *Mustafa Paşa*¹⁷ getirildi.

Kürdistan Eyaleti'nin teşkili ve Padişah Abdulmecid'e Meclis-i Vâlâ tarafından "*Kürdistan Fatihî*" unvanı verilmesi, Bedirhan Bey isyanının bastırılmasının, Osmanlı Devletince bölgenin yeniden fethi kadar önemli algılandığını göstermektedir¹⁸.

Kürdistan Eyaleti'nin resmen kurulduğunu gösteren belge:

*"...Diyarbekir eyaleti ile Van ve Muş ve Hakkari sancakları ve Cizre ve Bohtan ve Mardin kazaları birleştirilip bir eyalet-i itibar kılınması ve Kürdistan'ın istihsal-i nizam-ı daimesi...eyalet-i cedide-i mezkurenin valisi Merkez Ordu-yu Hümayun'da bulunması fevaid-i külliyyeyi muceb olacağından ber vech-i muharrer Ordu-yu Hümayuna merkez olması tasavvur olunan Ahlat kasabasının eyalet-i mezkureye kürsi tayin olunması..."*¹⁹.

Kürdistan Eyaleti'nin kaç livaya ayrılacağı ve yönetimin nasıl olacağına dair merkeze gönderile şukka:

"...Kürdistan Eyaleti'nin kaç livaya inksâmı ve her bir liva ve kazaya nerelerin ne vechile tefrik ve rabtı iktiza edeceği ve müceddeden teşkiline lüzum görünen kaymakamlıkların vuku bulacak masarifat zaruriyesinin hazine-i celileye yar olmaksızın ne suretle tesviyesi lazım geleceği Anadolu Ordu-ı Hümayûnu müşiri devletlü paşa hazretleriyle amik ve amik lede'l-mütalaa ve el-müzakere iktizası birkaç bendi şamil olarak fi 21 Safer [12]68 tarihiyle murakkam Bab-ı Âli'ye takdim kılınan ariza-i müşterekede tafsilan beyan ve istizan olunmasıyla şimdiye kadar karin-i ilm-i âli-i münimaneleri tasdi'den ihtirazen bit-tekrar arz ve beyanından sarf-ı nazar kılınmıştır. Esliha nizamının ise tamamen icrası zımında eyalet-i merkume dahilinde bulunan kafe-i kaymakam ve müdürane tenbihat-ı kaviye ve ifadat müessere icra ve her bir mahale lüzumu mikdar esliha tezkereleri israsıyla saye-i şevket-vaye-i hazret-i mülk-daride bu babda dahi fevkalade iffet ve itina olunmakta ise de hak-pay-ı ulya-ı vekalet-penahilerine tariften müstagni olduğu vech üzere bu makule nizamatin tamamen icrası kafe-i memurinin ikdamat-ı daimiye ve mütevaliyeleriyle husule geleceğine binaen eyalat ve evliye-i saireden dahi gelip geçeceklerin üstlerinde silah tezkeresi bulunması

¹⁶ BOA, A.MKT. 103/64.

¹⁷ BOA, A.MKT. 103/64.

¹⁸ Çadircı, s. 194.

¹⁹ BOA, İ.MSM 51/1310, 5-6.

vesailinin istikmalî irade-i âliye-i vekalet-penahilerine mütevakıf bulunmuştur. Ol babda ve her halde emr u ferman hazret-i men lehü'l emrindir...²⁰.

Kürdistan Eyaleti'nin kurulduğunu ilan eden Takvim-i Vekâyi Gazetesi:

“...Mukaddim ve muahhar Takvim-i Vakayi' nüshalarında keşîde-i silk sutûr-ı beyân kılndığı vechile bir müddetden berü eyâdi-i mütegalibede kalmış olan hutta-i Kürdistanın leh-ül-hamd ve'l minh mücerred himmet bi-hemtâ-yı hazret-i şehir-yârî ve satvet-i bâhire-i cenâb tâc-dâr-ı eser-i celîli olarak bu kerre yeni başdan feth ve teshîr-i mir'ât-ı teyessürde cilve-ger olmuş ve işbu muvaffakiyyet hazret-i şehin-şâh-i mahzâ âmme-i tebaa ve berâyâ-yı saltanat-ı Seniyye haklarında ma'tûf ve rây-gân olan niyet-i âdle ve efkâr-ı hayriyye-i cenâb-ı cihân-bânî ibtiga-yı sâmisince herhalde min kibel-in Râhman zât-ı fahâmet-simât mülûk-anenin mazhar envâ'-i füyûzat ve te'yidât buyurulduklarına delîl ve bürhân olub doğrusu dîbâce-i tevârîh-i ez mân olmağığa şâyân görünmüş olduğundan hutta-i merkumenin hüsn-i zâbita ve râbita-ı umûr-i mülkiyye ve istihsâl-i menâzım-ı dâimîyesiyle te'sîs-i âsâyiş ahâlî kaziyeye-i matlubesine bakılması yani oraların bir idâre-i mahsûsa ve müstakille tahtına konularak dirâyetli ve vukuflu bir zâta ihâlesiyle Diyarbekir eyâleti ve Van ve Muş ve Hakkari sancakları ile Cizre ve Bohtan ve Mardin kazâları birleşdirilüb cümlesinin bir eyâlet add ve itibâr olunması ve iş bu eyâlete Kürdistan eyâleti tesmiye kılınması iktizâ-yı hâle muvâfık ve çesbân olacağına mebnî eyâlet-i mezbureye ol sûretle münâsib bir vali lede-t-teemmül Musul valisi atûfetlü Es'ad Paşa hazretleri dirâyet ve fatânet-i kâmile ve iffet ve istikâmet-i zâtîyye ile muttasıf ve çok zamanlar ol taraflarda istihdâm buyrulmasıyla usûl ve ahvâl-i memlekete vâkıf kudemâ-yı vüzerâ-yı saltanat-ı seniyyeden olmakdan nâşî eyâlet-i cedide-i mezkûrenin müşârûin-ileyh Es'ad Paşa hazretlerine ihâlesi ve ol halde Musul eyâletine bir diğèrinin ta'yini tabiat-î maslahat-ı iktizâsından olarak Belgrad muhâfızı esbak atûfetlü Vecîhî Paşa hazretleri ashâb-ı rüşd ve reviyet ve erbâb-ı sîdk ve istikâmetden ve hüsn-i idâre-i umûr-i mülkiyyeye vâkıf zevât-ı sûtûde-simâtdan olması ve eğèrçi Musul eyâleti şimdiye kadar Tanzîmât-ı Hayriyyeden müstesnâ olarak idâre olunmakta ise de dâire-i tanzimatda bulunan memâlik hazret-i şâhâne ahalisinin sâye-i ma'delet vâye-i hazret-i mülûk-anede mazhar oldukları menâfi' ve âsâyiş ve istirahat ve emniyyet-i kamileyi eyâlet-i merkume ahâlisi derk ve iz'ân ederek ve bunun üss-i esâsî ma'delet olduğunı bilerek bu eyâletin dahi dâire-i nasfet bâhire-i Tanzîmât-ı Hayriyyeye idhâlini arzu ve niyâz etmekte olduklarına ve ahâlî-i merkumenin iş bu niyâzlarına müsâade-i seniyye-i cenâb-ı şehin-şehî bî-dirîg buyurulduğuna binâen müşârûin-ileyh Vecîhî Paşa hazretleri usûl-i ma'delet-şümûl tanzîmâtın ol vechile hüsn-ive tensîkına dahi muktedir bulunması cihetleriyle kendüsünü Musul valisi nasb ve ta'yin kılınması tensib ve tasvib berle ol babda isâbet-efzâ-yı sünûh ve sudûr buyrulan emr ve fermân maâlî-i ünvân hazret-i hilâfet-penâhî mantûk celli üzere iktizâları icrâ kılınmıştır...²¹.

²⁰ BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ (BOA), MVL, Dosya 665, Gömlek No: 27, 3 Cemaziyülahır 1268 tarihli belge.

²¹ 5 Muharrem 1264 (14 Aralık 1847), Resmi Tebligat.

2.2. Eyaletin Merkezi

Kürdistan Valisi'nin ve Anadolu Ordusu Kumandanının bir araya gelip ilk önce ordu ve eyalet merkezini belirlemeleri istenmişti. Osman Paşa zamanında Ahlat'ın hem ordu hem de eyalet merkezi olması kararı alınmıştı²².

“...Babiali'de akd etmiş müzakere olunup müşir-i müşariinileyhin evvelki ifadesi Anadolu Ordu-yu Hümayunu'nun merkezi Harput kasabası olarak zaten asker ikamesine şayan bir yer olduğundan başka Ordu-yu Hümayun mezkur dairesinin kenarında olduğuna ve Van Gölü'nün karşı yakasında bulunan Ahlat kasabası ve hevace ve etrafının kabz ve bereketçe asker ikamesine fevaid ve suhulet gösterdiğinden gayrı hasbe'l vaka' daire-i Ordu-yu Hümayunun tamamıyla ortasında ve o cihetle evvelki merkezden ziyade İran ve Rusya hududlarına kurbiyyetde bulunduğu hasebiyle mevaki-i askeriye ile emr-i muhaberede ve her tarafa asker sevkinde yesr ve suhulet olduğuna ve hususen Kürdistan'ın kalbinde bulunduğundan Ordu-yu Hümayunun reis kuvveti daima pençe-i satvet altında tutulması lazım olan ekradın baş üstünde olacağına binaen kasaba-i mezkurenin bundan böyle Anadolu Ordu-yu Hümayunu'na merkez itti haz olunması meclis tarafından tensib olunduğu...”²³ kararı alınmıştı.

Esat Paşa ve Mehmet Reşit Paşa bu durumdan memnun değillerdi. Çünkü çok küçük bir yer olan Ahlat'ta ordunun ve devlet memurlarının burada kalmaları için yeterli derecede büyük değildi. Yeni binaların yapımı ise oldukça masraflı olacaktı. Daha sonra, bu karar iptal edilmemekle birlikte, Mart 1848'de eyalet kadısına gönderilen bir fermanda geçen “*eyalet-i mezkurenin havi olduğu kazalardan hangisi eyalet-i mezkurenin merkezi itti haz olunacağı henüz kararlaştırılmamış olduğundan şimdilik Diyarbekir kazasında ikamet olunmak*” şeklindeki ifade eyalet merkezi konusunun kesinleşmediğini göstermektedir ve bu durum eyalet merkezi konusunun bir sorun haline geldiğini göstermektedir²⁴. Eylül 1848'de Kürdistan Valisinin, eyalet merkezinin Ahlat'tan Erzurum'a taşınmasını istedi; çünkü Erzurum'da savaş esnasında askerin barınabileceği kışla ve lojistik destek alabilecekler her şey mevcuttu²⁵. Kürdistan'da daimi nizamın tesisi için ordu ile mülkiye işlerine memur olacak kişilerin koordineli çalışmalarına bağlıydı. Bu sebeple yeni eyalet valisinin ordu merkezinde bulunmasında çok fayda vardır. Ordu kumandanlığına merkez

²² BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ (BOA), A.AMD, Dosya 6, Gömlek No: 9, 2 Zilhicce 1264 tarihli belge.

²³ BOA, İ.MSM 51/1310, 5/6.

²⁴ Özcoşar, *Bir Taşra Kenti Mardin*, s. 81.

²⁵ Sevgen, Kürtler, BTT, Cilt II, S. 16, s. 44

tasavvur edilen Ahlat kasabasının aynı zamanda eyalet merkezi olması da düşünülmüştür²⁶. Ancak Esat Paşa bu konuda farklı düşünüyordu. Ona göre:

“...müşirin istekleri kabul görür de ordu merkezi Erzurum olur ise, eyalet merkezinin muhakkak Muş olması gerekirdi. Çünkü Erzurum’un Kürdistan’a dâhil edilmesi durumunda, Muş eyaletin tam ortasında yer alacaktı. Vali buradan bölgeyi rahatlıkla kontrol edebilir, bunun yanı sıra ordu kumandanı ile de haberleşmesi kolaylaşırdı. İdari taksimattaki değişikliklerden sonra Muş artık Kürdistan’ın ortasında yer almıyordu. Talimat gereği meclisin eyalet merkezinde yer alması gerekiyordu. Bu bakımdan Diyarbakır hem bağlı yerleşim yerlerinin en büyüğü hem de eyaletin tam ortasında yer alıyordu. Ayrıca merkezde bulunması gereken askerler buraya kolaylıkla yerleştirilebilirdi. Buradan gerektiğinde diğer bölgelere kısa sürede asker sevk edilebilirdi. Bunların yanında bina konusunda da sıkıntı çekilmeyecekti. Bu nedenlerden ötürü Esat Paşa’ya göre Diyarbakır, eyalet merkezi olmalıydı. Bu plan kabul görürse mesafe göz önüne alınarak bazı sancak ve kazalar çevre eyaletlere bağlanabilirdi. Örneğin Diyarbakır’a seksen saat mesafede bulunan Van, Hakkâri Eyaleti’ne bağlanabilirdi. Bu düzenlemeye onay verilmesi durumunda defterdarlık ile meclis başkanlığı görevlerinin birleştirilmesini istemişti...”²⁷.

Diyarbakır’ın eyalet merkezi olması nedeniyle de Diyarbakır Kaymakamlığı lağvedilmişti²⁸. Merkez belirlendikten sonra uzak kalan kazalar çevre eyaletlere bağlanmıştı. Örneğin, Van Hakkâri Eyaleti’ne²⁹, Hınıs ise Erzurum Eyaleti’ne bağlanmıştı³⁰. Yeni kurulan Kürdistan Eyaleti üç livadan oluşuyordu. Bu livalar; Mardin, Siirt, Diyarbakır livalarıydı³¹. Rus tarihçi Basil Nikitine ise yeni kurulan eyaletteki sancakların; Muş Dersim ve Diyarbakır olduğunu aktarır³²; fakat Osmanlı Devlet Salnâmeleri ve Osmanlı arşiv belgelerinde böyle bir bilgiye rastlanılmadı. (Bkz: Ek 5)

²⁶ Hakan Özoğlu, s. 81.

²⁷ Fatih Gencer, , “Merkeziyetçi İdari Düzenlemeler Bağlamında Bedirhan Bey Olayı”, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), s. 242.

²⁸ BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ (BOA), A.MKT. UM, Dosya 66, Gömlek No: 46, 12 Ramazan 1267 tarihli belge.

²⁹ BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ (BOA), A.MKT, Dosya 194, Gömlek No: 8, 21 Şaban 1265 tarihli belge.

³⁰ BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ (BOA), A.MKT.MVL, Dosya 60, Gömlek No: 33, 16 Rebiülahir 1269 tarihli belge.

³¹ Salnâme-i Devlet -i Aliye-i Osmaniye, Def’a 22, Sene1284, s. 172-173; Baykara, s. 125.

³² Nikitin, s. 69.

2.3. Eyaletin Sınırları

Kürdistan coğrafyasının siyasi bir oluşumdan yoksun olması ve sürekli yer değiştirmeler nedeniyle kesin sınırlarını belirlemenin imkânsız olduğuna yukarıda değinmiştik.

Tarihçiler ve bölgeyi gezen seyyahlar, Kürdistan'ın sınırlarını aktarıırken/tanımlarken birbirinden kopuk ve birbirinden uzak yerleri Kürdistan diye aktarmışlar örneğin; Hamdullah Mustavfi Kazvinî'nin; *Arap Irak'ı, Huzistan (İran'ın güneybatısı), Farsî Irak'ı, Azerbaycan ve Diyarbakır'ı* kapsar. Şerefname'nin yazarı Şerefhan'a göre; *Okyanustan ayrılan Hürmüz Denizi Kıyısından başlar; bir doğru çizgi üzerinde oradan Malatya ve Maraş illerinin sonuna kadar uzanır. Evliya Çelebi'ye göre; Bir ucu kuzeyden Erzurum, Van, Hakkari, Cizre, Amidiye, Musul, Şehrizer, Harir, Erdelan Bağdat, Derne, Dertenk'e kadar uzanır. Şemsettin Sâmî'ye göre; Kürdistan; Urmiye ve Van Göllerinin sevhilinden, Kerhe ve Diyale Nehirlerinin menabîne ve Dicle'nin mecrasına dek mümted olup garb-ı şimalîye doğru, Ahmet Rıfat göre; Ermenistan, El-Cezire, Irak-ı Arabî'ye Acemistan arasındadır. Bu tanımlardan Kürdistan'ın sınırlarını tam olarak belirlemek oldukça zordur.*

Osmanlı'nın bölgeye hâkim olduğu ilk yıllardan itibaren kullandığı coğrafi bir tabir olan Kürdistan, tarihin hiçbir döneminde sınırları belli, homojen etnik yapıya sahip bağımsız bir siyasi yapılanmanın adı olmamıştır; çünkü Kürdistan'ın sınırları bazen daralarak bazen de genişleyerek sabit kalmamıştır³³. Osmanlı kayıtlarında Eyaletin sınırlarının tam olarak belirtilmemesine rağmen “...Kürdistan dâhilinde bulunacak ise de bunlar cesimce sancaklar olduğundan...”³⁴ eyaletin içinde bulunan sancakların büyük olduğunu ve sınırlarının geniş olduğunu anlıyoruz.

Diyarbakir eyaleti ile Van, Muş ve Hakkâri sancakları ve Cizre, Botan, Mardin kazaları, “Kürdistan Eyaleti” adı altında yeni bir eyaleti teşkil edilmesiyle beraber Kürdistan terimi Büyük Selçuklulardan sonra ikinci kez resmen eyalet adı olarak

³³ Nikitin, s. 70.

³⁴ BAO, İ.MSM 51/1310, 5-6.

kullanılmıştır. 1266/1849 Salnâmesine göre Muş, Van, Hakkâri, Cizre, Diyarbekir sancaklarını içine almıştı; fakat Hakkâri ve Van, Nurullah Bey'in isyan etmesinden sonra 1849 yılında “*Bend-i evvelde beyan olunduğu üzere Hakkâri ve Amadiye sancaklarıyla Mahmudi kazası birleştirilerek müceddeden bir eyalet teşkil olunmuş*”³⁵ ve *Hakkâri* Kürdistan'dan ayrıldı ve yeni kurulan eyalete Vezir Ziya Paşa atandı³⁶.

1849 yılının sonlarına doğru Hakkâri'nin; Van, Mardin ve Cizre ile birlikte ayrı bir eyalet haline gelmesiyle ve Hınıs'ın Erzurum Eyaleti'ne bağlanmasıyla Kürdistan Eyaleti'nin sınırları daraldı³⁷. 1852 Hakkâri sancağı bir eyalet haline getirildi; fakat 1855 yılında Mardin Kürdistan Eyaleti'ne tekrar bağlandı³⁸.

1867 yılından sonraki Devlet Salnâmelerine ve Osmanlı Arşiv Belgelerine baktığımızda “*Kürdistan*” ibaresinin yer almadığını ve onun yerine yeniden “*Diyarbekir*” in kullanıldığını görüyoruz. 1867 yılından sonra Kürdistan'dan bir eyalet olarak bahsedilmemiş; fakat bu tabir coğrafi bir ifade olarak kullanılması devam etmiştir³⁹. Başbakanlık Osmanlı arşivlerinden ve Osmanlı Devlet Salnâmelerinden edindiğimiz bilgilere göre 1847-1867 yılları arasında Kürdistan Eyaleti içerisinde olan bazı günümüzdeki bazı yerler; Diyarbekir, Mardin, Cizre, Siirt, Van, Hakkâri Bitlis, Harput, Ergani Siverek, Kars, Hınıs, Çapakçur.

³⁵ BOA, A.MKT 194/88.

³⁶ Öğün, s. 64.

³⁷ Gencer, s. 242.

³⁸ Özcoşar, *Bir Taşra Kenti Mardin*, s. 83.

³⁹ Özoglu, s. 83.

3. BÖLÜM: KÜRDİSTAN EYALETİ'NİN İDARİ YAPISI

3.1. Kürdistan Eyaletinde İdareciler

3.1.1. Valiler

Eyaletlerde idare mekanizmasının başında bulunan en büyük memurlara “*Vali*” hâkimiyetleri altında bulunan yerlere de “*Vilayet*” denir. Valinin öncelikli vazifesi, kanun ve tüzüklerin işleyişine nezaret etmektir. Ayrıca devlet merkezinden gelen emir ve kararnameyi uygulamak, mutasarrıflar ile vilayet dâhilindeki tüm memurları doğrudan ve alt birimlerdeki diğer memurları da amirleri aracılığıyla denetlemek ve bu konuda gerekli tedbirleri almaktır. Vali, mülkiye memurlarından seçilip atamaları vilayete bırakılan memurları, kendilerine mahsus nizamnameye göre seçerdi. Nahiye meclislerinin toplantı vakitlerini de vali belirliyordu¹. Tanzimat'ın ilanı işe birlikte valilerin yetkileri kısıtlanmış, özellikle onları mali işlere doğrudan karışmaları önlenmişti. Yeni yönetimin uygulandığı eyaletlerin maliye işleri muhassıllara verilmişti. Ancak bu uygulama olumlu sonuç vermediğinden eyaletlerin maliye işleri defterdara bırakılması uygun görüldü².

Daha önce de belirttiğimiz gibi Tanzimat'tan sonra yerelde oluşturulan meclislere özellikle mali konularda geniş yetkiler verilerek valilerin yetkilerinin sınırlandırıldığını görmüştük. Bütün bu uygulamalar ile devlet gelirlerini artırma, can ve mal güvenliğini sağlama, rüşveti ve yolsuzluğu önleme gibi hedefleri olan devlet adamları istenilen sonucu elde edememişlerdir. Bu gerekçelerle taşra idaresinde yeni düzenlemeleri öngören bir ferman 28 Kasım 1852 çıkarılarak yürürlüğe konmuştur. Bu fermanla birlikte valilere geniş yetkiler verilmiştir. Taşra meclislerinin mali, askeri ve idari bütün yetkileri tekrar valilerin kontrolü altına girmiştir. Bu fermanla

¹ Mustafa Gençoğlu, “1864 Ve 1871 Vilâyet Nizamnamelerine Göre Osmanlı Taşra İdaresinde Yeniden Yapılanma”, *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2/1, s. 8-10.

² Çadircı, s. 225.

birlikte vali taşra meclislerinin üyelerini, kaymakam ve müdürleri atamak ya da azletmek, mali hesapları incelemek, askeri birlikleri göreve çağırarak gibi yetkilerle donatılmıştır. Ayrıca bu fermanla defterdarın vali üzerindeki teftiş hakkı elinden alındı. Bununla birlikte valilinin kamu asayişini ve düzenini sağlanmasındaki yetkileri de genişletildi³. Devlet gelirlerinin miktarı, toplanan ve tahsil edilemeyen gelirlerin neler olduğu gibi konulardan valiler sorumluydu⁴. Kürdistan'daki valiler zaman zaman bazı yolsuzluklara adlara karışmakta ve sorumluluklarının dışına çıkabilmekteydiler, bu konuyu Kürdistan'da idarî sorunlar adlı başlıkta detaylı bir şekilde ele alacağız.

Kürdistan Eyalet Valileri (1847-1867)

Esad Muhlis Paşa (1847-1850)

Ayaş Müftüsü Hasan Efendi'nin oğlu olan Esad Muhlis Paşa, 1780 yılında Ayaş'ta doğdu. Çeşitli memuriyetlerde bulunduktan sonra vezirlik payesi aldı.⁵1846 yılında Musul'da bir yıl sekiz ay kadar valilik yaptıktan sonra 1847 yılında Kürdistan Eyaleti'nin kurulmasıyla;

Musul valisi şevketli Esad Paşa hazretleri, yetenek, zeka, namus ve doğruluk vasıflarından dolayı ve uzun süre o taraflarda istihdam edilmiş olması nedeniyle memleketin düzenine ve durumuna vakıf, Osmanlı eski vezirlerinden olduğundan adı geçen yeni eyaletin yüksek rütbeli bürokrat Esad Paşa hazretlerine ihalesi⁶ uygun görülerek Kürdistan Eyaleti'nin ilk valisi oldu.

Üç yıldan fazla burada görev yaptı. 1850 yılında Diyarbakir'de vefat etti ve Diyarbakir'deki Kale Camiine defnedildi.

³ Fatih Sadık Torun, “Osmanlı Taşra İdaresinin Yeniden Yapılanma Süreci (1842-1876)”, Karadeniz Araştırmaları, Kış 2012, S. 32, s. 81-84.

⁴ Çadırcı, s. 226.

⁵ Şevket Beysanoğlu, *Anıtları ve Kitabeleri ile Diyarbakır Tarihi*, D.B.B Kültür Sanat Yayınları, Cilt II, Ankara 2003, s.753.

⁶ Takvim-î Vekâyi, nu. 360, 5 Muharrem 1264/1847.

Müşir Abdi Paşa (1850-1851)⁷

Abdülkerim Nadir Paşa (1851-1852)

Bugünkü Bulgaristan'ın Çırpan Kasabasında doğan Abdülkerim Nadir Paşa, 1848 yılında Irak ve Hicaz müşirliği yaptıktan sonra Bağdat valiliğine atandı. 1851 yılında ise Kürdistan Eyaleti valisi olarak atandı. Yaklaşık olarak bir buçuk yıl bu görevi sürdürdükten sonra azl edilir ve 1855 yılında Anadolu ciheti kumandanı olarak atanır. 1857 yılında Rumeli valiliğine atanır. 1859 yılında azl edilir. 1883 yılında Rodos'ta vefat eder. Nadir Paşa'nın oğlu Mustafa Nadir Bey de Diyarbakır valiliği ve Mardin mutasarrıflık görevlerinde bulunmuştur⁸.

Vezir Ragıp Paşa (1852)

1851 yılında bu göreve gelmiştir ve görevini bir yıl sürdürmüştür.

Vecihi Paşa (1852-1853)

İki defa Diyarbakır valiliği yapan Vecihi Paşa ilk valilik görevi 1841 yılında, ikinci görev tarihi ise 1851 yılında yapmıştır. Valiliği iki ay iki gün sürmüştür..

Mehmed Hamdi Paşa (1853-1854)

İki defa Diyarbakır valiliği yapan Mehmed Hamdi Paşa ilk valilik görevi 1846 yılında yapmış ve on altı gün bu göreve devam etmiştir. İkinci görevini ise 1853 yılında beş ay iki gün yapmıştır.

Vezir Hacı Ahmed İzzet Paşa (1855-1856)

1798 yılında Erzincan'da doğmuştur. 1849 yılında Hakkâri ve Van valiliklerinde bulunmuştur. 1855 yılında Diyarbakır valiliği yapmıştır. Bu görevi bir yıl sürmüştür.

Besim Paşa (1856-1857)

⁷ Salnâme-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, Def'a 6, sene 1268, Hakkında detaylı bilgiye ulaşılamadı.

⁸ Abdulgani Fahri Bulduk, *Diyarbakır Valileri*, Haz: Eyüp Tanrıverdi-Ahmet Taşgın, Medrese Yayınları, İstanbul 2007, s. 167-178.

1856 yılında vali olmuştur. Bir yıl beş ay bu görevde kalmıştır.

Müşir Hacı Kamil Paşa (1857-1858)

Hacı Kamil Paşa Diyarbekir’de iki defa valilik görevini ifa etmiştir. Bunlardan ilki 1857 yılında ve on ay sürmüştür. İkincisi ise 1861 yılında yaklaşık olarak bir yıl yedi ay sürmüştür.

Mahmud Paşa (1858-1859)

Harput’a yakın Çarçapur köyünde dünyaya gelen Vezir Mahmud Paşa, 1858 yılında bir yıl Diyarbekir valiliği yapmıştır.

Vezir Ali Rıza Paşa (1859)

Aslen İstanbullu olan Ali Rıza Paşa,1838 yılında Bağdat’ta miralaylık ve valilik görevinde bulundu. 1845 yılında Bedirhan Bey isyanının tahkikatı için bölgeye gönderildi. 1847 yılında Ferik ve Asâkir-i Redife kumandanı oldu. 1850 yılında Kerkük ve Vidin, 1855 yılında Ankara, 1859 yılının mayıs ayında Harput’un ve yine aynı yılın aralık ayında ise Diyarbekir valisi oldu. Diyarbekir valiliği altı ay sürmüştür⁹.

Cemal Paşa (1860-1861)

Hakkında detaylı bilgiye ulaşılamadı; fakat Meclisi Vala tarafından gönderilen 2 Rebiyyü’l-ahir sene 1277 (1861) tarihli bir belgeden “*Kürdistan Eyaleti valisi devletlü Cemal Paşa...*”¹⁰ nın 1277 yılında Kürdistan Eyalet valiliği yaptığını öğreniyoruz.

Müşir Halil Kemal Paşa (1862-1863)

Hakkında detaylı bilgiye ulaşılamadı; fakat 5 Nisan 1275 (1859) tarihli belge “*Cidde eyaleti Şam valisi sabık Ali Paşa hazretlerine tevcih, Şam-ı Şerif eyaleti Kürdistan valisi sabık Halil Kamil Paşa hazretlerine tevcih, Kürdistan eyaleti Cidde*

⁹ Bulduk, s. 176.

¹⁰ BOA, MVL, 606-66-20.

valisi sabık Mahmud Paşa hazretlerine tevcih” denilerek Halil Kamil Paşa’nın Kürdistan’da eyalet valiliği yaptığını göstermektedir¹¹.

Alyanak Mustafa Paşa (1863-1867)

Kırımlı olan Mustafa Paşa, 1863 yılında Diyarbekir valisi olmuştur. Yaklaşık olarak dört yıl görevde kalan Mustafa Paşa 1867 yılında Kürdistan Eyaleti’nin Diyarbekir Eyaleti’ne dönüştürülmesiyle İbrahim Derviş Paşa atandı, Mustafa Paşa ise Beşinci Ordu Müşiriyeti’ne atandı¹².

3.1.2. Kaymakamlar

Tanzimat’ın beraberinde getirdiği idari alandaki yeniliklerden biri, sancak/liva yönetiminde kaymakamların, kaza yönetiminde ise kaza müdürlerinin görevlendirilmesidir¹³. Kaymakamlar, Tanzimat öncesinde sancak yöneticisi olan mütesellim kurumunun görevlerini üstlenmişlerdi. Kaymakamlar doğrudan Dâhiliye Nezareti’ne bağlı olup, atama ve diğer özlük işleri buraca yapılırdı. Ancak valilere karşı sorumlulukları olup, bağımsız olarak kararlar alıp, yürütme yetkileri sınırlı idi¹⁴. Sancak/liva meclislerinin başkanlığını sancak idari sorumlusu olarak kaymakam üstlenmekteydi.

Kürdistan Eyaleti kurulduktan sonra Anadolu Ordusu Osman Paşa’nın önerileriyle gerekli yerlere atamalar yapıldı. “...Diyarbekir defterdarı olup bu defa yine oraya kaymakam nasb olunan Süleyman Paşa Diyarbekir’e, Van valiliğine “...el-ân Van kaymakamı bulunan saadetliü Mustafa Paşa’ya ihâlesi...”¹⁵, “...Cizre ve Bohtan ve Mardin kazaları dahi birleştirilerek kaymakamlığının el-halütü-hazihi Van Kaymakamı bulunan saadetliü Mustafa Paşa’ya ihale olunması...”¹⁶, kararları alındı. Yine aynı şukkada “...Diyarbekir sancağı kaymakamlığının on yedi bin beş

¹¹ BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ (BOA), A.DVN, Dosya: 136, Gömlek No: 82, 5 Nisan sene 1275 tarihli belge.

¹² Bulduk, s. 176.

¹³ Özcoşar, *Bir Taşra Kenti Mardin*, s. 31.

¹⁴ Çadırcı, s.8.

¹⁵ BOA, İ.MSM 51/1310.

¹⁶ BOA, A.MKT. 103/64.

yüz kuruş maaşla uhde-i Şerifelerine tevcih ve ihalesi...¹⁷” ile kaymakam maaşları on yedi bin kuruş olarak belirlenmişti.

1864 Vilâyet Nizamnamesiyle beraber sancakların yönetimi kaymakamdan alınıp mutasarrıfa bırakılmış, kaymakam da kazanın mülkî âmiri olmuş ve genellikle Mektebi Mülkiye mezunları arasından seçilmiştir. Tanzimat döneminde zaman zaman görevlerini kötüye kullanan kaymakamlar istenilenden fazla vergi toplamamaları, bazı aşiret reislerini kayırmaları “...*Bayezid ve Kars sancakları kaymakamları dahi dakayık-ı efkar ma’delet seniyyeye vakıf olmayarak aşayir-i merkumeden yekdiğeri tahaddi ve tecavüzi harekete ve sair guna uygunsuzluğa cesaret eyledikleri...*”¹⁸ vb. yolsuzluklar hususunda uyarılmışlardır. Ayrıca Siirt kaymakamı “...*mumaileyh Kamil Bey güya sahabet-i çakeri tahtında olup pek çok fenalığı vuku bulmuş... keşide keşide eyledikleri telgrafların tekrarı ve şikayet-i meccuse üzerine vuku bulan...*” hareketlerinden dolayı şikayet edilir. Buna cevaben “...*Siird kaymakam-ı sabıkı Kamil Bey hakkında Bab-ı Âlî’ye gelmiş olan şikâyetnamelerin bazı ibarâtı üzerine...hüsn ifa-yı levazım-ı memuriyete itina ve ihtimam olunması emr u ferman buyurulmuş...*”¹⁹ denilerek Siirt kaymakamı Kamil Bey uyarılmıştır.

Diyarbakir Sancağı Kaymakamları:

1848 Vecihi Paşa²⁰, 1848 Süleyman Paşa²¹, 1848 Mustafa Raif Efendi²², 1848 İsmail Paşa²³, 1850 Ahmed Paşa²⁴, 1850 Abdülkerim Nadir²⁵, 1852 Hamid Paşa, 1853 Ragıp Paşa²⁶, 1858 Es-Seyyid Mahmud²⁷, 1864 Mustafa Bey²⁸.

¹⁷ A.MKT 103/28.

¹⁸ BOA, MVL, 227/4.

¹⁹ BOA, A.MKT.MHM 364/44.

²⁰ BOA, İMM 51/1310.

²¹ BOA, A.MKT 122/42, 1264.

²² BOA, A.MKT 139/67.

²³ BOA, A.MKT 122/42.

²⁴ Salnâme-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, Def’a 4, Sene 1266.

²⁵ BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ (BOA), Dosya, C. DH 113, Gömlek No: 5647, 11 Zilkade 1267 tarihli belge.

Mardin Sancağı Kaymakamları:

1848 Mustafa Paşa²⁹, 1850 Mustafa Paşa, 1850 Selim Ağa, 1856 Cemal Paşa, 1861 Mehmed Nâzım Paşa, 1862 İsmail Efendi, 1863 Ali Ağa, 1864 Abdullah Efendi, 1864 Ziya Paşa, 1864 Arslan Paşa, 1867 Mahmud Paşa³⁰.

Van Sancağı Kaymakamları³¹:

1847 Mustafa Paşa³².

1848 Mehmed Reşîd Paşa³³.

Muş Sancağı Kaymakamları:

1848 Şerif Bey³⁴, 1849 Behlül Paşa³⁵, 1849 Ahmed Ağa, 1852 Necib Efendi, 1852 İshak Paşa³⁶, 1858 Edhem Paşa³⁷, 1855 Şerif Ağa, 1867 Mahmud Paşa³⁸.

Siirt Sancağı Kaymakamları:

1852 Kenan Paşa, 1854 Veli Ağa, 1860 Mehmed Paşa, 1863 Abdi Efendi, 1866 Âlî Kâmil Bey³⁹, 1863 Rıza Paşa⁴⁰, 1864 Kamil Bey⁴¹, 1863abdülkadir Bey⁴², 1865 Reşîd Efendi⁴³.

²⁶ 1266-1269 arasındaki tüm salnâmeler.

²⁷ BOA, MVL.588/48.

²⁸ BOA, A.MKT.MHM 333/43.

²⁹ BOA, A.MKT. 103/64, 1263.

³⁰ 1266-1283 arasındaki tüm salnâmeler.

³¹ 1849 yılında Van Sancağı Hakkari Eyaleti'ne bağlandığı için diğer kaymakamlar buraya alınmadı.

³² BOA, MVL 227/4, 1266.

³³ BOA, İ.M.M. 51/1310.

³⁴ BOA, A.DVN 37/69.

³⁵ BOA, MVL 227/ 9.

³⁶ 1266-1268 arasındaki tüm salnâmeler.

³⁷ BOA, HR.MKT 286/9.

³⁸ 1271-1283 arasındaki tüm salnâmeler.

³⁹ 1268-1282 arasındaki tüm salnâmeler.

⁴⁰ BOA, A.MKT.MHM 271/46.

⁴¹ BOA, A.MKT.MHM 323/69.

⁴² BOA, A.MKT.MHM 271/46.

⁴³ BOA, A.MKT.MHM 364/44.

3.1.3. Defterdarlar

Osmanlı Devleti'nde maliye için defterdarlık tabiri kullanılırdı. Devletin merkezi teşkilatı Avrupa'da olduğu gibi bakanlıklara ayrılırken, defterdarlıkların yerine maliye nezareti kuruldu. Tanzimat ilan edildikten hemen sonra eyalet ve sancaklarda maliye işlerini yürüterek vergilerin doğrudan hazine adına toplanması için bu görev muhassıllara verilir. Bu yeni uygulama olumlu sonuç vermediği için 1842 yılında kaldırılır ve iltizam usulüne geri dönülür⁴⁴.

Eyaletlere gönderilen defterdarların görevleri arasında; sikkelerin ayarı ve hazine muamelesinin defterlerini tutmak, vergi, aşar ve diğer hazine gelirlerinin neler olduğunu nerelerden alınacağını hangi defterlere yazılacağını gibi konular vardı⁴⁵.

Kürdistan Eyaleti'nin kurulmasının hemen ardından,

“...Kürdistan Eyaleti'nin idâre-i umûr-ı mâliyesi için birinin defterdar ta'yîni lâzım gelerek her şey yeniden yapılacağı cihetle muktadir bir zâtın lüzûmu derkâr olup, Erzurum defterdârı Tevfik Efendi usûl-i mâliyeye vâkıf olarak hakkında müşîr-i müşârünileyhin dahi hüsn-i şahâdeti vukû' bulmuş olduğundan ehemmiyet-i me'mûriyetine ve emsâline tatbîkan rütbe-i ulanın sınıf-ı sânisî ihsânıyla mumaileyhin kürdistan eyaleti defterdarlığına...”⁴⁶

Erzurum defterdarı Tevfik Efendi ula rütbesi yükseltilerek eyalet defterdarlığına getirildi. Kürdistan Eyaleti'ne atanan Defterdarın maaşı yirmi bin kuruştu⁴⁷.

“...Bu defa Kürdistan eyaleti defterdarlığına memur ve tayin buyurulan Erzurum defterdarı sabık Tevfik Efendi aktar-ı Hicaziye muhafazasına memur asakir-i nizamiye-i şahane yoklamacısı Elhac Ata Efendi vücuhla mahal-i refet ve şayan-ı refet ve inayet olduklarına binaen şeref-sunuh buyurulan emr ve irade-i ihsan-ı âlîdecenab-ı şehinşahimucebinceavattf-ı aliye-i mülukane ve avarız-ı behiyye cihan-baniden mumaileyh Tevfik Efendi'ye rütbe-i evveli sınıf-ı sanisi Hacı Ata Efendi'ye rütbe-i salise tevcih ve ruus-u hümayunları ita olundu...”⁴⁸

⁴⁴ Çadircı, 227-228.

⁴⁵ Mübahat S. Kütükoğlu; “Defterdar”, Cilt IX, DİA, İstanbul 1999, s. 94-96.

⁴⁶ BOA, A.MKT 103/64

⁴⁷ BOA, İ.MSM 51/1310.

⁴⁸ BOA, A.DVN 31/3.

Kürdistan Eyaleti Defterdarları

1848 Süleyman Paşa⁴⁹, 1849 Hüseyin Esad Bey⁵⁰, 1849 Tevfik Efendi⁵¹, 1849 Mehmed Efendi⁵², 1850 Necib Efendi⁵³, 1855 Nüzhet Efendi⁵⁴, 1854 Hamid Hüseyin⁵⁵, 1854 Salih Bey⁵⁶.

3.1.4. Müftüler (Molla)

Osmanlı Devleti'nde yönetici sınıfından olmamakla birlikte şehir yaşantısında sözü geçen saygın kişilerden birisi de müftüdür. Müftüler devletin merkezinde bulunan ve ulamanın başkanı durumunda olan Şeyhülislamın devlet ve hükümet merkezinde gördüğü işleri, eyalet ve sancak merkezi olan büyük kentlerde gören kimselerdi. Yöneticilerin, kadının veya halkın çözemedikleri dini bir mesele ortaya çıktığında ya da sorunlarına din bakımından destek sağlamak istediklerinde müftülere başvururlardı⁵⁷. Görüşleri istenen konuda müftüler Hanefi fikhını esas alarak fetva verirlerdi⁵⁸. Ama Kürtlerin çoğunluğu Şafii mezhebine bağlı oldukları için genellikle Şafii mezhebine göre fetva verilirdi. Bunun için fetvayı isteyen ücret alır ve geçimini bu ücretlerle sağlardı⁵⁹. Müftüler fetva verme dışında buldukları şehrin ileri gelen kişileri arasında yer alırdı. Osmanlı Devleti'nde müftüler genellikle "*Hanefi*" fikhına göre fetva verirlerdi; ancak Kürdistan halkının ekseriyeti "*Şafii*" mezhebine bağlı oldukları için fetva verirken Şafii mezhebine göre fetva verirlerdi.

Kürdistan Eyaleti kurulduktan sonra, Kürdistan'ın büyüklüğü göz önüne alınarak şer'i işler için mahreç rütbesinde, molla/müftü atandı.

⁴⁹ BOA, A.MKT 103/28.

⁵⁰ BOA, A.MKT. 158/8.

⁵¹ BOA, A.DVN 37/69.

⁵² Salnâme-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, Def'a 3, Sene 1265.

⁵³ BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ (BOA), C.ML, Dosya: 25425

⁵⁴ BOA, C.ML 25425. 8

⁵⁵ Salnâme-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, Def'a 3, Sene 1275.

⁵⁶ Salnâme-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, Def'a 3, Sene 1270.

⁵⁷ Çadircı, s. 91-92.

⁵⁸ Fahrettin Atar, "Fetva", DİA, İstanbul, 1995, Cilt XII, İstanbul 1995, s. 488.

⁵⁹ Çadircı, s. 91-92.

“...kürdistan eyâletinin cesâmetine nazaran veli-ni‘met efendimizin eser-i himmet-i seniye-i mülûkâneleri olduğuna alâmaten umur-ı şer‘iyyenin tarik-i ilmiyede mahrec i‘tibâriyle yeniden bir mansıb ittihaz olunması münâsib olacağından ve işbu fütûhât-ı celîle-i cenâb-ı hilâfet-penâhîden tarik-i ilmin dahi hisse-yâb-ı âtifet olması şân-ı mekârim-nişân-ı hazret-i cihânbânîye şâyân görüldüğünden bu suret dahi emr u ferman-ı cenâb-ı zıllullahiye tevâfuk ettiği hâlde taraf-ı vâlâ-yı meşihat-penâhîden bir müteşerri‘ ve müteverri‘ zâtın intihâbıyla kürdistan mollası nasb ve ta‘yin olunması ve leffen arz ve takdîm kılanan pusula da gösterildiği vechile kürdistan eyâletinin cesâmetine ve me‘mûriyetinin ehemmiyetine göre maaşu dolgunca olmak lazım geleceğinden...”⁶⁰

Kürdistan Mollasına, bölgesine dâhil kazaların naiblerini tayin ederek o cihetle mahallî gelirlerinden başka, yardım olarak iki bin beş yüz kuruş maaş tahsis olunmuştu⁶¹.

Kürdistan Eyaleti Müftü/Mollaları:

1860 Es-Seyyid Mehmed Bahaüddin⁶², 1848 Mehmed Efendi⁶³, 1849 Trabzonlu Mustafa Efendi⁶⁴, 1862 Es-Seyyid Abuzer, 1863 Es-Seyyid Abuzer⁶⁵.

3.1.5. Kadılar ve Naibler

Osmanlı Devleti’nde beylik döneminden beri fethedilen yerlere hukuku temsilen bir kadının, idareyi temsilen bir subaşının tayini yerleşmiş bir gelenektir. Osmanlı kadısı İslâm devletleri içinde özgün bir yeri olan adliye ve mülkiye görevlisidiler ve kadılar daha çok kaza işlerine bakarlardı⁶⁶.

Osmanlı Devleti’nde hukukla ilgili bütün sorunlar, İslam hukukunun öngördüğü kurallar çerçevesinde şeriat mahkemelerinde görüşülüp sonuçlandırılmaktaydı⁶⁷. Kadılar da bu şeriat mahkemelerinin bir nevi başkanı gibiydiler. Cezaları uygulayan kadılar, şeriatı uygulamakla görevli, içtihatlarında tamamen serbest birer devlet memuruydular. Hüküm ve kararlarında hiç kimseye

⁶⁰ BOA, İ.MSM 51/1310-4.

⁶¹ Sevgen, BTT, Cilt II, S. 16 s. 46.

⁶² BOA, MVL 665/27.

⁶³ MVL 665/27.

⁶⁴ BOA, A.DVN 47/43.

⁶⁵ MVL 665/27.

⁶⁶ M. Zeki Pakalın, Cilt II, s. 121.

⁶⁷ Çadırcı, s.40.

danışmak mecburiyetinde değildirlir⁶⁸. Fakat Şer'i mahkemede verilecek bir karar için Diyarbakır'daki kadı ve naibler “*ber-nehc-i ser'ihakkaniyet vechiyle terafü'-i ser'-i serîf ederek*”⁶⁹ şeklinde adaletli davranmaları ve verecekleri kararlarda taraf tutmamaları konusunda uyarılmışlardır.

Osmanlı kadılarının diğer görevleri arasında; yol, köprü, çeşmelerin tamiri ve erzak temininin başlıca sorumlusu kadıdır. Yangın ve deprem zamanlarında, ordu sevkıyatı, donanma inşası gibi olağan üstü durumlarda acilen inşaat işçi ve kalfası ve ustası şevki, malzeme sağlanması için kadılara emir verilirdi. Avarız vergilerinin toplanması, sefer zamanında gerekli okçu, kürekçi, beygir temini, bunların nakli için iskelelerde at gemilerinin hazırlanması kadıların görevlerindedir. Kadı ordunun tahıl, saman ihtiyacını karşılar ve konak yerlerine sevk ederdi⁷⁰. Kürdistan'da ise Aşiret mollalarına kadı yetkisi vererek, kendi içlerinde bir yargı sistemi oluşturmuşlardı⁷¹. Aşağıdaki örnekte gördüğümüz gibi eyalet valisine maaşlar ile ilgili bir emirname geldiği zaman aynı emirname eyalet kadısına gelirdi.

*“Kürdistan eyaleti valisi Esad Paşa'ya ve defterdarı rical-i devlet-i âliyeden Mehmed Tevfik Efendi'ye ve Kürdistan kadısına ve Muş Kaymakamı Şerif Bey'e ve Bitlis naibine ve saire meclis-i tahaffuzdan takdim olunan bir kıta defter natık olduğu üzere Bitlis karantina müdürlüğüne bin kuruş maaş ile Muş karantina müdürü sabık Aziz Ağa ve sekiz yüz kuruş maaş...”*⁷².

Birini temsil etmek, bir makamın sorumluluğunu asıl sahibi yerine geçici bir zaman için yerine vekil olarak bakan kimseye “*naib*” denirdi⁷³. Naibler, medrese eğitimi alarak özellikle fıkıh alanında kendi kaza dairesinde ihtilafları çözebilecek bir seviyede tahsil görmüş ilmiye mesleği mensubu kimselerdi. Naibler görevli oldukları yerlerde toplumun ceza hukuku ve medeni hukuk ile ilgili davalarına bakarlardı.

⁶⁸ Münir Atalar, “Şer'îye Mahkemelerine Dâir Kısa Bir Tarihçe”, A.Ü. İ.F. İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi, Cilt IV, Ankara 1980, s. 309.

⁶⁹ Ramazan Günay, XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır'da Sosyal Ve Ekonomik Hayat (Ahkâm Şikâyet Kayıtlarına Göre), Erciyes Üniversitesi sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ağustos- 2009. s. 42.

⁷⁰ Fahrettin Atar, İlber Ortaylı, “Kadı”, DİA, . Cilt XXIV, İstanbul 1989, s. 67.

⁷¹ Özcoşar, *Bir Taşra Kenti Mardin*, s. 58.

⁷² BOA, A.DVN 37/69-1

⁷³ Çadırcı, s. 40.

Osmanlı adli teşkilatında kadı yardımcısı ve vekili olan naib kadı tarafından belirlenir, Anadolu ve Rumeli kazaskeri tarafından tasdik edilirdi. Yeni fethedilen yerlere idareyi temsilen sancak beyi veya subaşı, hukuku temsilen kadı ya da naib tayin edilmesi bir fetih geleneği⁷⁴. Kürdistan Eyaleti kurulduktan sonra, Diyarbakir kadıları tarafından atanan naibler genellikle Mardin'den veya belgelerin ifadesiyle “*Mardin ulemasından*” tercih ediliyordu; fakat *Kürdistan Eyaleti'nin cemi' kazalarının nevabi tevabi Diyarbakir niyabetinden tayin olunmakta olduğundan*⁷⁵ atamalar Diyarbakir'den yapılıyordu. Görev süreleri bir yılla sınırlandırılan naiblerin bu süre bittikten sonra tekrar görevlendirilmeleri mümkün olduğu gibi, eyalet içinde herhangi bir yerin naibi değişir veya hakkında şikâyet olursa süreleri dolmadan görevden alındıkları da olmuştur⁷⁶.

22 Muharrem 1264 tarihinde Mevleviyet'e tayin olunan Ahmet Efendi'nin kaza naiblerine bildirilmesini gösteren belge:

“... Teşrifati-i divan-ı hümayun saadetli efendi odasına, Beyaz üzerine musammem sadır olan ferman-ı âlî ve müteallik buyrulan irade-i seniye-i şahane mantuk-ı münifi üzere saye-i muvaffakiyet-vaye-i hazret-i mülkdaride bu defa teşkil buyurulan Kürdistan eyaleti tarik-i ilmiyeden muhrec itibariyle yeniden bir münasib ittihaz olunarak eyalet-i mezkurenin dâhil hükümeti olması lazım gelen kazalar naiblerine nasb etmek üzere müderrisinden Kadimizade Ahmet Reşid Efendi canib-i meşihat-penahidenbi'lintihab eyalet-i mezkure mevleviyetine memur ve tayin buyurulmuş olduğunu mübeyyinbaferman-ı müşiri teşrifati-i divan-ı hümayun saadetlü efendi odasına işbu ilmu haber verildi...”⁷⁷.

Kürdistan Eyalet Kadıları:

1865 Abdullah Efendi⁷⁸, 1867 Âşir Efendi⁷⁹.

⁷⁴ Casım Avcı, “Naib”, DİA, Cilt XXXI, İstanbul 2006, s.311.

⁷⁵ BOA, A.MKT.MHM 357/41-1.

⁷⁶ Özcoşar, *Bir Taşra Kenti Mardin*, s. 58.

⁷⁷ BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ (BOA), A.TŞF Dosya: 3, Gömlek No: 100, 22 Muharrem 1264 tarihli belge

⁷⁸ BOA, MVL.1051/36.

⁷⁹ Salnâme-i Devlet -i Aliye-i Osmaniye, Def'a 22, Sene1284, s. 93.

Kürdistan Eyalet Naibleri:

1853 Mustafa İzzet⁸⁰, 1862 Abdül Muin Efendi, 1862 Esbak Abdullah Efendi, 1862 Osman Efendi, 1862 Mehmed Fevzi Efendi, 1862 Es-Seyyid Mustafa Zeki, 1862 Emin Efendi, 1862 Es-Seyyid Fevzi Hedayallah Efendi, 1862 Es-Seyyid Ahmed Ragıb, 1862 Ahmed Şevki Efendi, 1862 Mustafa İzzet, 1862 Mehmed Derviş Efendi⁸¹.1863 Seyyid Mustafa Zeki⁸²,

3.2. Kürdistan Eyaleti'nde Meclisler

Osmanlı Devleti'nin yaşadığı iç sorunlara Avrupalıların müdahale etmesi sonrasında idari yapılanmasında meclisi sisteminin daha da gelişmesini sağlayacak bazı düzenlemelere gitmek zorunda kaldı. Avrupalıların müdahalesiyle hazırlanan bu nizamname, Osmanlı devlet adamlarında, benzeri sorunların önüne geçmek için katılımcı yönetimi (*meclisli yönetimi*) yaygınlaştırma eğilimini arttırdı⁸³.

Tanzimat Fermanı'nın uygulandığı eyaletlerde vergilerin belirlenmesinde yardımcı olacak ve bölge sorunlarını tartışıp üretilen çözümleri uygulayacak meclislerin kurulması planlanmıştı⁸⁴. Bu şekilde valilerin ve diğer yetkililerin mutlak otoritesinin sınırlandırılacaktı ve sancaklarda da yöneticilerin yönetim, vergi gibi konularda tek başlarına karar almalarının önüne geçilecekti⁸⁵.

Ocak 1849 yılında Eyaletlerde “*Eyalet meclisleri*” ve sancaklarda “*Küçük meclisler*” kuruldu. Vali, kaymakam, defterdar ve kaza müdürlerinin görevleri yeniden düzenlendi. Sancak/liva meclislerinin başkanlığını sancak idari sorumlusu olarak kaymakam üstlenmekteydi⁸⁶.

⁸⁰ BOA. MVL 268/8.

⁸¹ BOA, MVL 436/2.

⁸² BOA, MVL.588/48.

⁸³ Özcoşar, *Bir Taşra Kenti Mardin*, s. 136.

⁸⁴ Gencer, s. 124.

⁸⁵ Çadircı, *Tanzimat Sürecinde Türkiye Ülke Yönetimi*, Der: Tülay Ercoşkun, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2007, s. 203.

⁸⁶ Çadircı, *Tanzimat Döneminde...* s. 236.

Kürdistan Eyaleti'nin kurulmasından üç yıl sonrasına ait bir takirde “...Kürdistan valisi hazretleriyle defterdarı efendi ve Kürdistan meclisinden dahi öğrenilmesi kuyud-ı hazine-i celileye göre lazımlı olduğundan ol vechile defatir-i merkumenin birer suretleri irsal olunarak...” Kürdistan meclisinden bahsedilmektedir⁸⁷. Aynı yıl Kürdistan Eyaleti Valisi Abdülkerim Nadir'in dahiliye nezaretine gönderdiği bir mektupta;“...Diyarbakir sancağı kaymakamı sabık saadetlü Hacı Ahmed Paşa bendeleri livayı mezkûrda kaymakamlığı müddette kafe-i tahsilât ve medfûâtının muhasebesi meclis-i kebirde ru'yet ve tesviye olunarak lazım gelen defatiri bi'l istishab bu kere Dersaadet'e azimet etmiş...” diyerek muhasebe işlerinin meclis-i kebirde görüldüğünü yazmıştır⁸⁸.

1849 yılında Hakkâri Eyaleti'nin kurulmasıyla beraber;

“...Hakkari ve İmadiye sancaklarıyla Mahmudi kazasının Kürdistan ve Musul eyaletlerinden tefrikiyle birleştirilerek icab eden mahallerine asakiri şahane ikamesiyle hem bunlara kumanda ve nezaret eylemek ve hem de umuru zabtiye ve rabtîyesine itina ve dikkat etmek üzere orduyu hümayunu mezkur feriklerinden ol havalide bulunan saadetlü İzzet Paşa hazretlerine muvakkaten memurin verilerek maiyetine bir küçük meclis teşkil ve tertib olunması ve irade ve umur-ı maliyesi için bir mal müdürü intihab ve nasbı hususlarına bi'l istizan emr u fermanı hümayun cenabı müteallik...”

sancaklar için küçük meclis kuruldu⁸⁹.

Kürdistan Eyalet meclisinde genellikle; askeri konular,“...Kürdistan Meclisinin bir kıt'a mazbatasıyla evrak-ı müteferriası Rahvan kazasında bulunan Yezidî taifesinin 74 senesi kur'alarının icrası sırasında esnan-ı askeriye erbabından altı neferin kur'adan müstesna olmaları için...”⁹⁰ idari konular, “...Siverek'in kemafi's-sabık sancak olup Kürdistan eyaletine ilhak olunması hususuna ba-mazbata mahâzır eyalet-i merkume valisi devletlü paşa hazretlerine ve meclis tarafına ifadelerine mebni...”⁹¹ atamalar ile ilgili konular, “...Kürdistan meclisinin cevaben

⁸⁷ BOA, MVL 328/61

⁸⁸ BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ (BOA), C. DH, Dosya: 113, Gömlek No:5647, 11 Zilkade 1267 tarihli belge.

⁸⁹ BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ (BOA), C.DH, Dosya: 235, Gömlek No: 11743, 16 Cemaziyülahır 1265 tarihli belge.

⁹⁰ BOA, MVL.588/48-7.

⁹¹ BOA, MVL 665/27-3.

tevariüd eden mazbatası dar-ı şura-i askeriyye ledel havale zikrolunan mazbatada râşî oldukları beyan kılınan adamlar...”⁹² imar konuları,

“... Kürdistan eyaleti dâhilinde kâin Kars sancağına tabi Ani şehri mürur-ı zaman ile müşrif-i harab olup derununda vaki’ manastır ve kiliselerin vaz-ı kadim ve heyet-i asliyesi üzere tamir ve termimi şehir-i mezburun ihya ve imarını muceb olacağını Ermeni Patriği muhtarü’l milletü’l mesihiye Agop Likpos? ile meclisi tarafından derbar-ı maadelet-karar-ı mülukaneye niyaz ve istida olunduğuna mebni şeref-bahşa-yı sunuh ve sudur buyurulan ferman-ı celilü’l nişan Kars sancağı meclisine leda şerefü’l vurud ta’zim ve tebcil ile...”⁹³ görüşülmüştür.

3.3. Sosyo-Politik Bir Yapı Olarak Kürt Aşiretleri

Kürdistan’daki aşiretler gerçek ya da gerçek olduğu varsayılan ortak bir ataya dayanan ve akrabalık temelinde örgütlenmiş, ekonomik bütünlüğü olan, kendine özgü bir içyapıya sahip sosyo-politik bir yapıya sahipti. Aşireti oluşturan alt birimleri, aşiretlerin yaşadıkları bölgelere ve etnik kökenlere göre değişik şekillerde tasnif etmek mümkündür. Ancak Osmanlı idari sistemi içinde, genellikle vergilendirme amaçlı olarak yapılan tasnife göre; aşiretler kendi içinde, aşiret (boy) cemaat (oymak) ve mahalle (oba) şeklinde bölümlere ayrılmışlardı⁹⁴. Wadie Jwaideh, “Kürt Milliyetçiliğinin Kökenleri” adlı kitabında Kürtleri aşiret mensubu Kürtler ve aşiret dışı Kürtler diye Kürtleri iki gruba ayırmıştır⁹⁵.

Osmanlı Devleti, Kürtlerin yoğun yaşadıkları bölgeye hâkim olduktan sonra bazı aşiretler kendi istekleriyle yerleşik hayata geçtiler bazıları ise hükümet yetkililerinin zorlamasıyla yerleşik hayata geçtiler. Yerleşik hayat geçen aşiretler tarım ve hayvancılıkla uğraştılar. Osmanlı Devleti’nin, iskân politikası olarak adlandırılan bu çabası aslında merkezileşme çabalarının bir neticesiydi. Osmanlı’nın kuruluş döneminde iskân faaliyetleri, fethedilen yeni bölgelerde boşalan nüfusun yerine devlete bağlı nüfus oluşturma amacı taşımaktaydı.

17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ise bozulan iç düzeni tekrar sağlamak amacıyla göçebe aşiretlerin, iskân faaliyetleri ile sistematik olarak yerleşik hayata

⁹² BOA, MVL.588/48-6.

⁹³ BOA, A.MKT. 214/84-4

⁹⁴ Bruinessen, Ağa, Şeyh, Devlet, s. 82-83.

⁹⁵ Wadie Jwaideh, s. 71.

geçmeleri amaçlandı⁹⁶. Fakat Kırım Savaşı sebebiyle devletin aşiretlerin ıslahı çalışmalarına ara vermek zorunda kalındı; çünkü savaşın başlamasından hemen önce Kürtlerle yine yakından ilgilenmeye başladılar. 1 Temmuz 1854 tarihine kadar, harp ilan edildiği esnada Ruslara sadakat gösteren Kürt aşiret reislerine, hudut ötelerinde Kürtlerin harekâtını yönlendiren gizli ajanlara ve çeşitli aşiret reislerine olmak üzere toplam 2150 altın sarf edildi. Bütün bunlara rağmen harp ilan edildiği zaman Osmanlı-Rus hududundaki birçok aşiret Osmanlı ordusuna katılarak Ruslara karşı savaşmıştır. Osmanlı ordusunun zayıf düştüğü cephelerde, mal-mülk ve arazilerinin elden gitmesinden korkan bazı Kürt aşiretleri Ruslara itaatlerini bildirmek zorunda kalmıştır. Bu aşiretlerden bazılarının reisleri Ruslar tarafından çeşitli hediyelerle taltif edilmişler ve Rus harekâtına yardım vaadinde bulunmuşlardı⁹⁷.

Bunun bariz bir örneğini Kürdistan Eyalet Valisi es-Seyyid Mustafa'nın sadarete gönderdiği bir arizada görüyoruz. Buradaki amacı göçebe Kürt aşiretlerini hem yerleşik hayata geçmelerini sağlamak hem de onları iskân edip kontrol altına almaktır.

“Makam-ı âlf-i müsteşari-i cenab-ı sadaret-i uzumâya

Çendaded kazanın teşebbüsat-ı hayriye olarak ne vechileimarâtına teşebbüs eylediğim mukaddem ki maruzatımda arz-u beyan olunmuştu Şarkiyat aşiretinin dahi ne suretle iskânlarına ağaları Mustafa Ağa taahhüd eylediğini ve teferruat-ı sairesinimutazammın tanzim kılınan arıza-i acizanemleffen maruz-ı huzur-ı ali-i rahimaneleri kılınmıştır...”⁹⁸.

1839 yılından itibaren Osmanlı Devleti yavaş yavaş zengin aşiretlerin yerleşik hayata geçmeleri için daha çok çaba sarf etti ve onlarda vergi vermelerini istedi⁹⁹. Devlet böylece, savaşa katılmayı veya askere gitmeyi reddinkilerinde onları daha iyi denetlemek ve cezalandırmak amacıyla bu yola başvurdu¹⁰⁰. Çıkarılan bir takım tapu kanunlarıyla köylülere topraklar verildi. Osmanlı toprağı aşiretlerin yapısını çözmek

⁹⁶ Özcoşar, *Bir Taşra Kenti Mardin*, s. 99.

⁹⁷ Fatih Ünal, “Rusların Kürt Aşiretlerini Osmanlı Devleti’ne Karşı Kullanma Çabaları”, *Karadeniz Araştırmaları*, Cilt V, Sayı: 17, Bahar 2008, s.133-152.

⁹⁸ BOA, A.MKT. MHM 303/85.

⁹⁹ Özcoşar, *Bir Taşra Kenti Mardin*, s. 99.

¹⁰⁰ Cengiz Orhonlu, “*Osmanlı Devleti’nde Aşiretlerin İskânı*”, Eren Yayıncılık, İstanbul 1987, s. 102-112.

yönünde politikalarında önemli bir araç olarak görüyordu¹⁰¹. Kürdistan Osmanlı hâkimiyetine girdikten sonra aşiretler kayıt altına alınmıştır. Kürdistan'da kayıt altına alınan bazı Kürt aşiretleri:

Caf, Bekran, Tevâlaani, Yenkunan¹⁰², Hasnanun¹⁰³, Milli, Kiki, Vardan, Şammar, Tay, Hecer, Halcan, Dekor, Cubur¹⁰⁴, Zeybar, Servân, Piredost, Kürdi, Şemdinan, Mezûrî-i Bâlâ, Deykani, Benruh, Pervâri-i Balâ, Heriki, Hortuşî¹⁰⁵, Bizeki ve Şeyh Bizuni, Batlu, Hindilü, Bölük, Çekeni, Gülabi, Çölek, Mehmed Kurs, Karakeçili, Kulu Behramki, Kadiyan, Melikan, Halan, Cemaleddinlü, Sarilü, Beydanlü, Lek, Sürgüciyan, Millili-Akkeçilü, Millili-Karakeçilü, Mişki (Mişkin), Dinayyi, Şah Nasibi (Nusaybin'de), Duraçlu, Behramki, Brazi (Savur'da) aşiretleri¹⁰⁶.

3.4. Kürdistan'da İdari Problemler

Tanzimat'ın Kürdistan'da uygulanmasıyla birlikte, merkezi otoritenin gücünü artırma çalışmalarına hız verildi. Bu çalışmaların dayandığı iki temel nokta vardı; asker ve vergi toplanması. Maliyenin merkezi denetime bağlanması, yerel meclisler kurularak kadı yerine idari görevlilerin başkanlığında görev yapması ve bu meclislere gayrimüslimlerin de katılması, yerel idarenin ayan ve eşraf etkisinden kurtarılarak merkeze daha fazla bağlanması, merkezileşmek adına Tanzimat'la birlikte getirilen yeniliklerdi. Ancak, Kürdistan'daki bu yeniliklerin uygulamaların önünde yüzyılların birikimiyle oluşmuş engeller vardı. Vergi sorunun çözülmesi için Tanzimat'ın getirdiği en önemli yenilik iltizam sisteminin kaldırılması idi. Ancak yeni vergilendirme sisteminin oluşturulamaması, mal varlıklarının tespitiyle ilgili

¹⁰¹ Nejat Abdulla, s. 80-81.

¹⁰² BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ (BOA), YB.04. OAK. Dosya: 6, Gömlek No: 59, 14 Şevvâl 1268 tarihli belge.

¹⁰³ BOA, HR. MKT 284/86.

¹⁰⁴ BOA, MVL.606/66.

¹⁰⁵ BOA, BOA, A.MKT.UM, 11/73.

¹⁰⁶ Özcoşar, *Bir Taşra Kenti Mardin*, s. 99.

sayımların tamamlanamaması, kadro ve alt yapı yetersizliği gibi sebepler iltizamın kaldırılmamasına sebep oldu¹⁰⁷.

İltizamın kaldırılmayışı sadece mali alanlarda sorun oluşturmuyordu aynı zamanda Kürdistan'da yerel güçlerin mültezimlikleri ellerinde tuttıkları bölgelerde, merkezi otoritenin etkinliğini de sınırlıyordu. Örneğin 1847'de Araban ve Tay aşireti şeyhleri hala Mardin kaymakamlarıyla vergi gelirlerinden kaynaklanan alacak-verecek sorunlarını halletmek için uğraşıyorlardı. 1860'da Şeyhan nahiyesinin iltizam gelirleri, aynı zamanda aşiret reisi olan mültezimler arasında mücadeleyle sebep oluyordu. Tanzimat sistemi uygulanıyor olmasına rağmen, Kürdistan'da vergi toplama halen yerel güçlerin denetimindeydi. Kaymakamlarla birlikte mal başkâtibi gibi mali işlerden sorumlu memurlar atanırken kent dışından birilerinin tercih ediliyor olması da bu durumu değiştirememiştir¹⁰⁸.

Tanzimat'ın uygulanmasıyla beraber Kürdistan'a ve civar bölgeye atanan valilere verilen talimatta, valilerin, Tanzimat icabınca maaşı ile idare edip kimseden bir kuruş akçe almaması, hak ve hukuka riayet etmesi istenmişti. Aynı zamanda vergilerin zamanında toplanıp Erzurum Eyaleti Mal Sandığı'na göndermesi ve her bir hususta Erzurum Valisi'nin iznini alarak hareket etmesi yönünde uyarılmışlardı; fakat valiler ve diğer devlet görevlileri zaman zaman yolsuzluklara karışarak ve başlarına buyruk hareket etmişlerdi. Halk tarafından sadarete mektup yazılarak şikâyet edilmişlerdi. Tabii ki bu şikâyetler sadarete ulaşır ulaşmaz, yolsuzluk yapan ve başına buyruk hareket eden devlet memurları hemen azledilirlerdi¹⁰⁹.

Askere alma işlemlerinde de başarı elde edilememiştir. Bölgede merkezi otoritenin tesisi için ön şart asayişin teminiydi. Bunun için bölgede merkezi otoriteyi temsil edecek bir askeri güce ihtiyaç vardı. Ancak redif birlikleri teşkilatlandırılırken, bölgedeki yerel güçlerden faydalanmak zorunda kalınmıştı. Mardin kaymakamı Cizre Piyade yüzbaşılığı görevini Daşı aşiretinden Hacı Timur Bey bin Fettah Bey'e

¹⁰⁷ Özcoşar, *Bir Taşra Kenti Mardin*, s. 89-90.

¹⁰⁸ BOA, MVL.606/66.

¹⁰⁹ Gencer, s. 32.

vermişti. Bu durum yerel güçlerin bölgedeki etkinliğiyle birlikte birbirleriyle mücadelelerini de arttırmıştı¹¹⁰.

1860 yılında Kürdistan valisi, merkeze gönderilen bir yazıda “*Kürdistan Eyaleti'nin nazik kıtası olan Mardin sancağı*”ndaki asayişsizliğin önlenmesi için Diyarbakir’de bulunan nizamiye askerinin iki bölüğün bölgeye gönderildiği ve asayişin sağlandığı bildiriliyordu¹¹¹. Ancak 1861’de Şammar Aşireti’nin Siverek, Diyarbakir, Mardin, Cizre, Musul, Kerkük ve Bağdad havalisinde giriştikleri “emval ve eşya ve hayvanatı gasb” ve “katl-i nüfus” hareketleri Kürdistan valisinin bildirdiği gibi asayişin sağlanamadığını göstermektedir. Bu olaylar karşısında Bağdad valisi Diyarbakir ve Harput eyaletlerinde bulunan muvazzaf askerlerin bölgeye gönderilmesini talep ediyordu. 1862’de Asâkir-i Redif Piyade Altıncı Alayı’nın Dördüncü Taburu İkinci Bölüğü yüzbaşısı bölgede eşkıya arama faaliyetlerinde bulunuyordu¹¹².

Bu dönemde, gayrimüslimlerinde taraf olmasıyla, asayiş problemlerinin profilinde bir değişiklik yaşanıyordu. Bedirhan Bey isyanıyla bölgede, Batılı devletlerin desteğini alabileceklerini ve uluslararası kamuoyunda kendilerine yönelik bir hassasiyet oluştuğunu gören gayrimüslim cemaatler ilk kez bu dönemde bölgedeki güç unsurlarının çatışmalarına müdahil olabilecekleri bir ortamın oluştuğunu düşünüyorlardı. 1860’ta Mardin taraflarında “*tebaa-i gayrimüslim ve Müslim beynlerinde*” meydana gelen emniyetsizlikten dolayı bölgede asayişin sağlamak üzere gerektiği kadar asker sevk edilmesi, Anadolu Ordusu Hümayun Müşiri Abdülkerim Paşa’dan isteniyordu¹¹³. Bölgeye asker sevkinin sebebi; “*Mardin’in cebel tarafında bulunan nevahi de meskûn Kiki Aşireti ağası Eyub ve Milli aşireti ağası Şeyhmus ağaların öteden berü meşâyih-i Arabân ianeleriyle ahali hakkında bir takım mezalim ve teaddiyat ibtidarları*”dır. Bölge halkına yaptıkları zulümler hem şahitlerce hem de “*evrak üzerinde sabit olmasından*” bu kişileri

¹¹⁰ Özcoşar, *Bir Taşra Kenti Mardin*, s. 90.

¹¹¹ B.O.A., MKT.UM. 438/25.

¹¹² BOA, MKT.UM. 546/6.

¹¹³ B.O.A., MKT. UM. 440/48.

yargılanıp, bu aşiretlerin Koçhisar ve Dara'da iskân edilip aşiret ağaları yerlerine nevahi müdürleri tayin edilmesi Kürdistan valisine emredilmektedir¹¹⁴. Bu belgeden bir yıl sonraki bir başka belge olayların henüz sona ermediğini ortaya koymaktadır. Bu belgeye göre sebep; “*Kürdistan Eyaleti dâhilinde kain Mardin ve Cizre ve Midyat ve Nusaybin ve Savur kazalarıyla Mardin'in cebel tarafında ve mevaki-i sahrada bulunan Süryani Yakubî taifesinin buldukları mahallerin etrafında bulunan aşâir ve kabâil-i Arabândan gördükleri teaddî*” dir. Süryani Patriği tarafından yapılan bu şikâyete göre, olaylar “*bazı erbab-ı nüfuzun tahriki*” sonucu meydana gelmekte ve olayların önü alınmazsa sadece Süryanilerin değil Müslümanlar dâhil “*bi'l-cümle ol-havali ahalisi terk-i mesken ideceği*” belirtilmektedir. Süryani Patriği tarafından yapılan bu şikâyet üzerine Padişah tarafından, Kürdistan valisi sert ve tehdit dolu bir üslupla uyarılmaktadır: “*Şu uygunsuzluğun seri'an men' ve def'iyle emniyet-i kamilenin istihsaline bakılmadığı takdirde terettub idecek mes'uliyet tamamıyla taraf-ı düsturilerine aid olacağına mebni.*”¹¹⁵.

Tüm bu gelişmeler Kürdistan'da Tanzimat'la birlikte yoğunlaşan merkezileşme sürecinin istenilen düzeyde gerçekleştirilemediğini göstermektedir. Ancak önceki dönemlerle kıyaslandığında yerel güçlerin kent üzerindeki hâkimiyetlerinin azaldığını buna karşılık merkezce atanan yöneticilerin eskiye nazaran daha etkin olduklarını söylemek mümkündür. Asayiş çalışmaları, yoğun bir şekilde devam etmesine rağmen kentin çevresinde tam olarak asayişin sağlandığını söylemek de mümkün değildir. Merkezileşmeyi sağlamanın ön koşulu sayılan asayiş meselesi devletin tek başına çözebileceği bir mesele değildi. Asayişin sağlanması için mutlaka, devleti dikkate alan bir yerel ayağın oluşturulması gerekiyordu. Bu da her dönemde yerel güçlere bazı resmi görev verilmesini zorunlu kılıyordu¹¹⁶.

¹¹⁴ B.O.A, MKT. UM. 445/9.

¹¹⁵ B.O.A, MKT. UM. 499/70.

¹¹⁶ Özcoşar, *Bir Taşra Kenti Mardin*, s. 96.

SONUÇ

16. yüzyılda Kürdistan'ın Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti girmesinden sonraki idarî yapısı, Osmanlı Devleti'nin diğer bölgelere uyguladığı idari yapıdan farklı olmuştur. Kürdistan'ın Osmanlı Devleti'ne bağlanmasının ardından Diyarbekir bir eyalet olarak teşkilatlandırılıp, Bıyıklı Mehmet Paşa Beylerbeyi olarak atandı. Kürdistan'da bulunan Kürt Emirlikleri'nin önemli bir kısmını yeni kurulan Diyarbekir Eyaleti'ne bağlandı. Ancak uygulanan sistem klasik Osmanlı idari sisteminden farklıydı ve Kürt emirliklerine birçok ayrıcalık verilmişti. Bu çerçevede Diyarbekir Eyaleti'nde 3 farklı sancak sistemi uygulandı. Klasik Osmanlı sancak sisteminin yanında özellikle bölgedeki Kürt hanedanlarının varlıklarını devam ettirmelerine olanak sağlayan Yurtluk-Ocaklık ile Hükümet sancakları.

Osmanlı Kanunnamelerinde Yurtluk–Ocaklık ve Hükümet sancaklarının özelliklerinde genel olarak şöyle bahsedilmiştir: Hükümet ve Yurtluk–Ocaklık sancaklar fetih sırasında hizmeti görülen mahalli beylere veya ümeraya tevcih edilmiştir. Hükümet sancaklar mülkiyet, Yurtluk–Ocaklık sancaklar ise arpalık ve sancak hassı yoluyla tevcih olunmuştur. Hükümet sancaklarda tahrir yapılmamaktadır. İçlerinde tımar ve zeamet yoktur. Sancak gelirinin tamamı hâkimlere aittir. Hükümet sancaklarda ümeradan ve kul taifesinden hiçbir fert bulunmamaktadır. Kendi özel askerleri mevcuttur. Yurtluk–Ocaklık sancaklarda tahrir yapılmaktadır. İçlerinde tımar ve zeamet vardır. Azl ve nasb kabul eylemezler. Beyler öldüklerinde veya beylerin hizmette kusurları görüldüğünde, sancaklar evlâd ve akrabalarına verilir, aile dışından kimseye tevcih yapılmaz. Sefer zamanında bağlı buldukları beylerbeyinin emri altında sefer hizmetini eda ederler.

17. yüzyılın ortalarından Osmanlı Devleti, Kürt beylerine verdikleri bu ayrıcalıkları azaltarak bölgeyi doğrudan merkeze bağlamaya çalıştı. Fakat özerk durumunda olan Kürt beyliklerinin sindirilmemesi Kürdistan'da kanunsuzluğa ve düzensizliğe neden oldu. Devletin Kürdistan'ın ulaşılamaz yerlerine nüfuz

edememesi, idare sistemini kontrol edemez hale getirdi. Devlet bu durumu düzeltmek amacıyla kanunsuzluğa düzensizliğe yol açan gurupları cezalandırmak üzere seferlere çıktı ne var ki bu seferler çoğunlukla sonuçsuz kaldı.

18. yüzyılda Osmanlı Devleti resmen birçok emirliğin varlığına son vermiş olsa da, bölgede Kürt hanedanların etkisi tamamen ortadan kaldırılamamıştı. Osmanlı Devleti, klâsik idarî yapısını değiştirmek ve merkezi yapıyı güçlendirmek amacıyla 1839 yılında Tanzimat Fermanı'nı ilân ettiğinde ise bölgede varlığını resmen devam ettiren birkaç emirlik vardı. Tanzimat Fermanı'yla merkezi hükümetin gücünü artırıp, ülkenin ekonomik kaynakları üzerinde merkezi denetim kurmak ve taşradaki yerel güçlerin iktidarlarını zayıflatmak hedeflenmişti. Devlet, Tanzimat'ın ilanıyla birlikte uzak bölgelerde tam olarak hâkimiyet kurmak ve mali kaynakların düzenli bir şekilde merkezi hükümete aktarılmasını sağlamak amacıyla bölgede askeri, siyasi ve mali düzenlemeler yoluna giderken karşılaştığı önemli bir problem de Kürt emirliklerinin tepkisiydi.

Bu tepkilerden en önemlisi, Cizre-Bohtan emiri Bedirhan Bey'den geldi. Bedirhan Bey, Tanzimat'ın ilanı ile birlikte yönetiminde bulunan Cizre ve Midyat'ın Musul vilâyetine bağlanmasına karşı çıkmış ve bu konuda Musul valisiyle mücadeleye başladı. Bölge halkının da desteğini almasına rağmen bu bölgeler Musul eyaletine bağlanınca Bedirhan Bey bunu kabul etmeyerek isyan etti. Ayrıca Hakkâri bölgesindeki Nesturiler ise vergi vermemek için Bedirhan Bey'e karşı isyan etmesi üzerine Bedirhan Bey Nesturîlere karşı savaş açtı. Osmanlı Devleti, 1846 yılında Anadolu Ordusu Müşiri Osman Paşa kumandasında Bedirhan Bey'e karşı hareket geçti. 1847 yılında teslim olan Bedirhan Bey ailesiyle birlikte önce İstanbul'a sonra Girit'e sürgüne gönderildi.

Bedirhan Bey isyanının bastırılıp bölgedeki emirliklere son verilmesinin ardından, Anadolu Ordusu Müşiri Osman Paşa, merkezi hâkimiyetin (asayiş ve kontrolün) sağlanması için bölgede özel ve bağımsız bir eyaletin teşkilini teklif etti. 28 Aralık 1847 yılında, Diyarbekir eyaleti, Van, Muş ve Hakkâri sancakları ile Cizre,

Bohtan ve Mardin kazaları birleştirilerek Kürdistan Eyaleti'ne dönüştürüldü. Yeni kurulan bu eyalet ile bölgede heyecanlı bir ıslahat çalışmasına başlanması planlanıyordu. Meclis-i Vâlâ tarafından Sultan Abdulmecid'e Kürdistan'ın Fatih-i Hakikisi unvanı verildi ve başta Sultan Abdulmecid olmak üzere harekâta katılan bütün askerlere, komutanlara ve hizmeti görülen diğer memurlara Kürdistan madalyası verilerek ödüllendirildi.

Kürdistan Eyaleti kurulurken öncelikle yönetim merkezini değiştirerek bölgedeki güç dengeleri değiştirilmek istendi. Bu amaçla öncelikle İnan ve Rus tehdidi de dikkate alınarak Ahlat kasabası merkez yapılmak istendi. Ancak bu konudaki girişim başarılı olmadı ve tekrar Diyarbekir (Amid) eyaletin merkezi haline getirildi.

Yeni kurulan Kürdistan Eyaleti'ne özel bir konum verilmişti. Özellikle yapılacak ıslahat çalışmaları için yeni eyalet bir merkez olarak görülüyordu. Bu sebeple valiler ve diğer devlet memurları en tecrübeli devlet memurları arasından seçilmesi ve bunların devletin diğer bölgelerindeki memurlardan daha yüksek maaşlar alınmaları gibi kararlar alınmıştı. Büyük bir heyecan ve umutla kurulan eyalet zamanla klasik bir Osmanlı eyaletine dönüştü.

EKLER

EK: 1



1074'te Kaşgarlı Mahmut tarafından çizilen dünya haritasında, Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı bölgeye Kürtlerin ülkesi anlamında "Erdü'l-Ekrad" denilmiştir

EK: 2



Osmanlı Devleti'nin Ortadoğu'daki topraklarını gösteren harita, haritanın tam ortasında كوردستان (Kürdistan) kelimesi bulunmaktadır. (Kürdoloji Çalışma Grubu, Osmanlı Kürdistanı, bgst Yayınları, İstanbul, 2011, s. Kapak Sayfası)

EK: 3



1846 yılında, Bedirhan Bey isyanından sonra Meclisi Hass-ı Vükela tarafından harekâta katılan bütün askerlerin, komutanların ve hizmeti görülen diğer memurların için özel nişanlar verilmek suretiyle hazırlanan Kürdistan Madalyası

BOA, İ.MSM 51/1310-5. Kürdistan Eyaleti'nin kurulmasına dair belge

“Atufetlü efendim hazretleri

Lehü'l hamd mücerred-i himmet bi-himmemat-ı hazret-i şehinşahi eseri olarak bu kere eyadi-i eşkiyadan tahlis ve belki müceddeden feth ve teshirbuyrulmuş olan Kürdistan havalisinin ahval-i atiyesine dair Anadolu Ordu-yu Hümayunu müşiri devletlü paşa hazretlerinin bazı mütalaat ve ifadatı olmağla icabı ba-tezekkür hâk-pây-ı âliye arz ve istizan olunmak üzere evvelki gün devletlü serasker paşa ve Fethi Paşa ve Reis Paşa ve müşarünileyh müşir paşa ve atufetlü nazır efendi ve müsteşar bey efendi hazıratıyla Babialı'de akd etmiş müzakere olunup müşir-i müşarünileyhin evvelki ifadesi Anadolu Ordu-yu Hümayunu'nun merkezi Harput kasabası olarak zaten asker ikamesine şayan bir yer olduğundan başka Ordu-yu Hümayun mezkur dairesinin kenarında olduğuna ve Van Gölü'nün karşı yakasında bulunan Ahlat kasabası ve hevace ve etrafının kabz ve bereketçe asker ikamesine fevaid ve suhulet gösterdiğinden gayrı hasbe'l vaka' daire-i Ordu-yu Hümayunun tamamıyla ortasında ve o cihetle evvelki merkezden ziyade İran ve Rusya hududlarına kurbiyyetde bulunduğu hasebiyle mevaki-i askeriye ile emr-i muhaberede ve her tarafa asker sekinde yesr ve suhûlet olduğuna ve hususen Kürdistan'ın kalbinde olduğundan Ordu-yu Hümayunun reis kuvveti daima pençe-i satvet altında tutulması lazım olan ekradın baş üstünde olacağına binaen kasaba-i mezkurenin bundan böyle Anadolu Ordu-yu Hümayunu'na merkez ittihaz olunması meclis tarafından tensib olunduğu beyanından ibaret olarak bu babda müşir-i müşarünileyhin ifade ve mütalaası malumat-ı mevki'ye ve askeriye üzerine mübtteni olmasıyla muvafık hal olduğu bi-iştibah olup fakat bu keyfiyet umur-ı askeriye müteferri'mevaddan bulunduğu cihetle bir kere dâr-ı şûra-yı askeride müzakere olunarak kararını hâk-pây-ı hümayundan istizanıyla badehu icabına bakılmak üzere müşir-i müşarünileyhin ikinci derecede olan ifadatının yani havali-i merkumenin umur-ı mülkiyesine dair olan mütalaatının müzakeresine ibtidar olunup müşarünileyhin bu babda olan mülahazası dahi bu kere kabz-ı teshire alınmış olan Kürdistan havalisinin temin-i

asayiş ve tesis-i nizamâtı için buranın bir idare-i mahsusa ve müstakile tahtına konularak dirayetli vukûflu bir zata ihale ve tefvîz olunması yani Diyarbekir eyaleti ile Van ve Muş ve Hakkari sancakları ve Cizre ve Bohtan ve Mardin kazaları birleştirilip bir eyalet-i itibar kılınması ve Kürdistan'ın istihsal-i nizam-ı daimesi Ordu-yu Hümayun'la beraber umur-ı mülkiyeye memur olacak zatın iştirak-ı himmetine mütevakıf olduğuna ve bu cihetle eyalet-i cedide-i mezkurenin valisi Merkez Ordu-yu Hümayun'da bulunması fevaid-i külliye muceb olacağından ber vech-i muharrer Ordu-yu Hümayuna merkez olması tasavvur olunan Ahlat kasabasının eyalet-i mezkureye kürsi tayin olunması tasavvurundan ibaret olup fi'l hakika saye-i şevket-vaye-i hazret-i şehinşahide mücerred semere-i muvaffakiyet seniye-i cenab-ı mülukane berekatıyla bir takım mütegalibe ve zalimenin ellerinden kurtarılmış olan havali-i Kürdistan'ın tesis-i nizamât-ı daimesiyle ahalinin temin-i saadet ve asayiş halleri lazımeden olduğuna ve bu dahi zikr olunan yerlerin bir idare-i mahsusa tahtına konulmasıyla hasıl olacağı bedihiyyattan bulunduğu binaen mahal-i merkumenin ol-vechile bir eyalet ittihaz olunarak veli-nimet-i bi-minnet efendimizin Kürdistan'ın fatih-i hakikisi olduklarını mahzar olmak üzere Kürdistan eyaleti tesmiye ve dâr-ı şûra-yı mezkurun mütalaası üzerine zikr olunan Ahlat kasabasının merkez olmasına karar verildiği halde kürsi-i eyalet dahi oranın ittihaz olunması ve bunun idaresine tayin olunacak zatın her cihetle müntahab ve mücerrib olması lazımeden olmağla münasibi lede't teemmül Musul valisi atufetlü Esad Paşa hazretleri dirayet ve iffet ve istikamet ile muttasıf ve çok zamanlar o taraflarda istihdam olunarak ahval-i memlekete vakıf zat olduğundan ve müşir-i müşarünileyh hazretleri dahi hakkında ziyadesiyle hüsn-ü şehadet ederek birlikte bulunacakları cihetle müşarünileyhin memuriyeti için izhar arzu eylediğinden işbu eyalet-i cedidenin müşarünileyhe ihalesi ve bu suret rehin-i tasvib âli buyrulduğu halde Musul eyaletine bir diğerinin tayini lazım gelerek Belgrad muhafazası esbak atufetlü Vecihi Paşa hazretleri dirayetli ve vukûflu vüzerâ-yı azamdan olup eyalet-i mezkure ise şimdiye kadar müstesna olarak idare olunmakta ise de bazı ifadata göre ahali-i memleket Tanzimat-ı hayriyenin icrasını ârzu-ı istidâ ettiklerinden başka

müşarünileyh Esad Paşa hazretlerinin eyalet-i mezkure ahvaline dair bazı iş'aratı sırasında bu maddenin icrası şikkını dahi yazmış ve suret-i icrası meclis-i valada müzakere olunmakta olduğu halde usul-u mezkurenin tesisini ahali-i memleket kemaliyle arzu ve niyaz etmekte olduklarını bu kere müşir-i müşarünileyh hazretleri dahi beyan etmiş olduğuna ve bunun mukaddemki tasmîm ve tasavvuru üzerine mahallinden götürülen varidat defterleri üzerine maliye hazine-i celilesi tarafından tanzim kılınan hülasa mantukunca eyalet-i mezkurenin varidat-ı haliyesi ona dört bin beş yüz bu kadar kise olup bunun dört bin beş yüz bu kadar kisesi taahhüd tahtında mal-ı hazine olarak küsur ona bin kisesi fazla kalıp bunun dahi bazı esbaba mebni iki bin kisesi tenzil edecek olsa dahi yine sekiz bin kise kalarak eğer ki tanzimat-ı hayriyenin icrasında vali ve defterdar ve ketebe ve memurin maaşına hayli akçe gireceği derkar ise de nasıl olsa hazineye yine bir mikdar şey kalacağı ve kalan varidat defterlerinde ise yalnız mukannenât olup elbette bundan başka dahi bazı varidat olacağı cihetle hazine-i celileye hayli menafi' nakdiye hasıl olacağı melulü şöyle dursun Tanzimat-ı Hayriye usulü her yerde mültezim-i âli hazret-i hazret-i şehinşahi olan usul-ı adliyenin tesisi demek olup fevaid-i nakdiye olması bile bunun icrasından geri durulmayacağı bedihi olmasıyla saye-i muvaffakiyet-vaye-i cenab-ı hilafet-penahide eyalet-i mezkurenin daire-i tanzimata idhaliyle müşarünileyh Vecihi Paşa hazretlerinin ol vechile vali nasb ve tayin kılınması ve bir de ber vech-i muharrer Diyarbekir eyaleti teşkil olunacak Kürdistan eyaletine iltihak edeceğinden ve o cihetle muahharan Diyarbekir valisi nasb ve tayin olunan atufetlü Hamdi Paşa hazretleri açıkta kalıp halbuki kendisi daha birkaç gün evvel münasib olmuş iken böyle derhal ma'zuliyeti me'yûsiyetini mucib olacağına ve müşir-i müşarünileyh hazretlerinin ifadesine nazaran Erzurum valisi atufetlü İzzet Paşa hazretleri dirayetli ve ehliyetli zat ise de Diyarbekir'de iken çok zaman hastalık çekmiş olduğundan ol vakitten beri vücudunca meraka uğrayıp kendisini hasta zannıyla pek de işe yaramadığı ve bir müddet rahat etmek emelinde olduğu cihetle şu halde ibkası münasib olmayacağından ve ileride kesb-i ber ve tam eylediği halde işe yarar zat olmağla nerede olsa istihdam olunabileceğinden müşarünileyhin tebdiliyle Erzurum

eyaletinin dahi müşarünileyh Hamdi Paşa hazretlerine ihale ve tefviz Anadolu Ordu-yı Hümayunu erkanından ve kurmay-ı ferikan-ı kiramdan saadetlü Sabri Paşa hazretlerinin kadem emek ve hidmetine ve hususen bu kere Kürdistan gailisinin indifa'ı emrinde meşhud olan asar-ı gayretine mükafaten çıraklığı şan-ı mekarim-nişan bende-i perveri cenab-ı padişahi iktizasından olduğuna ve kendisinin umur-ı mülkiyede istihdamda emeli ve liyakatı olduğu müşir-i müşarünileyh tarafından ifade kılınmış ve malum-ı âli buyrulduğu vechile Harput valisi atufetlü Ali Paşa hazretlerinin mukaddema kısâsen idam olunan Ejder nam şahsın avnesi ve madde-i katilde müştereki ve vasıtası olmak üzere ibtida gönderdiği ilam-ı şer'ide esamisi yazılan eşhas ile sonradan gönderilen kimesnelerin birbirine tevâfuk etmediği görülüp bu ise tetkiki elzem bir madde olduğundan müteallik buyrulan irade-i ma'delet ifade-i hazret-i padişahi mantuk-ı münifi üzere tahkik madde eylemek için mahsus bir memur gönderilip eğer ki daha netice-i tahkikat bilinememiş ise de bun da iki suret olup ya vali-i müşarünileyh ashab-ı töhmeti kaçırıp yerine başkalarını göndermiş ve yahud takayyüd ve gaflet ile evvelki yazdığını bilmeyip sonra dahi ale'l amyâ olarak inha etmiş olması derkar olarak bunun ikisinde dahi mütefâvit olmak üzere töhmeti yani kasda makrûna olduğu halde azl ile beraber başka suretle dahi tedibe ve eğer adem-i takayyüdü eseri ise azle şayan kabahati olduğu şunda hiç bir vechile mazeret bulamayacağı müsellemler olmağla nasıl olsa azli icab etmiş olduğundan bade'l tahkik kabahat vakası daha ziyade terbiyesini istilzam eder ise ol vakit icabına bakılmak üzere müşarünileyhin dahi şimdiden azliyle yerine müşarünileyh Sabri Paşa'nın uhdesine müceddeden rütbe-i vala-yı vezâret tevcihiyle Harput valiliğine tayini ve balada beyan olunduğu vechile Van ve Diyarbekir ve Cizre ve Bohtan ve Mardin eyalet-i cedide-i Kürdistan dahilinde bulunacak ise de bunlar cesimce sancaklar olduğundan ve bir eyalet içinde bulunan böyle başlıca sancakların mahsus kaymakamlar ile idare ettirilmesi usulü iktizasından bulunduğu Van kaymakamlığı ordu-yu hümayun maiyetinde bulunup gayreti meşhud olduğundan muahharen uhdesine rütbe-i mir-i mirani ihsan buyrulan saadetlü Mehmed Reşid Paşa'ya ve Diyarbekir kaymakamlığı dahi alan orada

defterdar bulunan saadetlü Süleyman Paşa'nın memuriyet-i haliyesi bi't-tabi' lağv olacağından ona ihale olunması ve Cizre ve Bohtan ve Mardin kazaları dahi birleştirilerek kaymakamlığının alan Van kaymakamı bulunan saadetlü Mustafa Paşa'ya ihalesi ve teşkili tasavvur olunan Kürdistan Eyaleti'nin idare-i umur-ı maliyesi için birinin defterdar nasbı lazım gelerek her şey yeniden yapılacağı cihetle muktedir bir zatın lüzumu derkar olup Erzurum defterdarı bulunan Tevfik efendi usul-ı maliyeye vakıf zat olarak hakkında müşir-i müşarünileyhin dahi hüsn-ü şahadeti..." Fi 20 Cemaziyelevvel 1263.

KAYNAKÇA

ARŞİV BELGELERİ

Sadaret Divan (Beylikçi) Kalemi

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), A.DVN, Dosya: 37, Gömlek No: 69.

BOA, A.DVN, 47/43.

BOA, A.DVN, 31/3.

Sadaret Mektubî Kalemi Evrakı

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), A.MKT, Dosya 103, Gömlek No: 64.

BOA, A.MKT 139/6.

BOA, A.MKT. 158/8.

Sadaret Mektubî Mühimme Kalemi Evrakı

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), A.MKT,MHM, 364/44, Dosya: 1, Gömlek No: 75.

BOA, A.MKT. MHM. 2/70.

Sadaret Mektubî Kalemi Umum Vilayet Evrakı

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), A.MKT. UM, Dosya 66, Gömlek No: 46.

BOA, A.MKT.UM. 11/73.

BOA, A.MKT.UM, 21/71.

BOA, A.MKT. UM. 56/84.

Sadaret Teşrifat Kalemi Evrakı

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), A.TŞF Dosya: 3, Gömlek No: 100.

Ayniyat Defteri

B.O.A., AD, Nr. 609, s. 31.

Cevdet Maliye

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), C.ML, Dosya: 25425.

Hariciye Nezareti Mektubî Kalemi Evrakı

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), HR. MKT, Dosya: 18, Gömlek No: 49.

BOA, HR. MKT. 284/86.

BOA, HR. MKT. 5.

İrade Meclis-i Mahsus

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), İ.MMS, Dosya No: 51, Gömlek No: 1316.

Mesâil-i Mühimme İradeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), İ.MSM, Dosya: 48, Gömlek No: 1225,

BOA, İ.MSM, 48/1229-3.

BOA, İ.MSM. 48/1225-4.

BOA, İ.MSM, 48/1225-38.

BOA, İ.MSM, 48/1229-7.

BOA, İ.MSM 48/1229-17.

BOA, İ.MSM, 48/1229-13.

BOA, İ.MSM, 48/1229-15.

BOA, İ.MSM., 49/1238-5.

BOA, İ.MSM, 49/1235.

BOA, İ.MSM, 49/1235-13.

BOA, İ.MSM, 49/1238-11.

BOA, İ.MSM, 50/1258-4.

BOA, İ.MSM, 50/1281-5.

BOA, İ.MSM 51/1310.

BOA, İ.MSM, 51/1297.

Meclis-i Vâlâ Riyaseti Defterleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), A.MKT.MVL, Dosya 60, Gömlek No: 33.

BOA, MVL 132/1.

BOA, MVL, 237/43.

BOA, MVL 257/9.

BOA, MVL 268/8.

BOA, MVL 436/2.

BOA, MVL.588/48.

BOA, MVL.606/66,

BOA, MVL 665/27.

Yabancı Arşiv

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), YB.04. OAK. Dosya: 6, Gömlek No: 59.

Âmedi Kalemî Defterleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), A.AMD, Dosya 6, Gömlek No: 9.

Devlet Salnâmeleri

Salnâme-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, Def'a 1, Sene 1263.

Salnâme-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, Def'a 2, Sene 1264.

Salnâme-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, Def'a 3, Sene 1265.

Salnâme-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, Def'a 4 Sene 1266.

Salnâme-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, Def'a 5, Sene 1267.

Salnâme-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, Def'a 6, sene 1268.

Salnâme-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, Def'a 7, Sene 1269.

Salnâme-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, Def'a 8, Sene 1270.

Salnâme-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, Def'a 9, Sene 1271.

Salnâme-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, Def'a 10, Sene 1272.

Salnâme-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, Def'a 11, Sene 1273.

Salnâme-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, Def'a 12, Sene 1274.

Salnâme-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, Def'a 13, Sene 1275.

Salnâme-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, Def'a 14, Sene 1276.

Salnâme-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, Def'a 15, Sene 1277.

Salnâme-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, Def'a 16, Sene 1278.

Salnâme-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, Def'a 17, Sene 1279.

Salnâme-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, Def'a 18, Sene 1280.

Salnâme-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, Def'a 19, Sene 1281.

Salnâme-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, Def'a 20, Sene 1282.

Salnâme-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, Def'a 21, Sene 1283.

Salnâme-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, Def'a 22, Sene 1284.

Takvim-i Vekâyi

Takvim-i Vekâyi, Defa 359,

Takvim-î Vekâyi, Defa. 360.

KİTAPLAR

Abdullah, Nejat; *İmparatorluk Sınır ve Aşiret-Kürdistan ve 1843-1932 Türk-Fars Sınır Çatışması*, Avesta Yayınları, İstanbul 2009.

Ahmed Lütfi Efendi; *Vakanüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999.

Ahmet Rıfat; *Lügat-ı Tarihiyye ve Coğrafiyye*, Cilt VI, İstanbul 1299.

Akdağ, Mustafa; “Osmanlı Tarihinde Âyanlık Düzeni Devri”, 1730-1839, Tarih Araştırmaları Dergisi, Cilt VIII, S. 14, Ankara 1975, s. 51-56.

Akgündüz, Ahmet; Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri, “Yavuz Sultan Selim Kanunnameleri”, Fey Vakfi Yayınları, Cilt III, İstanbul 1992.

Akıncı, Abdulvahap; “Modern Ulus Devletlerin Doğuşu”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 34, Aralık 2012. s. 61-70.

Aras, M.; *Yeni ve Yakın Çağda Kürt Siyaset Tarihi*, Pêrî Yayınları, İstanbul 1998.

Atalar, Münir; “Şer’iye Mahkemelerine Dâir Kısa Bir Tarihçe”, *A.Ü. İ.F. İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi*, Cilt IV, Ankara 1980, s. 303-318.

Atar, Fahrettin; “Fetvâ” Diyanet İslam Ansiklopedisi, Cilt XII, İstanbul 1995, 486-495.

Avcı, Casım; “Naib”, Diyanet İslam Ansiklopedisi, Cilt XXXI, İstanbul 2006, s. 311-312.

Ayla Efe; “Tanzimat’ın Eyalet Reformları 1840-64: Silistre Örneği”, *Karadeniz Araştırmaları*, Cilt VI, S. 22, Yaz 2009, s. 87 - 113.

Ayn-ı Ali Efendi; *Kavânîn-i Âl-i Osman der Hülâsa-i Mezâmin-i Defter-i Divan*, (Haz. M.Tayyib Gökbilgin), Enderun Yayınları, İstanbul 1979.

Baykara, Tuncer; *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I*, (Yayınevi Belirtilmemiş), Ankara 1988.

Bayraktar, Mehmet; *Kutlu Müderris İdris- i Bitlisî*, Biyografi Net Yayınları, İstanbul 2006.

Berkes, Niyazi; *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010.

Beysanoğlu, Şevket; *Anıtları ve Kitabeleri ile Diyarbakır Tarihi*, D.B.B Kültür Sanat Yayınları, Cilt II, Ankara 2003.

Bilgin, Feridun; Osmanlı Hâkimiyetindeki Cizre'de Değişim ve Merkez-Çevre İlişkisi, *Uluslararası Bilim Düşünce ve Sanatta Cizre Sempozyumu Bildirileri, (14-15 Nisan-Cizre)*, MAÜ Yayınları, İstanbul 2012, s. 67-69.

Bruinessen, Martin Van; *Ağa, Şeyh, Devlet*, Çev. Banu Yalkut, (4. Baskı), İletişim Yayınları, İstanbul 2006.

_____; Martin Van; *Kürdistan Üzerine Yazılar*, Çev. Nevzat Kıracı İletişim Yayınları, İstanbul 2005.

Bulduk, Abdulgani Fahri; *Diyarbakır Valileri*, Yay. Haz: Eyüp Tanrıverdi-Ahmet Taşğın, İstanbul 2007.

Celilê Celil, *Bedirhan Bey Ayaklanması Dar Üçgende Üç İsyân*, Evrensel Yayınları, İstanbul 2005.

_____; *XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Kürtler*, Özge Yayınları, Ankara 1992.

Çadırcı, Musa; *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, TTK Yayınları, Ankara 1997.

_____ ; *Tanzimat Sürecinde Türkiye Ülke Yönetimi*, Der: Tülay Ercoşkun, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2007.

Doğan, Cabir; *Cizre ve Bohtan Emiri Bedirhan Bey, (1802 – 1869)*, Afyon Kocatepe Üniversitesi SBE, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Mart, Afyon 2010.

_____ ; “Tanzimat’ın Van’da Uygulanması ve Han Mahmud İsyanı”, *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 6/4 Fall 2011, p.505-521, TURKEY, s. 147-162.

_____ ; “XVI. Yüzyıl Osmanlı İdari Yapısı Altında Kürt Emirlikleri ve Statüleri”, *SDÜ Fen- Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 23, Mayıs 2011, s. 31-43.

_____ ; “1843–1846 Nasturi Olayları ve Bedirhan Bey”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Aralık 2010, S. 22, s.1 - 18.

el-Belâzurî, *Fütûh’ul- Buldan*, Çev. Mustafa Fayda, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1987.

Efe, Ayla; “Tanzimat’ın Eyalet Reformları 1840-64: Silistre Örneği”, *Karadeniz Araştırmaları*, Cilt VI, S. 22, Yaz 2009, s. 87-113.

Epiödemir, Şakir; *1514 Amasya Anlaşması, Kürt-Osmanlı İttifakı Ve Mevlana İdris-i Bitlisî*, Pêrî Yayınları, İstanbul 2005.

_____ ; *Büyük Diplomat İdris-i Bitlisî ve Kürt Meselesi*, Fanos Yayınları, Ankara 2011.

Evliya Çelebi; *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 305 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu Dizini, Yapı Kredi Yayınları, (Haz: Y. Dağlı vd.), İstanbul 2000.

Gencer, Fatih; “*Merkeziyetçi İdari Düzenlemeler Bağlamında Bedirhan Bey Olayı*”, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2010, (Yayımlanmamış Doktora Tezi).

Gençoğlu, Mustafa; “1864 Ve 1871 Vilâyet Nizamnamelerine Göre Osmanlı Taşra İdaresinde Yeniden Yapılanma”, *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 2/1: 29-50, s. 8-10.

Gögebakan, Göknur; “*Doğu Anadolu'nun Osmanlı Hâkimiyetine Girişi*”, TA, Cilt IX, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 459-468.

Göyünç, Nejat; *XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991.

_____ ; “Diyarbakır Beylerbeyliğinin ilk İdari Taksimatı,” *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fak, Tarih Dergisi*, S. 23 Mart 1969, s. 23-34.

Günay, Ramazan; *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır'da Sosyal Ve Ekonomik Hayat (Ahkâm Şikâyet Kayıtlarına Göre)*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ağustos, Kayseri 2009, (Yayımlanmamış Doktora Tezi).

Hakan, Sinan; *Müküs Kürt Mirleri Tarihi ve Han Mahmud*, Pêrî Yayınları, İstanbul 2002.

_____ ; *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kürtler ve Kürt Direnişleri*, Doz Yayıncılık, İstanbul 2011.

Halaçoğlu, Yusuf; *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, TTK Yayınları, Ankara 1998.

Hammer, Joseph Van; *Osmanlı Devleti Tarihi*, Çev. Mümin Çevik, Erol Kılıç, Neşriyat Yayınları, Cilt IV, İstanbul 1984.

Jwadiéh, Wadie; *Kürt Milliyetçiliğinin Tarihsel Kökeni ve Gelişimi*, Çev. İsmail Çek ve Alper Duman, 7. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2012.

Karal, Enver Ziya; *Osmanlı Tarihi Islahat Devri (1856-1861)*, TTK Yayınları, Cilt VI, 4. Baskı, Ankara 1983.

_____; *Osmanlı Tarihi*, Cilt V, TTK Yayınları, Ankara 1983.

Kardam, Ahmet; *Cizre-Bohtan Beyi Bedirhan Direniş ve İsyân Yılları*, Dipnot Yayınları, Ankara 2011.

_____; *Cizre-Bohtan Beyi Bedirhan sürgün Yılları*, Dipnot Yayınları, Ankara 2013.

Karpat, Kemal H.; *Osmanlı ve Dünya*, Ufuk Kitapları, İstanbul 2001.

Kaşgarlı Mahmud; *Divan-ı Lügati't-Türk*, Çeviri, Uyarlama, Düzenleme: Seçkin Erdi, Serap Tuğba Yurteser, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2005.

Kılıç, Orhan; *Yurtluk-Ocaklık ve Hükümet Sancaklar Üzerine Bazı Tespitler*, Elazığ 1997.

_____; "Ocaklık Sancakların Osmanlı Hukukunda ve İdarî Tatbikattaki Yeri", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, XI/1, Elazığ 2001, s. 257-274.

Kırlangıç, Hicabi; *İdris-i Bidlisî-Selim Şah-nâme*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001.

Kodaman, Bayram; *Sultan II. Abdülhamid Devri Doğu Anadolu Politikası*, TKAE Yayınları, Ankara 1987.

Ksenophon; *Anabasis: On Binlerin Dönüşü*, Çev. Tanju Gökçöl, Sosyal Yayınları, İstanbul 2010.

Kütükoğlu, Mübahat S.; “Defterdar”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1999 Cilt IX, s. 94-96.

Lewis, Bernad; *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, TTK Yayınları, Ankara 1995.

İnalçık, Halil; “Tanzimat’ın Uygulanması ve Sosyal Tepkiler”, *Belleten*, Cilt XVIII, S. 112, 1996, s. 368-380.

Malmisanij; *Cizira Botanlı Bedirhaniler*, 2. Baskı, Avesta Yayınları, İstanbul 2000.

McDowall, David; *Kürt Sorunu: Tarihsel Bir Bakış*, *Kürtler*, Ed. Philip G. Kreyenbroek-Stefan Sperl, Çev. Yavuz Alagon, Cep Kitapları, İstanbul 1992.

_____; David; *Modern Kürt Tarihi*, Çev. Neşenur Domaniç, Doruk Yayınları, İstanbul 2004.

_____; *Kürtler*, Avesta Yayınları, İstanbul 2000.

Mihoyan, Ş.X ve Lazarev, M.S; *Kürdistan Tarihi*, Çev. İbrahim Kale, Avesta Yayınları, İstanbul 2010,

Minorsky, Vladimir; “Mardin”, *İslam Ansiklopedisi*, Cilt VII, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1987, s. 319-333.

Muhammed Emin Zeki Beg; *Kürtler ve Kürdistan Tarihi*, Nubihar Yayınları, İstanbul 2012.

Mustafa Nuri Paşa; *Netayic'ul-Vukuat*, Cilt I, TTK Yayınları, Ankara 1987.

Mustavf-i, Hamdullah; *Nuzhetu'l-Kulub*, Ed. G. Le. Strange, M. A. At Thu University Press Cambridge, London 1915.

Nikitin, Basil; *Kürtler*, Çev. E. Karahan, H. Akkuş, N. Uğurlu, Örgün Yayınevi, İstanbul 2010.

Orhonlu, Cengiz; "*Osmanlı Devleti'nda Aşiretlerin İskânı*", Eren Yayıncılık, İstanbul 1987.

Ortaylı, İlber; *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İletişim Yayınları, 33. Baskı, İstanbul 2011.

_____; *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000.

_____; ve Fahrettin Atar; "Kadı", Diyanet İslam Ansiklopedisi, . Cilt XXIV İstanbul 1989, s. 66-73.

Öğün, Tuncay; *Doğu'nun Mirlerine Son Veda Cizreli İzzeddin Şer Bey ve İsyanı*, Yedi Tepe Yayınları, İstanbul 2010.

Özbilgen, Erol; *Bütün Yönleriyle Osmanlı*, İz Yayınları, İstanbul 2007.

Özcoşar, İbrahim; *Merkezileşme Sürecinde Bir Taşra Kenti Mardin (1800-1900)*, Mardin Artuklu Üniversitesi Yayınları, Mardin 2009.

_____; Osmanlı Merkezileşmesi ve Kürt Emirlikleri (Bedirhan Bey İsyanı), *Uluslararası Bilim Düşünce ve Sanatta Cizre Sempozyumu Bildirileri, (14-15 Nisan-Cizre)*, MAÜ Yayınları, İstanbul 2012, s. 99-111.

Özdil, Orhan; *Osmanlı Vilayet Salnâmelerinde Musul*, Editörler: Cengiz Eroğlu, Murat Babuçoğlu, Ankara 2012.

Özkaya, Yücel; “Kaymakam”, Diyanet İslam Ansiklopedisi, XXV, 2002, 84-86.

Özoğlu, Hakan; *Osmanlı Devleti ve Kürt Milliyetçiliği*, Çev. Nilay Özok (Gündoğan) ve Azat Zana Gündoğan, Kitap Yayınevi, İstanbul 2005.

Pakalın, M. Zeki; “*Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*”, MEB Yayınları, İstanbul, 1983.

Sâmi, Şemseddin; *Kâmîusu'l-A'lâm*, Kaşgar Yayınları, Ankara 1996.

_____ ; *Kâmus-î Türkî*, İkdâm Matbaası, Dersaadet (tarihsiz).

Serdar, M. Törehan; *Mevlâna Hakîmuddin İdris-i Bitlisî*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2008.

Sevgen, Nazmi; *Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, Ankara 1982.

_____ ; “Kürtler”, *BTTD*, Cilt III. S. 7, Ankara 1968.

Seyitdanlıoğlu, Mehmet; “Tanzimat Dönemi İmar Meclisleri”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S. 3, Ocak 1992, s. 323-331.

Sezen, Tahir; *Osmanlı Yer Adları*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Nu:21, Ankara 2006.

Strabon; *Coğrafya, Anadolu, (Kitap XII, XIII, XIV)*, Çev. Adnan Pekman, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul (tarihsiz).

Şahin, İlhan; “Sancak”, Diyanet İslam Ansiklopedisi, Cilt XXXVI, Ankara 2003, s. 97-99.

_____; “Timâr Sistemi Hakkında Bir Risâle”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S 32, İstanbul 1979, s. 905–1047.

_____; *Kâmus’ul Âlâm*, Mihran Matbaası, İstanbul 1889-1898.

Şerefhan; *Şerefname Kürd Tarihi*, Çev. M. Emin Bozarıslan, İstanbul 2006.

Torun, Fatih Sadık; “Osmanlı Taşra İdaresinin Yeniden Yapılanma Süreci (1842-1876)”, *Karadeniz Araştırmaları*, Kış 2012, S. 32, s. 81-97.

Türkdoğan, Orhan; *Doğu ve Güneydoğu Anadolu Kabile-Aşiret Yapısı*, İstanbul 2005.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı; *Osmanlı Tarihi*, Cilt II, 7. Baskı, TTK Yayınları, Ankara 1995.

Ünal, Fatih; “Rusların Kürt Aşiretlerini Osmanlı Devleti’ne Karşı Kullanma Çabaları”, *Karadeniz Araştırmaları*, Cilt V, Sayı: 17, Bahar 2008, s.133-152.

Ünal, M. Ali; *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, Fakülte Kitapevi, Isparta 1999.

Yıldız, Hatip; “*Bedirhan Bey ve Nasturiler*”, *Süryaniler ve Süryanilik I*, Orient Yayınları, Ankara 2005, s. 161-187.

_____; *Bedirhan Bey Vak’ası (1842-1848)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2000, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

Yılmazçelik, İbrahim; “XVIII. Yüzyıl İle XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır Eyaletinin İdari Yapısı ve İdari Teşkilatlanması”, *AÜDTCFD*, Cilt 18, S. 29, s. 217-237.

_____; *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır (1790-1840)*, TTK Yayınları, Ankara 1995.

Yinanç, M. Halil; İslam Ansiklopedisi “Diyarbakir”, MEB Yayınları, Cilt III,
s. 621-632.

ÖZGEÇMİŞ

1981 yılında Diyarbakır-Ergani’de doğdu. İlk ve orta eğitimini Diyarbakır’da tamamladı. 2009 yılında Dicle Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünden lisans derecesi aldı. 2010-2011 yılları arasında İnsan Hak ve Hürriyetleri Vakfı’nın Pakistan masasında çalıştı. İngilizce, Arapça ve Kürtçe bilmektedir.